

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έτος 73ον - Τεύχος 6ον

*«Η αυτοαναφορικότητα:
στάση ζωής και πηγή του κακού»*

Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2024

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ του Μακ. Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος
κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Κλάδος Έκδόσεων της Έπικοινωνιακής και Μορφωτικής
Ύπηρεσίας της Έκκλησίας της Ελλάδος

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΛΑΔΟΥ: Σεβ. Μητρ. Θεσσαλονίκης κ. Φιλόθεος
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Αλέξανδρος Ί. Κατσιάρας

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 2023-2025 ΜΕ ΔΙΕΤΗ ΘΗΤΕΙΑ: πρωτ. Γεώργιος Σελλής
(Πρόεδρος ΙΣΚΕ), πρωτ. Γεώργιος Βαμβακίδης, πρωτ. Βασίλειος Χρηστίδης, πρωτ.
Γεώργιος Κωνσταντίνου, πρωτ. Χρυσοβαλάντης Θεοδώρου, Αρχιμ. Θεόφιλος Λεμοντζής,
Πέτρος Παναγιωτόπουλος (Επίκ. Καθ. Α.Π.Θ.) – ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ: Ζαμπία Άγριμάκη –
ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Αλέξανδρος Κατσιάρας – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Ζαμπία
Άγριμάκη, Έμμανουήλ Πλούσος – ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ζαμπία Άγριμάκη – ΕΚΤΥΠΩΣΗ
- ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Αποστολική Διακονία της Έκκλησίας της Ελλάδος – Υπεύθυνος
Τυπογραφείου: Β. Μπίτσης, Πρωτομαγιάς 3 - 145 68 Κρουονέρι Αττικής, Τηλ.: 210-8160.127
– Fax: 210-8160.128. Τιμή τεύχους 1 € (για όσους δέν τό δικαιούνται δωρεάν).

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ:

Αθηνᾶς 30, 105 51 ΑΘΗΝΑ | Τηλ.: 211 18.25.298, Fax: 211 18.25.317

e-mail: efimerios@ecclesia.gr

Πληροφορίες για συνδρομές: 2111824316 (Γραμματεία), 2111825299 (Λογιστήριο)

Προμετωπίδα εξωφύλλου: Από τό «Είσοδικό» του παρόντος τεύχους

Φωτογραφία εξωφύλλου: Mark Rothko, Άτιτλο (1969), συλλογή Kate Rothko Prizel

Τό τεύχος εικονογραφείται μέ έργα του Mark Rothko
από διάφορα μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

Τό περιοδικό Έφημέριος δέν ευθύνεται για τό γλωσσικό ιδίωμα των άρθρογράφων του.

Δέν επιτρέπεται ή αναδημοσίευση, ή αναπαραγωγή –ολική ή μερική– του περιεχομένου
του περιοδικού Έφημέριος καθ' οίονδήποτε τρόπο. Έπιτρέπεται μόνον ή παράθεση
άποσπασμάτων αποκλειστικῶς για έπιστημονικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, μέ
αναφορά της πηγής προελεύσεως.

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΙΕΡΕΙΣ

Έτος 73ον

Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2024

Τεύχος 6ον

Περιεχόμενα

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΤΣΙΑΡΑ, Εισοδικόν	3
πρωτ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΧΥΓΙΑΝΝΑΚΗ - ΕΜΜ. ΑΘ. ΛΟΥΚΑΚΗ, 'Ο έσχατολογικός χαρακτήρας τής Θ. Λειτουργίας καί ή σύγχρονη ένοριακή πράξη	5
π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ, Τό πολύπαθο μάθημα τών θρησκευτικῶν	8
ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, 'Ο Θεός, κύριος τής 'Ιστορίας	10
π. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, 'Η «τρίτη» γέννηση τοῦ Χριστοῦ	13
ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, 'Η αγάπη ὡς ὄντολογικό στοιχείο τοῦ ἀνθρώπου, Α΄	16
πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ, Κυριακή ΙΓ΄ Λουκᾶ	20
πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ, Κυριακή ΙΓ΄ Λουκᾶ	22
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ, Μοναστικά τάγματα μετὰ τόν 12 ^ο αἰ.	24
Ἄρχιμ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΜΗΛΤΟΥ, 'Ιχνηλατώντας τήν συνοδικότητα (XII)	26
πρωτ. ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Λεξικό Λειτουργικῶν Ὅρων: Ἀναβαθμοί - Ἀναλόγιο	29
ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΟΥΛΟΥΛΗ, «Ἄνεωχθῆναι τόν Οὐρανόν...» (Λκ 3.21-22): 'Η Πόλη τής «Ὁδοῦ» τής 'Ερήμου (Λκ 3.1-6) ἐγκαινιάζεται;	32
Ἄρχιμ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, Εἰσαγωγικά Ι.4. 'Ο μοναχισμός στήν περιοχή τής Θεσσαλονίκης	34
Ἄρχιμ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΛΕΜΟΝΤΖΗ, 'Η ἄρνηση τοῦ μυστηρίου τοῦ Σταυροῦ ἀπό ἀρχαίους καί σύγχρονους αἰρετικούς	37

Μακαριστοῦ Μητρο. Ζιχνῶν καὶ Νευροκοπίου ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, Τελετουργικά
Θέματα. 3. Ἡ ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων κανονικὴ μνημόνευση τοῦ «Πρώτου»

39

πρωτ. ΗΛΙΑ ΔΡΟΣΙΝΟΥ, Ἱερεὺς Μᾶρκος Τσακτάνης

42

πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Sri Mataji Nirmala Devi
καὶ οἱ «θεραπεῖες» της

44

Βιβλιοπαρουσίαση

46

Ἐφημεριακά

48

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Χριστούγεννα» (ἀπόσπασμα)*

Ἐὰν τὸ Πάσχα εἶναι ἡ λαμπροτάτη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἑορτὴ, τὰ Χριστούγεννα
βεβαίως εἶναι ἡ γλυκυτάτη καὶ συγκινητικωτάτη, καὶ διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη
ὡς οἰκογενειακὴ κατ' ἐξοχὴν ἑορτὴ.

[...] ἡ Χριστοῦ Γέννησις ἐτιμᾶτο ἔκπαλαι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, οἱ μέγιστοι
δὲ τῶν Πατέρων, οἵτινες ἔζησαν κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα, τὸν χρυσοῦν ἐκεί-
νον αἰῶνα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὧν πολλοὶ εἶναι κατὰ τι ἀρχαιότεροι τοῦ
Χρυσορρήμονος διδασκάλου, συνέθεσαν πανηγυρικοὺς καὶ ἐγκωμιαστικοὺς λόγους
πρὸς τιμὴν τῆς ἡμέρας. Τὸ δημοτικώτατον ἐκεῖνο ἄσμα, τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δο-
ξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε, Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε», εἶναι κατὰ
λέξιν ἠρανισμένον ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ
καὶ Θεολόγου ἐπικαλουμένου. Ἐκ πανηγυρικοῦ λόγου ἐλήφθη ἐπίσης καὶ τὸ ἐξα-
ποστειλᾶριον τῆς ἑορτῆς. «Ἐπεσκέφατο ἡμᾶς ἐξ ὕψους ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἀνατολὴν
ἀνατολῶν...» Ἡ τελευταία αὕτη φράσις, ἥτις δι' ἀραιῶν γραμμῶν ἐσημειώθη,
ἔχει τὸ προνόμιον, ὡς ἤκουσα, νὰ ἐμπνέῃ μέγαν ἐνθουσιασμόν εἰς τοὺς ἀτυχήσα-
ντας μὲν περὶ τὴν γλώσσαν, Ἑλληνας δὲ τὴν καρδίαν καὶ τὸ φρόνημα ἀδελφοὺς
ἡμῶν τῆς Καισαρείας καὶ Καππαδοκίας, εὐλόγως καυχωμένους καὶ λέγοντας ὅτι
«ἐξ Ἀνατολῆς τὸ φῶς».

Ἐπειδὴ δὲ περὶ πανηγύρεων καὶ ἐγκωμίων ὁ λόγος, δὲν δύναμαι νὰ λησμονήσω
τοὺς προσφιλεῖς μοι ἀσματογράφους, καὶ νὰ μὴ ἀποτείνω τὸν φόρον τοῦ θαυμα-
σμοῦ μου εἰς πάντας μὲν τοὺς ποιητὰς τῶν διαφόρων τῆς ἑορτῆς ὕμνων, ἀλλ' ἰδίως
εἰς τοὺς συνθέτας τῶν δυὸ αὐτῆς Κανόνων, τὸν ἱερόν, λέγω, Κοσμάν, ποιητὴν τοῦ
α' Κανόνος, οὗ ἡ ἀρχὴ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε...», καὶ τὸν πολὺν Ἰωάννην τὸν
Δαμασκηνόν, ποιητὴν τοῦ β' Κανόνος, οὗ ἡ ἀρχὴ «Ἐσωσε λαόν...».

Ἀναδημοσίευση ἀπὸ τό Ἄλ. Παπαδιαμάντη, Ἄπαντα, τ. 5, κριτ. ἔκδ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπου-
λος, Ἀθήνα: Δόμος 2005, σ. 133-135. (α' δημοσίευση: Ἐφημερίς, ἀρ. φυλ. 359, 25.12.1887)

Μεταρρύθμιση, Αὐτορρύθμιση, Ἀπορρύθμιση Ἡ αὐτοαναφορικότητα: στάση ζωῆς καί πηγὴ τοῦ κακοῦ

Σεβαστοὶ πατέρες

Στὸ προηγούμενο Εἰσοδικὸ ἀναφερθήκαμε στὴν κινητικότητα καὶ στὶς ἀλλαγές πού κατακλύζουν τὴν ἐποχὴ μας καὶ σημειώσαμε ὅτι ἡ παραπεμπτικότητα στὸ θεῖο, πού ὑπῆρχε μέχρι τὰ νεώτερα χρόνια, σήμερα σταδιακὰ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν αὐτοαναφορικότητα σέ ὅλες τὶς πτυχές τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Στὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ὅμως, αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε ἄγνωστο οὔτε καινούργιο. Ἡ αὐτοαναφορικότητα πρωτοεμφανίζεται στὸν κῆπο τῆς Ἑδέμ καὶ εἰσάγεται στὴν ἱστορία ὡς στάση ζωῆς· μία ἀπὸ τὶς πτυχές εἶναι ὅτι μᾶς κάνει νὰ παραβλέπουμε ὅτι εἶναι στάση ζωῆς κι ἔτσι ποτέ δὲν ἔχουμε ἐπίγνωσή της, μέ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναπαράγεται. Ἡ πρόταση τοῦ ὄφεως περιεῖχε τὴ μεταρρύθμιση τῆς πρωτολογικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν Θεό, πού συνίσταται στὴν ἄρνηση ὅχι τόσο τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς σχέσεως μαζί Του. Ἡ ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς προτάσεως ἐπιφέρει τὴ διαστρέβλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, εἰσάγοντας μιὰ πλάνη: τὴν αὐτορρύθμιση, δηλαδή τὴν (ψευδο)βεβαιότητα ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ρυθμίζει τὰ πάντα μόνος του, ἐρήμην τοῦ Δημιουργοῦ. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀπορρύθμιση, πού ἔγινε αἰσθητὴ μέσα ἀπὸ τὴ γυμνότητα, μέ τὶς ὑπολοιπες συνέπειες πού βίωσαν οἱ πρωτόπλαστοι καὶ ἐν τέλει μέ τὴν ἀποσύνθεση τοῦ ἀνθρώπου μακροπρόθεσμα στὰ «ἔξ ὧν συνετέθη». Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ παρεῖσακτο κακὸ πηγάζει ἀπὸ τὴν αὐτοαναφορικότητα καὶ ἐμφανίζεται μέσα ἀπὸ τρία στάδια: μεταρρύθμιση - αὐτορρύθμιση - ἀπορρύθμιση.

Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι αὐτὸ τὸ τρίπτυχο εἶναι κατὰ βᾶθος θρησκευτικοῦ χαρακτῆρα γεγονός. Μέ αὐτὸ τὸ ἀρχικὸ του περιεχόμενο, εἰσέρχεται στὴν κοσμικὴ ἱστορία καὶ ἔκτοτε διαποτίζει ὅλες τὶς πτυχές καὶ τὴν πορεία της.

Στὴν Ἑδέμ προέκυψε ἡ κοσμικὴ ἱστορία, ὡς παραφθορὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, ὅταν ὁ ἄνθρωπος παράκουσε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἀρνήθηκε νὰ ὀδηγήσει τὸν ἑαυτὸν του σέ κοινωνία, σέ ἔνωση ἐν τῷ Ἰῶ. Ὅταν ἀρνήθηκε, ἐν τέλει, νὰ γίνεи Ἐκκλησία. Ἐκτοτε καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἱστορίες πορεύονται σταθερὰ πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸ πού ὁ Θεὸς ὄρισε στὴν Ἑδέμ: «ἔσσεσθε ὡς θεοί» (Γεν 3:5). Ἀλλὰ ὁ τρόπος διαφέρει. Ἡ ἱερὰ ἱστορία ἐμπεριέχει τὸ σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς Δημιουργίας καὶ τοῦ ἀνθρώπου πού συμπίπτει μέ τὴ θέωσή του. Ἡ ἱερὰ ἱστορία πορεύεται σταθερὰ μέ διαδοχικὰ γεγονότα, ὅπως ἡ Σάρκωση, ὁ Σταυρὸς, ἡ Ἀνάσταση, σέ πείσμα τῆς ἀντίδρασης τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, θρησκευτικῆς καὶ μὴ («Γιατὶ ἤρθες λοιπὸν νὰ μᾶς ἐνοχλήσεις;», ρωτᾷ τὸν Χριστὸ ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστὴς τοῦ Ντοστογιέφσκι)

Άλλά και η ιστορία πού προέκυψε από τήν ανυπακοή τοῦ ἀνθρώπου, ἄν και πα-
ρείσακτη, ἔχει δυναμική. Ἀπλῶς αὐτή ἡ δυναμική ὑπηρετεῖ τήν φιλαυτία-αὐτοαφο-
ρικότητα. Γι' αὐτό ἡ ἀρχική αὐτοαναφορικότητα δέν ἔμεινε στάσιμη. Ἀναπτύχθηκε
καί ἐξελίχθηκε καί σέ ἐπίπεδο στάσεως ζωῆς» καί σέ ἐπίπεδο ἐκδηλώσεων καί
συμπτωμάτων. Ὁ νεώτερος πολιτισμός προῆλθε ἀπό μιὰ νέα πιά προωθημένη ἐξέ-
λιξη τῆς ἐδεμικῆς αὐτοαναφορικότητας-φιλαυτίας. Ἡ ἐδεμική αὐτοαναφορικότητα
λειτουργοῦσε μέσα στό πλαίσιο τῆς παραπεμπτικότητας, διότι δέν ἀμφισβητήθηκε
ἡ ὑπαρξη ἢ ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ. Ὡστόσο, ἡ σύγχρονη αὐτοαναφορικότητα διέ-
γραψε τήν παρουσία τοῦ Θεοῦ. Κινεῖται δίχως Θεό, διότι ἀντιλαμβάνεται τόν ἄν-
θρωπο ὡς Θεό. Καί ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἤδη λειτουργεῖ σάν θεός (homo deus).

Αὐτή ἡ μετεξελιγμένη αὐτοαναφορικότητα εἶναι ἡ κινητήριος δύναμη τοῦ συγ-
χρόνου δυτικῆ πολιτισμοῦ, ἡ αἰτία ὄλων τῶν νεωτερικῶν καί μετανεωτερικῶν
συμπτωμάτων. Ἀναπτύσσεται στή βάση τῆς ἀπουσίας κάθε περιορισμοῦ, ὀρίου
ἢ φραγμοῦ. Χαρακτηρίζεται ἀπό τή βούληση γιά δύναμη μέχρι τοῦ σημείου τῆς
ἀνακατασκευῆς τοῦ κόσμου ἐξ ὑπαρχῆς, ἐκ τοῦ μηδενός. Ὅλη ἡ δυναμική τοῦ
σύγχρονου ἀνθρώπου κατευθύνεται στήν ἀνακάλυψη τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπαρξης
τῆς φύσης καί τοῦ κόσμου καί στήν ἀναδημιουργία τους ἐν ἀφθαρσίᾳ. Καθότι γιά
κάποιους, ναί μέν ὁ θάνατος ἐν μέρει καταργεῖται μέ τήν πίστη στήν κατά φύση ἢ
κατά χάρη ἀθανασία τῆς ψυχῆς, παραμένει ὅμως τό σῶμα πού ὑπενθυμίζει ἐπίμονα
τό πεπερασμένο τῆς ὑπαρξης.

Οἱ ἀλχημιστές, ἡ βιομηχανοποίηση, ἡ ἐκμηχάνιση, ἡ κοσμητική ἱατρική, οἱ αὐτο-
ματισμοί, οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές κ.λπ. ἀποτελοῦν κρίκους μιᾶς διαδικασίας
πού ἔχει στόχο τήν ἀνακατασκευή τοῦ κόσμου καί βασιζέται σέ μιὰ αὐτοαναφορική
φιλοσοφία ζωῆς.

Ἐπομένως, αὐτός ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δέν θέλει νά ἀκούσει γιά καμιὰ ἀλήθεια,
πού θά τόν ὀδηγοῦσε στήν ἀποδοχή τῆς περατότητάς του ἢ τῆς παραπεμπτικότητάς
του, τῆς ὑπάρξεως κάποιας μορφῆς ἐλέγχου καί ὀριῶν. Ἡ μόνη ἀλήθεια εἶναι τό
ἀνθρώπινο ἐγώ. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά ἐγείρονται μέγαρα ἐρωτήματα γιά
τό τί εἶναι τό ἀληθινό; τό φυσικό; τί εἶναι ἡ φύση; τί εἶναι ἄνθρωπος; κ.ἄ. Ὅσοι
πολιτισμοί ἀναπτύχθηκαν στή βάση τῶν παλαιότερων δεδομένων καί διακρίσεων
ἀμφισβητοῦνται. Ἀνατρέπονται ἀντιλήψεις αἰῶνων. Οἱ μέχρι τοῦδε σχέσεις τοῦ ἄν-
θρώπου μέ τόν κόσμο ἀναθεωροῦνται στή βάση μιᾶς ἄκρατης ἀτομικῆς βούλησης.
Ἐνας νέος τύπος ἀνθρώπου ἐκδηλώνεται μέ νέες συμπεριφορές, μέ νέα κοινωνικά
στάτους καί δεδομένα, κυρίως σέ θέματα ἀνθρωπολογίας καί παραδεδομένης ἠθι-
κῆς, μέ τή δυνατότητα αὐτοπροσδιορισμοῦ, τά ἀπαραβίαστα “ἀνθρώπινα δικαιώ-
ματα” κ.λπ. Αὐτή ἡ νέα πραγματικότητα, ὅμως, εἶναι δίχως ἐπιστροφή, γιατί αὐτό
θά προϋπέθετε νά κοπεῖ μέ τό μαχαίρι ἡ κεντρική κεφαλή τῆς αὐτοαναφορικότη-
τας-φιλαυτίας, καί ὄχι οἱ παράπλευρες, δηλ. τά συμπτώματά της.

Ἀλέξανδρος Ἰ. Κατσιάρας

Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τῆς Θ. Λειτουργίας καὶ ἡ σύγχρονη ἐνοριακὴ πράξις

πρωτ. Εὐαγγέλου Παχυγιαννάκη - Ἐμμ. Ἀθ. Λουκάκη, Θεολόγου

Παραμελημένα καὶ Ἄτοπα σημεῖα τῆς Θείας Λειτουργίας

13. Τὸ «Πληρωθήτω»

Στὸ *Τυπικόν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας* ὅπως καὶ στὸ *Τυπικὸ* τοῦ Κωνσταντίνου, δέν περιλαμβάνεται τὸ «Πληρωθήτω», ἐνῶ ὑπάρχει σ' ὅλα τα προγενέστερά τους *Τυπικά*, καθὼς καὶ στὸ *Τριῶδιον*. Ἔτσι παραλείφθηκε καὶ σ' ὅλες μετέπειτα ἐκδόσεις *Ἱερατικῶν*, *Ἐγκολπίων* κτλ. καὶ συνεπῶς ἦταν (καὶ εἶναι) ἄγνωστο στίς ἐλληνόφωνες ἐκκλησίες. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ὕμνος –βιβλικὸς στίχος– ἔχει ὡς ἐξῆς: «Πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνεσεῶς σου, Κύριε, ὅπως ὑμνήσωμεν τὴν δόξαν σου, ὅτι ἠξίωσας ἡμᾶς μετασχεῖν τῶν ἁγίων μυστηρίων σου. Στήριξον ἡμᾶς ἐν τῷ σῶ ἁγιασμῷ, ὅλην τὴν ἡμέραν μελετᾶν τὴν δικαιοσύνην σου. Ἀλληλουία» [3]. Κατὰ τὸν Ἱ. Φουντούλη, «εἰσήχθη στή θ. λειτουργία τὸ 624 ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ *Πασχαλίου Χρονικοῦ*. Ἡ εἰσαγωγή δέν ἔγινε ἀμελέτητα. Ἀντίθετα ἡ παράλειψή του στήν ἐλληνικὴ ἐνοριακὴ πράξις ἔγινε ἀμελέτητα, ἐνῶ στίς μονές καὶ στίς σλαβικὲς ἐκκλησίες διατηρεῖται. Εἶναι ὕμνος καλυπτήριος, πού ἀποβλέπει στὸ νά δοθεῖ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος στοὺς λειτουργοὺς νά μεταφέρουν

μέ εὐπρέπεια καὶ κοσμιότητα τὰ περισσεύματα τῶν τιμίων δώρων καὶ τὰ ἱερά σκευῆ ἀπὸ τὴν ἁγία τράπεζα στήν πρόθεση ἢ παλαιότερα στὸ διακονικὸ καὶ νά ἐπιστρέψουν στήν ἁγία τράπεζα, ὁ δὲ διάκονος στή θέση του, χωρὶς νά λένε καθ' ὁδόν, γι' αὐτὸ συχνά λαυθασμένα, τὸ "Ὁρθοὶ μεταλαβόντες..."»¹.

Ἀρχικῶς ἐψάλλετο ὡς συνέχεια τοῦ Κοινωνικοῦ χωρὶς τὴν παρεμβολὴ ὁποιασδήποτε εὐλογίας. Ἡ τάξις αὐτὴ διατηρεῖται μέχρι σήμερα στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ στίς μὴ ἐλληνόφωνες ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες, μετὰ τὸ «Σῶσον ὁ Θεός...».

14. Ἡ Ἀπόλυσις: Ὡς ἀγαθὸς

καὶ φιλόνηθρωπος καὶ ἐλεήμων Θεός;
Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει ἄγνοια τῆς παραδόσεως, δεδομένου ὅτι «ἐπειδὴ ἡ ἀπόλυσις γίνεται ἀπὸ στήθους καὶ ἀπὸ μνήμης, πάσχει ἀπὸ ἐπιδράσεις τοῦ "Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου..." τοῦ ὄρθρου καὶ ἀπὸ εὐλαβεῖς ἄκοσμες προσθήκης λέξεων ἢ ὀνομάτων ἁγίων, πού καταστρέφουν τὴν ἀρχικῶς σοβαρὴ καὶ λιτὴ μορφή της... "Ὅλες οἱ ἀπολύσεις τελειώνουν μέ τὴ φράση "ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνηθρωπος", πού βρίσκεται σέ ἀντιστοιχία μέ τίς δύο προηγούμενες εὐκτικές "ἐλεῆσαι" καὶ "σῶσαι". Τὸ "καὶ ἐλεήμων Θεός" εἶναι προσθήκη πρόσφατη

καί καταστρεπτική τῆς ἁρμονίας τοῦ κειμένου»², δηλώνοντας ταυτόχρονα καί ἄγνοια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας καί συντάξεως. Δυστυχῶς στό σημεῖο αὐτό οἱ ἀταξίες πληθαίνουν. Ἄδαεῖς ἱερεῖς παίρνουν τούς ἀγίους ὅπως εἶναι ἀπό τό μνηολόγιο, πού βρίσκεται στό τέλος τοῦ ἱερατικοῦ καί λένε π.χ.: «Γεωργίου τοῦ μεγαλομάρτυρος», «Εὐθυμίου τοῦ ὀσίου» ἢ «Μαρίνης τῆς μεγαλομάρτυρος», «Εὐπραξίας τῆς ὀσίας», ἐνῶ κανονικά προτάσσονται τά χαρακτηριστικά τῆς κατηγορίας τοῦ μνημονευομένου ἀγίου (ἀγίας) καί ἔπεται τό ὄνομα: «τοῦ ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου», «τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου» ἢ «τῆς ἀγίας ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μαρίνης», «τῆς ὀσίας μητρὸς ἡμῶν Εὐπραξίας» κ.λπ.

15. Ἡ ἀρτοκλασία³

Ἡ ἀρτοκλασία ἢ «εὐλόγησις τῶν ἄρτων», εἶναι μιά ξεχωριστὴ ἀκολουθία, πού ἡ ἀρχικὴ καί κανονικὴ θέσις τῆς βρίσκεται στό τέλος τοῦ μεγάλου ἐσπερινοῦ τῶν ὀλονυκτίων. Κατὰ τὸν Ἅγιο Συμεὼν Θεσσαλονίκης (†1429), ὅταν δέν τελεῖται ἀγρυπνία, δέν γίνεται καί εὐλόγησις τῶν ἄρτων, «ὅτι αὐτὴ ἐξαιρέτως διὰ τὸν κόπον διευτώθη τῆς ἀγρυπνίας, ἵνα καί εὐλογίας Χριστοῦ καί μικρᾶς παρακλήσεως οἱ ἀδελφοὶ διὰ τὸν κόπον τυχόντες, ἔκτοτε προσευχῆν διὰ τὴν κοινωνίαν τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἔχωσι καί μάλιστα οἱ ἱερωμένοι»⁴. Ἔτσι δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τὴ Θ. Λειτουργία, οὔτε φυσικά καί μέ τὸν ὄρθρο, στό τέλος τῶν ὁποίων τὴ βλέπουμε ἢ τὴ θέ-

λουμε νά γίνεται σήμερα. Κατὰ τὴ μεταφορά τῆς, βέβαια, ἀπὸ τὰ μοναστήρια στίς ἐνορίες ὑπέστη ὀρισμένες τροποποιήσεις –ἀφοῦ στή σύγχρονη λειτουργικὴ εὐσέβεια βιώνεται μ' ἕναν τρόπο ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἶχε ἀρχικά ὡς ἀκολουθία– πού ἐδῶ θ' ἀναφερθοῦν μέ συντομία:

α) Διατηρήθηκε μὲν ὁ σκοπὸς τῆς ἱερᾶς αὐτῆς τελετῆς, δηλαδή ὁ ἁγιασμός τῶν πιστῶν διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ ἁγιασμένου ἄρτου, γι' αὐτὸ καί εἶναι ἰδιαίτερα λαοφιλῆς.

β) Ἐχασε ὅμως τὸ ἀρχικὸ τῆς νόημα, ἀπέκτησε ἰδιωτικὸ χαρακτῆρα καί δέν ἔχει πιά τὴν ἔννοια τοῦ στηριγμοῦ διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας. Συνδέθηκε μέ τίς ἐορτές (συνήθως οἰκογενειακές) καί μνημεῖς πανηγυριζομένων ἀγίων ἢ καί ἄλλων γεγονότων, πού πολλές φορές δέν ἔχουν σχέση μέ τὴν Ἐκκλησία (π.χ. «ἐορτές» διάφορων ὁμίλων, πολιτιστικῶν ἢ ἀθλητικῶν συλλόγων κ.λπ.). Προσέλαβε μάλιστα καί ἐμπορικὸ χαρακτῆρα (ἀφοῦ ντόπιοι ἄρτοι δέν ζυμώνονται πιά) προσφερόμενη... ἐπὶ παραγγελία καί συνοδευμένη μέ... πρόσφορο). Παλαιότερα (πρὶν μερικές δεκαετίες) ἐτελεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνο σέ ἐορτές ἀγίων καί λιγότερο σέ Θεομητορικὲς καί Δεσποτικὲς ἐορτές, ποτέ ὅμως τὰ Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνια ἢ τίς Κυριακὲς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καί τοῦ Πεντηκοσταρίου ἢ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Σήμερα ἔχει ἐπικρατήσῃ παντοῦ κατακλύζοντας καί «ἐπισφραγίζοντας» ὅλες αὐτές τίς ἐορτές. Εἶναι δέ δυνατὸ νά ἰσχυριστῆ κανεὶς ὅτι κατὰ κάποιον τρόπο

πο λειτουργεί εις βάρος τῆς προσέλευσης στά Μυστήρια τῆς Ἐξομολογήσεως καί Εὐχελαίου γιά εὐνοήτους λόγους. Παρατηρεῖται ἀκόμη ὅτι οἱ ἐορτάζοντες καί προσφέροντες τήν ἀρτοκλασία δέν κοινωνοῦν (ὡς ὤφειλαν) τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

γ) «Τό χειρότερο, κατασκευάστηκε γι' αὐτήν μιά ἰδιόρρυθμη ἀκολουθία, μεῖγμα λιτῆς, ἐκτενοῦς καί ἐσπερινοῦ»⁵, ἡ ὁποία στήν κανονική της διάρκεια ἀπαιτεῖ 10-15 λεπτά.

δ) Ἀφοῦ ἔχασε τό φυσικό της περιβάλλον τοῦ μεγάλου ἐσπερινοῦ, δηλαδή τίς ἀγρυπνίες, κατέλαβε θέση σέ κάποια ἀπό τίς βασικές ἀκολουθίες τοῦ ἡμερονυχτίου, πού τελοῦνται στίς ἐνορίες, δηλ. ἐσπερινό καί ὄρθρο καί, τό χειρότερο, στή Θ. Λειτουργία!⁶ Συχνά βέβαια τελεῖται στήν ἴδια ἐορτή καί στόν ἐσπερινό καί στή Θ. Λειτουργία πιέζοντάς την ἀσφυκτικά, οἱ δέ ἱερεῖς μας ἐπιστρατεύουν τίς καλύτερες φωνές γιά τήν ψαλμωδία τοῦ «Θεοτόκε

Παρθένε...» καί τοῦ «Πλούσιοι ἐπτώχευσαν καί ἐπέινασαν...», ἔπειτα ἀπό ἓνα ἀτελείωτο μνημόσυνο ἀγίων. Καί γιά μέν τόν ἐσπερινό δέν θά εἶχε κανεῖς καμιά ἀντίρρηση, διότι δέν φαίνεται νά παρουσιάζει δυσκολία, ἄσχετα ἂν «τελεῖται στό μέσο μετά ἀπό μιά ὑποτυπώδη λιτή, ἤ στό τέλος μετά τά ἀπολυτίκια»⁷. Προβλήματα ὅμως δημιουργεῖ στήν ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου, στό τέλος τοῦ ὁποίου πολλακίς τελεῖται, γιά δύο κυρίως λόγους: α) Στόν ὄρθρο παραλείπεται ὡς γνωστόν στίς ἐλληνόφωνες ἐκκλησίες σχεδόν ὀλόκληρο τό βιβλικό στοιχείο (Καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου, Πολυέλαιος, βιβλικές ὠδές, στίχοι τῶν αἰνῶν) πρὸς μεγάλη φθορά ἢ καί «πτώχευση» τῆς μεγαλοπρεποῦς αὐτῆς ἀκολουθίας. β) Παραλείπονται (δηλ. διαβάζονται μυστικῶς) ἡ ἐκτενής, τά πληρωτικά, ἡ κεφαλοκλισία καί ἡ ἀπόλυση. Γι' αὐτό ἡ παρεμβολή τῆς ἀρτοκλασίας στό σημεῖο αὐτό εἶναι ἄτοπη καί χαρακτηρίζεται ὡς «κακῶς ἔχρυσσα»⁸.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Ἰ. Φουντούλης, *Λειτουργική Α΄. Εἰσαγωγή στή Θεία Λατρεία*, ὁ.π., σ. 248-249. Βλ. καί Γ. Φίλιας, *Παράδοση καί Ἐξέλιξη στή Λατρεία τῆς Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 287. 2. Ἰ. Φουντούλης, *Λειτουργική Α΄*, ὁ.π., σ. 249-250. Τοῦ ἰδίου, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, Β΄, σ. 197-198, 225. Κ. Παπαγιάννης, «Λειτουργικῶν ἀτόπων ἐπισήμανσις», ὁ.π., σ. 227-230. 3. Αναλυτικότερα βλ. τό μελέτημά μας «Ἡ ἀρτοκλασία καί ἡ κανονική της διάσταση», πού δημοσιεύθηκε σέ συνέχειες στόν *Ἐφημέριο*, τχ. 1-6 (2020). 4. Ἰ. Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, Α΄, σ. 30-31, 39. 5. Ὁ Ἰ. Φουντούλης (*Λειτουργική Α΄*, ὁ.π., σ. 150) μιλάει γιά ἰδιόρρυθμη ἀκολουθία, πού κατασκευάστηκε γιά τήν ἀρτοκλασία. Φυσικά δέν εἶναι ἐδῶ χώρος γιά σχόλια, διερωτᾶται ὅμως κανεῖς: α) Μόνο οἱ προσκομισάντες τοὺς ἄρτους εἶναι καί «οἱ ἐπιτελοῦντες τήν ἁγίαν ἐορτήν ταύτην...» (sic) ὅπως ἀναγράφεται στό *Ἱερατικόν καί ὄχι ὅλη ἡ Ἐκκλησία*, ἐν προκειμένῳ ἡ ἐνορία; β) Τά περισσότερα αἰτήματα τῆς ἀρτοκλασίας ἔχουν ἤδη εἰπωθεῖ στίς Δεήσεις τοῦ Ἐσπερινοῦ (καί τοῦ Ὄρθρου). Εἰς τί ἀποσκοπεῖ ἡ διπλή μνημόνευσή των; (*Ἱερατικόν τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας*, '2002, σ. 22-27). Στό *Ζητήματα Τυπικοῦ* (Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν 1999, σ. 23-25) τοῦ οἰκονομοῦ Γ. Ρήγα, διατάσσεται τέλεση ἀρτοκλασίας στό τέλος τοῦ Ἐσπερινοῦ, μέ ἀπλή καί πολύ λιτότερη δομή, ἡ ὁποία εἶναι ἀξιοπρόσεκτη. 6. Ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ἓνας ἐκ τῶν κορυφαίων Κολλυβάδων πατέρων, στό ἔργο του *Δήλωσις περὶ τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὄρει παραχῶν τῆς ἀληθείας* (ἔκδ. Θεοδωρήτου μοναχοῦ, Ἀθήνα 1988, σ. 80-84), διακηρύσσει ὅτι οὐδεμία ἀκολουθία πρέπει νά μετατίθεται, ἀκόμη καί ἂν συντρέχουν εἰδικοί λόγοι. 7. Ἰ. Φουντούλης, *Λειτουργική Α΄*, ὁ.π., σ. 150. 8. *Αὐτ.*

Τό πολύπαθο μάθημα τῶν θρησκευτικῶν

π. Δημητρίου Μπαθρέλλου

Ἐφημ. Ἰ.Ν. Ἀναλήψεως Ντράφι - Ἐπισκ. Καθηγητοῦ Παν. Emory

Τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν βρίσκεται ἀντιμέτωπο ἐδῶ καί χρόνια μέ μιᾶ πρωτόγνωρη κρίση. Δέν ἀποτελεῖ, ὅπως παλαιότερα, ἀπλῶς καί μόνο “δευτερεῦον” μάθημα, μέ κῦρος καταφανῶς ὑποδεέστερο ἀπό ἐκεῖνο πού τοῦ ἀρμόζει, ἀλλά ἀμφισβητεῖται ἀνοιχτά καί εὐθέως. Παράγοντες τῆς πολιτείας ἔχουν κατά καιρούς ἐκφράσει τήν ἀντίθεσή τους πρὸς τό μάθημα ἢ τήν ἐπιθυμία τους γιά τή ριζική του τροποποίηση. Τό μορμολύκειο τῆς μετατροπῆς του σέ ἐπιλεγόμενο λόγω τῆς (ὑποτιθέμενης) σταδιακῆς καί τελικά ὑπέρμετρης αὔξησης τῶν ἀπαλλαγῶν ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἐπανειλημμένα γιά νά ἐκβιάσει τή ριζική ἀλλαγὴ τῆς φυσιογνωμίας του.

Στή διαμόρφωση τῆς σχετικῆς συζήτησης ἔχουν παίξει τόν ρόλο τους καί οἱ θεολόγοι. Σέ γενικές γραμμές, οἱ ἀπόψεις τους θά μπορούσαν νά ὁμαδοποιηθοῦν σέ δύο κατηγορίες, μέ πολλές ἐνδιάμεσες ἀποχρώσεις. Σύμφωνα μέ τήν πρώτη, ἐπιβάλλεται ἡ διατήρηση τῆς παραδοσιακῆς μορφῆς τοῦ μαθήματος, τό ὁποῖο ἀποσκοπεῖ πρωτίστως στή διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς πίστεως. Κάτι τέτοιο συνάδει ὅχι μόνο μέ τό γεγονός ὅτι ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν μαθητῶν εἶναι, “τυπικά” τοῦλάχιστον, Ὁρθόδοξοι χριστιανοί, ἀλλά καί μέ τό Σύνταγμα τῆς χώρας. Ὡστόσο, ἐν

προκειμένῳ ἀναφύεται τό ἐρώτημα γιά πόσα χρόνια ἀκόμα ἓνα τέτοιο μάθημα θά μπορέσει νά διατηρήσει τή θέση του στά σχολεῖα μιᾶς κοινωνίας ἢ ὁποῖα καθίσταται ὄλο καί περισσότερο ἐκκοσμιευμένη καί πολυθρησκευτική.

Σύμφωνα μέ τή δεύτερη κατηγορία, τό μάθημα θά ἔπρεπε νά ἀποκτήσει περισσότερο θρησκευτολογικό καί πολιτιστικό χαρακτήρα. Ἡ συνακόλουθη θεολογική του ἀπονεύρωση θά ἀνέκοπτε τόσο τήν ἐνδεχόμενη ἐπιθυμία τῶν κρατούντων νά τό καταργήσουν ὅσο καί τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπαλλαγῶν, πού θά τό μετέτρεπαν σέ ἐπιλεγόμενο. Ὡστόσο, ἐδῶ ἀνακύπτουν δύο προβλήματα. Πρῶτον, ἡ νέα μορφή μαθήματος θά εἰσήγαγε στή διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ἓνα πρωτοφανῆ σχετικισμό, ὁ ὁποῖος θά ὑπονόμευε καίρια τήν ἀξιοπιστία τοῦ χριστιανισμοῦ στά μάτια τῶν μαθητῶν. Δεύτερον, κάτι τέτοιο εἶναι ἀντίθετο στό Σύνταγμα.

Ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ὑποστηρικτές τῆς παραδοσιακῆς μορφῆς τοῦ μαθήματος προσέφυγαν στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας καταγγέλλοντας τά νέα προγράμματα σπουδῶν, πού ἀνανακλοῦσαν, λιγότερο ἢ περισσότερο, τόν προαναφερθέντα “ἐκσυγχρονισμό” τοῦ μαθήματος. Τό ΣτΕ τούς δικαίωσε, διατυπώνοντας μάλιστα ἐναντίον τῶν νέων προγραμμάτων βαρύτερες κατηγορίες

για ἐπιχειρούμενο κλονισμό τῆς χριστιανικῆς συνείδησης τῶν μαθητῶν, πού θά συνιστοῦσε ἀκραία μορφή ὁμαδικοῦ προσηλυτισμοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μέ τίς σχετικές ἀποφάσεις τοῦ ΣτΕ ἢ πολυετῆς διεκυστίνδα μεταξύ τῆς παραδοσιακῆς καί τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς προσέγγισης στό μάθημα ἔληξε μέ στρατηγική ἤττα τῆς τελευταίας. Σύμφωνα μέ τούς ἀντιπάλους τῶν νέων προγραμμάτων, ἡ θεολογική ἀποδόμηση τοῦ μαθήματος εἶχε, προσώρας τοῦλάχιστον, ἀποφευχθεῖ.

Ταυτόχρονα, τό ΣτΕ πρότεινε τή διδασκαλία ισότιμου μαθήματος σέ ὅποιο σχολεῖο ἐνδεχομένως ὑπῆρχε ικανός ἀριθμός ἐτερόδοξων, ἀλλόθρησκων ἢ ἄθεων μαθητῶν, οἱ ὅποιοι θά εἶχαν εὐλόγως καί νομίμως ἀπαλλαγῆ ἀπό τό ὑποχρεωτικό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν. Ἡ πολιτεία ἐπί τοῦ παρόντος προτείνει μάθημα ἠθικῆς. Τό πρόβλημα μέ αὐτή τήν ἐπιλογή εἶναι ὅτι ὅσοι τό διδάχθουν δέν θά λάβουν θρησκευτική ἐκπαίδευση. Αὐτό θά ὀδηγήσει σέ τεράστιο μορφωτικό ἔλλειμμα, διότι χωρίς τοῦλάχιστον στοιχειώδη “θρησκευτικό γραμματισμό”, δηλαδή, ὅσον ἀφορᾷ τόν δυτικό κόσμο, χωρίς στοιχειώδη γνώση κυρίως τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ σημερινός μαθητής καί αὐριανός πολίτης θά ἀδυνατεῖ νά κατανοήσει ἐπαρκῶς τήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό τοῦ κόσμου στόν ὅποιο θά ζήσει. Ἄν μή τι ἄλλο, γιά μορφωτικούς καί μόνο λόγους ὅλοι οἱ μαθητές θά πρέπει νά λαμβάνουν κάποιου εἴδους θρησκευτική ἐκπαίδευση.

Ποιά ὅμως μορφή θά πρέπει νά ἔχει τό μάθημα πού θά διδάσκονται ὅσοι ἐτερόδοξοι, ἀλλόθρησκοι, καί ἄθεοι μαθητές πάρουν ἀπαλλαγῆ ἀπό τό ὑπο-

χρεωτικό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν; Ἐδῶ θά μπορούσαν νά ἀξιοποιηθοῦν τά προγράμματα πού ἀπέριριψε τό ΣτΕ. Τά προγράμματα αὐτά ἀπευθύνονταν κυρίως σ’ αὐτούς ἀκριβῶς τούς μαθητές, μέ ἀπώτερο στόχο νά ἀποτρέψουν μαζικές, ὅπως διατείνονταν πολλοί ὑποστηρικτές τους, ἀποχωρήσεις τους ἀπό τό μάθημα, τό ὅποιο, συνεπεία τούτου, θά μετατρέποταν ἐν τοῖς πράγμασι σέ ἐπιλεγόμενο. Ἀκριβῶς, λοιπόν, σ’ αὐτούς τούς μαθητές, ἐφ’ ὅσον πάρουν ἀπαλλαγῆ, θά πρέπει νά διδάχθουν τά νέα προγράμματα – καθώς ἄλλωστε τό ἴδιο τό ΣτΕ ἔχει ἀναγνωρίσει τόν μῆ Ὁρθόδοξο ὁμολογιακό χαρακτήρα τους.

Ἐνα τέτοιο μάθημα, ὁ τίτλος τοῦ ὁποίου θά μπορούσε νά εἶναι «θρησκεία, ἱστορία, καί πολιτισμός», θά μπορούσε νά διδάσκει τό περιεχόμενο ἀλλά καί τή συμβολή κυρίως τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί ἄλλων Ἐκκλησιῶν καί θρησκειῶν, στή διαμόρφωση τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ πρωτίστως τῆς χώρας μας, δευτερευόντως γενικότερα τοῦ δυτικοῦ κόσμου, καί τριτευόντως ἄλλων περιοχῶν τοῦ πλανήτη. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀφ’ ἑνός θά ικανοποιούνταν οἱ μῆ Ὁρθόδοξοι μαθητές, ἐνῶ ταυτόχρονα θά διαφυλασσόταν ἡ ἀκεραλότητα τοῦ ὑποχρεωτικοῦ μαθήματος γιά τή μεγάλη πλειονότητα τῶν ὑπολοίπων.¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Γιά ἀναλυτική συζήτηση τῶν ἀνωτέρω, βλ. π. Δημ. Μπαθρέλλος, «Τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν: μιᾶ συνθετική πρόταση (καί τέσσερις ἐπί μέρους προτάσεις) γιά τό μέλλον», στό Ἀθ. Β. Στογιαννίδης (ἐπιμ.), *Μονόλογος; Ἐπίλογος; Ἡ διάλογος;*: *Οἱ προκλήσεις καί οἱ προοπτικές γιά τή Θρησκευτική Ἐκπαίδευση ΕΝΤΟΣ τοῦ δημόσιου χώρου*, Ἀθήνα: Ἀκρίτας, 2024, σ. 296-313.

Ὁ Θεός, κύριος τῆς Ἱστορίας Σχόλιο στό Γ' ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς 8^{ης} Νοεμβρίου: Δαν 10:1-21

Μιλτιάδου Κωνσταντίνου

Ὁμ. Καθηγ. Α.Π.Θ. - Ἄρχ. Διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜτΧ Ἐκκλησίας

Τό τρίτο ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἀφιερωμένης στούς ἀγγέλους γιορτῆς ἀποτελεῖ τό κεφ. 10 τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ. Τό βιβλίον Δανιήλ εἶναι τό τελευταῖο προφητικό ἔργο τῆς ΠΔ καί περιέχει τή δράση, τίς προφητείες καί τά ὄραματα τοῦ ὁμώνυμου προφήτη, ὁ ὁποῖος μετά τή νίκη τοῦ Ναβουχοδονόσορα ἐπί τοῦ φαραώ Νεχώ στήν Χαρχέμις τοῦ Εὐφράτη τό 605 π.Χ., πού εἶχε ὡς συνέπεια τήν ὑποτέλεια τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα στή Βαβυλῶνα, μεταφέρθηκε σέ νεαρή ἡλικία ὡς αἰχμάλωτος στή Μεσοποταμία, ὅπου ἐκπαιδεύτηκε στή βαβυλωνιακή αὐλή, γιά νά ἐνταχθεῖ στό ὑπηρετικό προσωπικό, ἀλλά σύντομα κατόρθωσε μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ νά ἀνέλθει στήν ἱεραρχία τῶν αὐλικῶν ἀξιωματούχων.

Τό περιεχόμενο τοῦ ἔργου διακρίνεται σέ δύο μέρη, ἓνα ἀφηγηματικό (κεφ. 1-6) καί ἓνα προφητικό-ἀποκαλυπτικό (κεφ. 7-12). Στό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου, ἀπό ὅπου προέρχεται καί τό τρίτο ἀνάγνωσμα τῆς γιορτῆς, ὑπόκειται ἡ ἰδέα ὅτι κύριος τῆς Ἱστορίας εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος τήν ὁδηγεῖ σύμφωνα μέ τό προαιώνιο σχέδιό του πρός τήν τελική τῆς ἔκβαση πού εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς αἰώνιας βασιλείας του. Οἱ μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς παριστάνονται σάν

εὐθραυστα κατασκευάσματα πού διαδέχονται τό ἓνα τό ἄλλο, γιά νά ἀντικατασταθοῦν τελικά ἀπό τήν αἰώνια κυριαρχία τοῦ "Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου" μέ τήν ἀπεριόριστη ἐξουσία. Τά ὅσα ἀναφέρονται στό βιβλίον γιά τόν "Υἱό τοῦ Ἀνθρώπου" συμπληρώνουν τήν εἰκόνα τοῦ ἀναμενόμενου ἀπό τούς ἄλλους προφῆτες Μεσσία. Αὐτή ἡ ἀπεριόριστη ἐξουσία θά ἀποκαλυφθεῖ στό ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς "Υἱός τοῦ Ἀνθρώπου" συγχωρεῖ ἁμαρτίες (Ματ 9:6· Μαρ 2:10) καί ἐξουσιάζει τό Σάββατο (Ματ 12:8· Μαρ 2:28).

Τά τρία τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ ἀποτελοῦν μιᾶ ἐνότητα καί περιέχουν τό τελευταῖο μεγάλο ὄραμα τοῦ βιβλίου, πού περιγράφεται στήν ἐνότητα 11:2 ἕως 12:4, καί ἀναφέρεται στό τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντιόχου Δ' τοῦ Ἐπιφανῆ καί στόν θάνατό του. Τό κεφ. 10 εἶναι ἓνα εἶδος εἰσαγωγῆς στό ὄραμα, καί περιγράφει τίς συνθήκες ὑπό τίς ὁποῖες δόθηκε αὐτή ἡ προφητεία.

Τό κείμενο ἀρχίζει μέ τήν πληροφορία ὅτι τό ἀποκαλυπτικό ὄραμα δόθηκε στόν Δανιήλ κατά τό τρίτο ἔτος τῆς ἡγεμονίας τοῦ Κύρου (στχ 1), καί μάλιστα, «τήν εἰκοστή τέταρτη μέρα τοῦ πρώτου μήνα» (στχ 4), πού ἀντιστοιχεῖ πιθανό-

τατα στήν 23^η Ἀπριλίου τοῦ 536 π.Χ. Βέβαια, σύμφωνα μέ τό Δαν 1:21, «ἐγένετο Δανιήλ ἕως ἔτους ἐνός Κύρου τοῦ βασιλέως», ὁπότε, τοποθετώντας ὁ συγγραφέας τῆς προφητείας τό ὄραμά του στό τρίτο ἔτος τοῦ Κύρου, δηλώνει ἐμμέσως ὅτι εἶναι κάποιος συνεχιστής τοῦ ἔργου τοῦ προφήτη τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνα, καί γράφει κάνοντας μιά ἀνασκόπηση τῆς ἱστορίας ἀπό τό τέλος τῆς βαβυλωνιασ αἰχμαλωσίας ὡς τόν 2^ο π.Χ. αἰ., γιά νά προδιαγράψει τόν θάνατο τοῦ Ἀντιόχου Δ΄ καί τό τέλος τῆς βασιλείας του. Ἡ περιγραφή τοῦ ὄραματος ἀρχίζει μέ τή χαρακτηριστική εἰσαγωγική φράση «καί ἰδού», πού ἀποδίδει τόσο τήν ἀπροσδόκητη φύση τῆς ἐμπειρίας ὅσο καί τόν ἐνθουσιασμό πού προκαλεῖ. Εὐρισκόμενος ὁ προφήτης, μετά ἀπό πένθος καί νηστεία τριῶν ἐβδομάδων, κοντά στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Τίγρη, βλέπει ξαφνικά ἕναν ἄνδρα «πού φοροῦσε λινό ἔνδυμα καί στή μέση του εἶχε μιά ζώνη ἀπό χρυσάφι τῆς Ὠφάζ· τό σῶμα του λαμποκοποῦσε σάν νά ἦταν ἀπό χρυσόλιθο καί τό πρόσωπό του σάν τή λάμψη τῆς ἀστραπῆς· τά μάτια του ἄστραφταν σάν δάδες ἀναμμένες, ἐνῶ οἱ βραχιόνες του καί τά πόδια του ἔμοιαζαν μέ ἀστραφτερό χαλκό, κι ὅταν μιλοῦσε ἀκούγόταν σάν ἕνα πλῆθος πού φωνάζει» (στχ 5-6). Ὑπάρχει μεγάλη διχογνωμία μεταξύ τῶν ἐρμηνευτῶν σχετικά μέ τήν ταυτότητα τῆς μορφῆς πού εἶδε ὁ προφήτης. Μέ βάση τή διαπίστωση ὅτι ἡ περιγραφή μοιάζει πολύ μέ τή μορφή πού περιγράφεται στό ὄραμα τοῦ Ἰωάννη τῆς Ἀποκάλυψης (1:12-16), πολλοί ἐρμηνευτές ὑποθέτουν ὅτι πρόκειται

γιά μιά ἐμφάνιση τοῦ ἄσαρκου Λόγου τοῦ Θεοῦ. Κάποιοι ἄλλοι πιστεύουν ὅτι ὁ συγκεκριμένος ἄνδρας εἶναι ἕνας ἀνώνυμος ἄγγελος ὑψηλοῦ βαθμοῦ, σημειώνοντας ὅτι ὁ Χριστός δέν θά χρειαζόταν τή βοήθεια τοῦ Μιχαήλ, πού ἀναφέρεται στόν στχ 13. Παρ' ὅλα αὐτά, δέν εἶναι σαφές ἂν ἡ μορφή πού περιγράφεται στους στχ 5-6 ταυτίζεται μέ τόν ἐρμηνευτή τοῦ ὄραματος ἄγγελο πού εἰσάγεται στόν στχ 10. Ὅπως καί νά ἔχει, τό κείμενο δέν προσφέρει περισσότερες πληροφορίες, ὁπότε ὅλες οἱ ἀπόψεις κινοῦνται στόν χῶρο τῆς ὑπόθεσης.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι μόνον ὁ Δανιήλ βλέπει τό ὄραμα, παρ' ὅλα αὐτά οἱ ἄνδρες πού ἦταν μαζί του τρομοκρατήθηκαν καί ἀπομακρύνθηκαν (στχ 7). Ἡ περιγραφή θυμίζει τήν ἀνάλογη ἐμπειρία πού εἶχε ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὅταν συνάντησε τόν Χριστό στό δρόμο τῆς Δαμασκοῦ (Πρα 9:1-7). Συνέπεια τῆς θέας τοῦ ὄραματος ἦταν νά νιώσει ὁ Δανιήλ ἐγκαταλειμμένος ἀπό τίς δυνάμεις του, νά χάσει τό χρῶμα του καί, ἀκούγοντας τόν ἄγγελο νά μιλάει, νά πέσει μέ τό πρόσωπο στραμμένο πρὸς τή γῆ (στχ 8-9). Τελικά, ὁ ἄγγελος ἐνθαρρύνει τόν Δανιήλ ἀποκαλώντας τον «ἄνθρωπο ἰδιαίτερα ἀγαπητό» ἀπό τόν Θεό, τόν σηκώνει νά σταθεῖ στά πόδια του, ὥστε νά ἀκούσει τό μήνυμα πού τοῦ μεταφέρει, καί τόν διαβεβαιώνει ὅτι τό αἴτημά του εἰσακούστηκε ἀπό τήν πρώτη μέρα πού ἄρχισε τήν προσευχή του καί τή νηστεία του (στχ 10-12). Τό ὄραμα, κατά συνέπεια πού θά ἀκολουθήσει στό κεφ. 11 εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ στίς προσευχές τοῦ Δανιήλ, προκειμένου νά ἀποκτήσει διορατικότητα καί κατα-

νόηση σχετικά με τήν κατάσταση στήν Ἱερουσαλήμ. Συνεχίζοντας ὁ ἄγγελος νά μιλάει πρὸς τόν Δανιήλ, τοῦ ἐξηγεῖ ὅτι ὁ λόγος τῆς καθυστέρησης νά τοῦ μεταφέρει τό μήνυμα τοῦ Θεοῦ ὀφείλεται στήν ἀντίδραση πού συνάντησε στήν ἀποστολή του ἀπό τόν «ἄρχοντα τῆς βασιλείας Περσῶν». Ἀπό τό ὄνομα καί τόν ρόλο τῆς συγκεκριμένης μορφῆς συνάγεται ὅτι πρόκειται γιά κάποιο ἀγγελικό ὄν, προφανῶς κάποιον δαίμονα, πού ἔχει ὡς τομέα δράσης του τήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Πρὸς βοήθεια τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Θεοῦ σπεύδει ὁ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς «εἷς τῶν ἀρχόντων τῶν πρώτων». Στόν στχ 21 ἀναφέρεται ὡς «Μιχαήλ ὁ ἄρχων ὑμῶν», ὁπότε συνάγεται ὅτι στόν Μιχαήλ ἔχει ἀνατεθεῖ ἀπό τόν Θεό ἡ προστασία τοῦ Ἰσραήλ, ὑπόθεση πού ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τό Δαν 12:1. Στήν ΚΔ ἀναφέρεται ὡς «ἀρχάγγελος» (Ἰδα 1:9), ὁ ὁποῖος διεξάγει πόλεμο ἐναντία στίς ἀντίθεες δυνάμεις (Ἄπο 12:7). Ἀπό τή διαπίστωση ὅτι τόσο οἱ ἀντιτιθέμενες στό θεῖο θέλημα ὅσο καί οἱ ὑποτασσόμενες σ' αὐτό πνευματικές μορφές φέρουν στό συγκεκριμένο κείμενο τόν τίτλο τοῦ «ἄρχοντα» συνάγεται ὅτι τόσο οἱ ἀγγελικές ὅσο καί οἱ δαιμονικές δυνάμεις εἶναι ὀργανωμένες καί ἐνταγμένες σέ κάποια ἱεραρχία, κάτι πού προκύπτει καί ἀπό τίς ἀναφορές τῆς ΚΔ σ' αὐτές (Ἰωα 12:31· 14:30· 16:11· Ἐφε 1:20-21· 6:12· Κολ 1:16· 2:15).

Σκοπός τῆς ἐπίσκεψης τοῦ ἀγγέλου στόν Δανιήλ εἶναι, ὅπως τοῦ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος, νά τόν διαφωτίσει σχετικά μέ ὅσα θά συμβοῦν στόν λαό του στό μέλλον. Ἡ

φράση «ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν» τοῦ πρωτότυπου κειμένου δέν ἔχει στήν παρούσα συνάφεια ἐσχατολογική σημασία, δέν ἀναφέρεται στό τέλος τοῦ κόσμου, ἀλλά σημαίνει «μετά ἀπό πολύ καιρό» (πρβλ Δευ 4:30). Ὡσαύτως ὁ ἄγγελος μιλοῦσε στόν Δανιήλ ὁ προφήτης παρέμενε μέ τό πρόσωπο στραμμένο στή γῆ συγκλονισμένος καί ἀνίκανος νά ἀντιδράσει, ὥστε νά χρειαστεῖ καί πάλι τήν ἐνθάρρυνση τοῦ ἀγγέλου γιά νά συνέλθει καί νά μπορέσει νά ἀκούσει τό μήνυμα πού τοῦ μεταφέρει (στχ 15-19). Ὅμως ἡ ἀποστολή τοῦ ἀγγέλου δέν ὀλοκληρῶνεται μέ τή μεταφορά ἑνός μηνύματος γιά τό μέλλον τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλά, ὅπως ὁ ἴδιος πληροφορεῖ τόν Δανιήλ, ἔπρεπε νά ἐπιστρέψει γιά νά συνεχίσει τόν πόλεμο κατά τοῦ «ἄρχοντα τῶν Περσῶν» καί στή συνέχεια νά ἀντιμετωπίσει τόν ἐπερχόμενο «ἄρχοντα τῶν Ἑλλήνων» μέ τή βοήθεια τοῦ «ἄρχοντα τῶν Ἰσραηλιτῶν, Μιχαήλ» (στχ 20-21).

Ἡ ἐπιλογή τοῦ παραπάνω κειμένου ὡς ἀναγνώσματος τοῦ Ἑσπερινοῦ πού τελεῖται πρὸς τιμῆν τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων ὀφείλεται προφανῶς στό ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ τήν πρώτη βιβλική ἀναφορά στόν ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Ὅμως παρά τίς ὅποιες ἐρμηνευτικές δυσκολίες καί τήν ιδιόμορφη γλῶσσα του, τό κείμενο αὐτό μεταφέρει ἕνα ιδιαίτερα ἐπίκαιρο ὅσο καί αἰσιόδοξο μήνυμα γιά κάθε ἐποχή: ὅτι πίσω ἀπό τίς πολιτικές καί κοινωνικές συνθήκες τοῦ κόσμου σέ κάθε γενιά, ὑπάρχει ἀγγελική ἐπιρροή, τόσο καλή ὅσο καί κακή, ἀλλά τελικά ὁ ἔλεγχος βρίσκεται στά χέρια τοῦ Θεοῦ καί αὐτός θά κερδίσει τή νίκη.

Ἡ «τρίτη» γέννηση τοῦ Χριστοῦ

π. Ἰωάννου Σκιαδαρέση
Πρ. Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.

Σοῦ εὐχομαι νά γεννηθεῖ καί μέσα σου ὁ Χριστός... Τήν εὐχή αὐτή ἤ κάπως παραπλήσια ἀκοῦμε ἀπό πολλούς Χριστιανούς, κατά τή γιορτή τῶν Χριστουγέννων. Μερικοί, ὅμως, τήν εὐχή αὐτή χαρακτηρίζουμε «εὐσεβιστική», ἤ καί ξένη πρὸς τήν Ὀρθόδοξη παράδοση. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, τήν εὐχή αὐτή κάπως ἐγγύτερα. Πρῶτα, ὅμως, νά ἀναφερθοῦμε στίς δύο γεννήσεις τοῦ Χριστοῦ, πού δεν ἀμφισβητοῦμε: τήν ἄχρονη ἀπό τόν Πατέρα στήν αἰδίο Τριάδα καί τήν δι' Ἁγίου Πνεύματος ἐν χρόνῳ ἀπό τήν Παναγία στήν οἰκονομική Τριάδα, τήν ἐνανθρώπησή του δηλαδή. Ἐπειτα νά δοῦμε ἂν ἡ συγκεκριμένη εὐχή, πού προϋποθέτει τήν ὅλη ὑπαρξή τοῦ πιστοῦ ὡς φάτνη γέννησης τοῦ Χριστοῦ, ἐκφράζει κάτι τό πολύ οὐσιαστικό στήν πίστη μας.

*α) Ἡ πρώτη γέννηση τοῦ Θεοῦ Λόγου
στήν αἰδίο Τριάδα*

Ἀπό τή βιβλική καί πατερική διδασκαλία τῆς Εκκλησίας μας γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἄσαρκος Λόγος, ὡς διακριτό πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἶναι ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Μέσα στήν αἰδία Τριάδα ὁ Πατέρας εἶναι ἀγέννητος καί εἶναι τό μοναδικό αἷτιο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Υἱοῦ. Ἐπίσης ὁ Πατέρας εἶναι τό μοναδικό αἷτιο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στό

ἐρώτημα, λοιπόν, πῶς ὑπάρχει ὁ Πατέρας, πῶς ὁ Υἱός-Λόγος, πού μᾶς ἐνδιαφέρει, καί πῶς τό Ἅγιον Πνεῦμα ἡ ἀπάντηση, χωρίς περαιτέρω ἀνάλυση, εἶναι: Ὁ Πατέρας ὑπάρχει ἀγεννήτως, ὁ Υἱός γεννητῶς ἀπό τόν Πατέρα, τό δέ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτῶς, πάλι ἀπό τόν Πατέρα. Ἐπομένως, νά ἡ πρώτη ἄχρονη, ἐντός τῆς αἰδίου Τριάδος, γέννηση τοῦ Υἱοῦ. Γι' αὐτή τή γέννηση, ὅμως, δέν γίνεται ἐδῶ λόγος. Ἄλλωστε, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία στούς πιστούς γι' αὐτή.

β) Ἡ ἄπαξ ἐκ Παρθένου

*ἱστορική γέννηση τοῦ Θεανθρώπου
στήν οἰκονομική Τριάδα*

Καί γιά τή δεύτερη γέννηση τοῦ Υἱοῦ, ὡς Θεανθρώπου, δέν ὑπάρχει ἀντίρρηση ἀπό τοὺς πιστούς. Γίνεται ἀποδεκτή, ἂν καί ὑπέρλογη. Νά σημειώσουμε, ὡστόσο, δύο λόγια καί γι' αὐτή: Ἡ ἐνανθρώπιση, στό σχέδιο τοῦ Θεοῦ, ἦταν γεγονός πού συνελήφθη πρό τῆς δημιουργίας καί φυσικά πρό τῆς πτώσης. Μετά τήν πτώση ἐνεργοποιήθηκε. Κατ' αὐτήν ὁ Πατέρας σχεδίασε τήν ἀποστολή τοῦ Υἱοῦ τοῦ στόν κόσμον. Καί στό πλήρωμα τοῦ χρόνου, πού ἐκεῖνος εἶχε προσδιορίσει, διὰ Πνεύματος Ἁγίου συνελήφθη στή μήτρα τῆς Θεοτόκου. Καί γεννήθηκε, μιά γιά πάντα, ὁ Θεάνθρωπος μέσα στόν χρόνο καί στήν ἱστορία. Γιά νά

γίνουμε «κοινωνοί θείας φύσεως» πού ἦταν καί εἶναι ὁ προορισμός μας. Νά την, λοιπόν, καί ἡ δεύτερη γέννηση τοῦ Υἱοῦ, ὡς Θεανθρώπου.

Σάν σέ παρένθεση νά ποῦμε, ὅμως, ὅτι ὡς ἡμέρα ἑορτασμοῦ τῆς Γέννησης τοῦ Χριστοῦ καθιερώθηκε ἡ 25 Δεκεμβρίου, ὄχι γιατί αὐτή τή μέρα γεννήθηκε ὁ Χριστός, ἀλλά γιατί αὐτή τή μέρα οἱ ἐθνικοὶ γιόρταζαν τή γενέθλια ἡμέρα τοῦ ἀήτητου θεοῦ ἡλίου, τήν αὐξηση δηλαδή τῆς ἡμέρας, τή νίκη τοῦ φωτός ἐναντία στό σκοτός. Στήν παγανιστική αὐτή γιορτή ἡ Ἐκκλησία ἀντέταξε τή γέννηση τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τοῦ νοητοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, τοῦ Χριστοῦ, πού ἀνέτειλε ἀπό τήν Παρθένο καί φώτισε τήν ἀνθρωπότητα, πού βρισκόταν στό σκοτάδι καί στή σκιά. Τή φώτισε σάν ἥλιος. Ἦταν δέ τόσο ἐπιτυχής ὁ συνδυασμός αὐτός, ὥστε μέσα σέ λίγα χρόνια ἡ γιορτή τῶν Χριστουγέννων διαδόθηκε σέ ὅλο τόν Χριστιανικό κόσμο. Ἀπό τή Ρώμη στή Δύση. Γύρω στό 376 τή βρισκούμε στίς Ἐκκλησίες τῆς Ἀντιόχειας καί τῆς Καισάρειας τῆς Καππαδοκίας· τό 431 στά Ἱεροσόλυμα καί σιγά σιγά σ' ὅλη τήν Ἀνατολή.

γ) Ἡ γέννηση τοῦ Χριστοῦ
στήν καρδιά μας

Οἱ πατέρες μας, οἱ ἅγιοι καί ὁ πιστός λαός τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν προηγούμενη πράξη τους ἀπέδειξαν ὅτι κατανοοῦν τή γιορτή τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ «μυστηριακά». Ὅχι ὡς ἐπετειακό γεγονός· εἰδάλλως, πιθανόν νά ἔμεναν προσκολλημένοι στήν ἀκριβή ἡμερομηνία. Ὁ «μυστηριακός» ἑορτασμός ἐξατομικεῖται ἐν τῇ γέννηση τοῦ Χριστοῦ στόν κάθε

Χριστιανό. Ἔτσι ἂν ἐρωτηθεῖ ὁ πιστός· πού γεννήθηκε ὁ Χριστός; θά ἀπάντησει: στή Βηθλεέμ, ἀλλά καί μέσα μου· στήν καρδιά μου. Διά Πνεύματος Ἁγίου. Ἄν ἐπίσης ἐρωτηθεῖ: πότε γεννήθηκε; θά ἀπαντήσει: στό χρόνο «μηδέν», ἀλλά καί σήμερα. Γιατί «ἀεὶ γεννᾶται» ὁ Χριστός. Γεννιέται ἐκεῖνος, πιστεύεται ὡς σωτήρας καί ἔτσι γινόμαστε υἱοὶ τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτό καί ὁ Πατέρας μπορεῖ νά λέει στόν καθένα μας: «Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε» (Ἐβρ 5,5).

Ἀναλυτικότερα κάπως: Ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ εἶναι κατ' ἀρχήν γεγονός ἀντικειμενικό. Σέ ἀντίθεση μέ τον Πλάτωνα, Γνωστικούς καί ἄλλους, πού ἀρνοῦνταν τή γέννηση τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνθρώπου καί πρέσβευαν ὅτι «Θεὸς ἀνθρώπῳ οὐ μίγνυται» (Πλάτων, Συμπόσιον 203a) γιά μᾶς τούς Χριστιανούς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ «σὰρξ ἐγένετο καί ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω 1,14α). Ἔλαβε τήν ἀνθρώπινη μορφή. Ἐγινε ὁμοιος μέ μᾶς. Τόν εἶδαμε, τόν συναναστραφήκαμε, τόν ψηλαφήσαμε, τόν γευτήκαμε.

Ταυτόχρονα, ὅμως, ἡ ἐνανθρώπηση εἶναι γεγονός πού γίνεται καί ὑποκειμενικό γεγονός. Ἡ ἀλήθεια αὐτή προβάλλει ποικιλοτρόπως στή Γραφή. Νά δώσουμε μερικά παραδείγματα: Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος θά γράψει στους Ρωμαίους (11,14) ὅτι ὁ πιστός μέ τό βάπτισμα ἐνδύεται, προσλαμβάνει τόν Χριστό. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἅπαξ γεννηθεὶς Χριστός εἶναι πάντοτε δίπλα στόν καθένα μας, ἔτοιμος νά δοθεῖ καί νά ἐνωθεῖ μέ τόν πιστό. Νά γεννηθεῖ γι' αὐτόν. Ὁ ἴδιος Ἀπόστολος γράφει ἐπίσης στους Γαλάτες: «τέκνα μου, οὐς πάλιν ὠδίνω ἄχρις

οὐ μορφωθῆ Χριστὸς ἐν ὑμῖν» (4,19)· αὐτό θά πεί ὅτι ὁ Παῦλος περνάει τούς πόνους τῆς γέννας (κοιλοπονάει) ὥσπου νά διαμορφωθεῖ μέσα μας ὁ Χριστός. Σ' αὐτή τή διαδικασία ὁ Χριστός, στόν ὁποῖο βαπτισθήκαμε καί ἀποδεχθήκαμε ὡς Θεό, συναυξάνει μαζί μας ἀπό βρέφους. Συνδέεται ἄρρηκτα καί διαχρονικά μέ τόν καθένα μας, σέ ὅλες τίς φάσεις τῆς ζωῆς μας. Στούς Ἐφεσίους (3,17) θά γράφει ὁ ἴδιος Ἀπόστολος ὅτι ὁ Χριστός πρέπει νά ἔλθει νά κατοικήσει στίς καρδιές τους, μέ τήν πίστη. Νά γεννηθεῖ, μέ ἄλλα λόγια, στήν καρδιά τους. Ὑπάρχουν στή Βίβλο πολλά πού μᾶς βεβαιώνουν γιά τό γεγονός αὐτό.

Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τή Βιβλική αὐτήν ἀλήθεια ἀνέπτυξαν ἐκτενῶς. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής γιά παράδειγμα λέει χαρακτηριστικά: «Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐφάπαξ κατὰ σάρκα γεννηθεῖς, ἀεὶ γεννᾶται θέλων κατὰ Πνεῦμα, διὰ φιλανθρωπίαν τοῖς θέλουσι· καί γίνεταί βρέφος, ἑαυτὸν ἐν ἐκείνοις διαπλάττων ταῖς ἀρεταῖς» (PG 90:1181). Ὁ ἅγιος μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Χριστός «ἀεὶ γεννᾶται» ἀπό φιλανθρωπία· γι' αὐτούς πού τόν θέλουν ὅμως. Γιά νά τούς διαπλάσσει στίς ἀρετές.

δ) Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς γέννησης

Ἀπό τά προηγούμενα προκύπτει σαφῶς ὅτι μέ τήν ἐνανθρώπηση ἐπαναλαμβάνεται στόν καθένα μας τό μυστήριο τῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου:

α) Τό Ἅγιο Πνεῦμα, ὅπως στή Θεοτόκο, καθιστᾶ τήν ὑπαρξή μας ἔτοιμη γιά ὑποδοχή τοῦ Χριστοῦ. Ποθώντας ἄνωθεν ἀναγέννηση (1ω 3,3), ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει τή θύρα του γιά νά τόν ὑποδε-

χτεῖ, ὅπως μᾶς λέει τό βιβλίον τῆς Ἀποκάλυψης (3,20). Τό Ἅγιο Πνεῦμα, ἄλλωστε, πάντα μᾶς φωτίζει πρὸς γνώση του· ἡ δέ Θεοτόκος ἔχει ὡς ἔργο τῆς: νά παραπέμπει τόν λαό τοῦ Θεοῦ σ' αὐτόν (1ω 2, 4).

β) Στήν ὑπαρξή μας μπαίνοντας ὁ Χριστός, τήν κάνει φάτνη του. Τήν ἀνακαινίζει, τή φωτίζει, τή λαμπρύνει. Πλαταίνει τήν καρδιά μας νά χωρεῖ τούς πάντες· μᾶς κάνει θυσιαστικούς, φιλάνθρωπους, σπλαχνικούς. Ἔτσι ἀνανεώνει γιά μᾶς τό μυστήριο τῆς σάρκωσής του.

γ) Μένοντας μέσα μας ὁ Χριστός, συνδειπνεῖ μαζί μας. Καί μεῖς μαζί του (Ἀποκ 3,20). Ὁ ἄνθρωπος ζεῖ «μυστηριακά», μέ τόν τρόπο πού ὑποδεικνύει ἡ Ἐκκλησία· μέ ἔσχατη πράξη τό εὐχαριστιακό δείπνο. «Βούλεται γὰρ ἀεὶ καί ἐν πᾶσιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καί Θεὸς τῆς αὐτοῦ ἐνσωματώσεως ἐνεργεῖσθαι τό μυστήριον» (PG 90:1084).

Καί δ) ἔτσι συνδέεται ὁ πιστός μέ τήν Παναγία, πού γέννησε τόν Χριστό. Μέ τό Ἅγιο Πνεῦμα, μέ τό ὁποῖο τόν συνέλαβε. Μέ τήν Ἐκκλησία, γιά χάρη τῆς ὁποίας τόν γέννησε. Ἔτσι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ καί ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου ἀνανεώνει μέσα στίς ὑπάρξεις μας τό μυστήριο τῆς γέννησής του.

Ἄτιτλο (1969), Συλλογή
John καί Mary Parajohn,
Ιοσβα, Η.Π.Α.

Ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ΝΖ' Ἡ ἀγάπη ὡς ὄντολογικό στοιχείο τοῦ ἀνθρώπου, Α'

Δημήτρη Μαυρόπουλου

Ἡ λέξη ἀγάπη ὡς οὐσιαστικό ἐλλείπει ἀπό τὴν ἀρχαία ἑλληνική γραμματεία, ἐνῶ τὸ ρῆμα ἀγαπῶ ὑπάρχει ἤδη ἀπὸ τὸν Ὅμηρο μὲ ἀναφορά σὲ συγγενική σχέση (ἀγαπάζω, βλ. «ὡς δὲ πατὴρ ὃν παῖδα φίλα φρονέων ἀγαπάζη», Ὀδ. π 16). Ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀγάπη οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες χρησιμοποιοῦν τὶς λέξεις φιλία καὶ ἔρωσ. Ἀλλὰ καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἐνῶ ὑπάρχει τὸ ρῆμα *ahab* πού μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικά ἀγαπῶ, τὸ οὐσιαστικό ἀγάπη ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται πολὺ ἀργότερα, μὲ τὴ σοφιολογική γραμματεία (Παροιμιαί, Ἐκκλησιαστής, Ἄσμα Ἀσμάτων, Σοφία Σολομώντος, Σοφία Σειράχ). Οἱ Ο' μετέφρασαν τὴν ἑβραϊκὴ λέξη *ahaba* μὲ τὴ λέξη ἀγάπη (βλ. καὶ τὴν ἀνάλογη ἠχητική συγγένεια), πού στὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα σήμαινε τὴν ἰδιαίτερη προσωπική σχέση, τὴ φιλία, κατεξοχὴν δὲ τὸν στενὸ δεσμό μεταξύ συγγενῶν καὶ κατ' ἐπέκταση τοὺς δεσμοὺς τῶν μελῶν τῆς φυλῆς.

Στὴν Καινὴ Διαθήκη τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο πού εἶχε καὶ στοὺς Ἑλληνες καὶ στοὺς Ἑβραίους. Ἡ ἀγάπη, χωρὶς νὰ παύσει νὰ εἶναι μιὰ ἐνέργεια πού ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὴ στενὴ σχέση μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀνοίγεται σὲ μιὰ

καθολικὴ ἀρχὴ πού φανερώνει τὸν κατ' ἀλήθειαν τρόπο ὑπάρξεως τῶν ὄντων, ἀνάγοντας αὐτὸν τὸν τρόπο ὑπάρξεως σὲ ἓνα πρωτότυπο, τὸν τριαδικὸ Θεό. Κλασικὸ εἶναι τὸ χωρίο τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη: «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» (Α' Ἰωάν 4,7), καὶ ἡ ἐπανάληψη τῆς φράσης, λίγους στίχους παρακάτω, μὲ τὴν προσθήκη: «καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει» (αὐτ. στ. 16). Ἔτσι καταλαβαίνομε τὴ θέση τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀγάπη ὡς δύναμη καὶ ἐνέργεια πού παρέχεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα: «ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχεται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος Ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν» (Ρωμ 5,5). Τὸ περιεχόμενο μιᾶς τέτοιας ἀγάπης νοεῖται ὡς κατάστασις περισσότερο, παρά ὡς πράξις, ὡς εὐρεσι καὶ διαφύλαξις τοῦ τρόπου ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δημιουργήθηκε «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ὡς εἰκόνα καὶ ὁμοίωσις τοῦ τριαδικοῦ τρόπου ὑπάρξεως.

Πολλές φορές ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι καὶ στὴν Ἁγία Γραφή, ἀλλὰ καὶ στὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, φαίνεται νὰ διακρίνονται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό. Κατ' οὐσίαν ὁμως πρόκειται γιὰ μιὰ καὶ τὴν ἴδια

ἀγάπη, ὅπως φαίνεται ἀπό τῆ θεολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου: ἡ ἀγάπη τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱό, ἡ ἀγάπη τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καρπὸς τοῦ Πνεύματος, πρὸς τὸν ἄλλον καὶ πρὸς τὸν Θεό, εἶναι ἡ μία ἀγάπη, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τρόπο ὑπάρξεως προσώπων.

Τὸ 13^ο κεφάλαιο τῆς Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου μιλάει γιὰ τὴν ἀγάπη. Ἡ κατὰ αὐτόνομο τρόπο προσέγγιση τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου στὴ διεθνή γραμματεία ὁδήγησε τούς περισσότερους στοχαστές νὰ προσδώσουν σ' αὐτὸ μιὰ ἠθικὴ, φιλοσοφικὴ, ἀκόμα καὶ κοινωνιολογικὴ διάσταση, περιορίζοντάς το σὲ ἠθικὰ καὶ συναισθηματικὰ πλαίσια. Ὁ τίτλος «Ὑμνος τῆς ἀγάπης» δείχνει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν αὐτονομημένη προσέγγιση καὶ παρασύρει σὲ ἀναλύσεις καὶ ἀναπτύξεις, ναὶ μὲν ἀξιολογες καὶ ἐνδιαφέρουσες, πού σκοτεινιάζουν ὅμως, ἀντὶ νὰ φωτίζουν, τὸ νόημα αὐτῶν πού θέλησε νὰ καταθέσει μὲ τὴ γραφὴ του ὁ Ἀπόστολος. Ὑπενθυμίζω ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ ἔγινε προσφιλέσ σε ποιητές, λογοτέχνες, εἰκαστικούς καλλιτέχνες, μουσικούς καὶ σκηνοθέτες. Ἰδιαίτερα ὅμως κακοποιήθηκε –ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὁ χαρακτηρισμός– στὸν κηρυγματικὸ τομέα, ὁδηγώντας σὲ μιὰ «νομιναλιστικὴ» ἀντίληψη τῆς λέξης «ἀγάπη», σὰν νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιότητα τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ» ἀνθρώπου, ἢ μιὰ ἐπιδιωκόμενη ἀρετὴ μὲ ἀπαιτήσεις ἀξιομισθίας. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀγάπη, γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Παῦλος, εἶναι μέγεθος ἀνέφικτο στὰ ὅρια τῆς κτιστῆς

καὶ φθαρτῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ Θουκυδίδη, δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ στὴν ἱστορία ὅσο ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου παραμένει ἴδια (*Ἱστοριῶν Γ΄*, 82,2: «Ἐως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ»). Κατ' οὐσίαν συγχέομε τὴν ἀγάπη τῆς Καινῆς Διαθήκης μὲ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Πλάτωνα (*Θεαίτητος* 153c: «Τὸ μὲν ἄρα ἀγαθὸν κίνησις κατὰ τε ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα, τὸ δὲ τὸ ὑπεναντίον»), τὸ στέργειν τοῦ Ἀριστοτέλη (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1126b: «... λέγειν τὸν ἐπεικῆ φίλον, τὸ στέργειν προσλαβόντα, διαφέρει δὲ τῆς φιλίας, ὅτι ἄνευ πάθους ἐστὶ καὶ τοῦ στέργειν οἷς ὁμιλεῖ») καὶ τὴ φιλότητα τοῦ Ἐμπεδοκλή (*Πλούταρχος, Περί Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος*, 370A: «Ἐμπεδοκλῆς δὲ τὴν μὲν ἀγαθουργὸν ἀρχὴν “φιλοπότητα” καὶ “φιλίαν” πολλάκις [...] καλεῖ»), σύγχυση πού μᾶς ὁδηγεῖ νὰ μιᾶμε γιὰ «χριστιανικὴ ἀγάπη», δηλαδή γιὰ ἓναν τρόπο συμπεριφορᾶς πού ἐξαντλεῖται στὰ ὅρια τῆς βιοτῆς τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ μέγα ἐρώτημα ἀφοροῦσε –καὶ ἀφορᾶ– τὸ κατ' ἀλήθειαν ὑπάρχειν: ποιοὶ εἶναι τὸ ἰδιάζον στοιχεῖο πού καθιστᾶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐνδοϊστορικὴ πραγματικότητα, ἡ ὁποία διαφοροποιεῖται ὅμως ἀπὸ κάθε ἄλλο ἱστορικὸ μὴ μὴ μὴ ἀπὸ κάθε ἄλλο ὁδὸ πορείας (*tao*) τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἀπὸ πολὺ νωρίς, ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἀποστολικά χρόνια, κηρῦσσεται μιὰ ὁδὸς διαφορετικὴ ἀπὸ ὅσες πρότειναν οἱ διάφορες παραδόσεις, θρησκευτικὲς ἢ φιλοσοφικὲς, πού ἀνοίγεται σ' αὐτὸ πού ὀνομάζομε «αἰώνια ζωὴ», ὄχι ὅμως κατὰ ἓναν στατικὸ τρόπο, π.χ. ὡς μεταθανάτια ζωὴ ἢ μεταθανάτια

ανάπαυση σέ μακάριους λειμῶνες, ἀλλά κατά ἓναν δυναμικό τρόπο πού πηγάζει ἀπό τή σχέση κτιστοῦ καί ἀκτίστου – συγκεκριμένα ἀπό τήν ὑπαρξιακή σχέση μέ τόν Υἱό τοῦ Θεοῦ. Αὐτή ἡ δυναμική τῆς αἰώνιας ζωῆς βρῆκε ἀργότερα στόν ἅγιο Μάξιμο τόν Ὁμολογητή τήν καιρία διατύπωσή της: «ἀεικίνητος στάσις» (Πρὸς Θαλάσιον, ΝΘ'). Ἡ τελική δηλαδή ἀπάντηση στό ἐρώτημα δέν πηγάζει ἀπό μιά πρωτολογία, ἓναν φωτισμό τῆς ὑπάρξεως ἀπό τό παρελθόν, ἀπό τό ἀρχῆθεν τῆς δημιουργίας, ἀλλά ἀπό τήν ἐσχατολογία, ἀπό τό ἀνοιγμα στό αἰώνως, δηλαδή ἀχρόνως, διαρκές.

Κατεξοχὴν τόπος –καί τρόπος– βιώσεως αὐτῆς τῆς νέας προοπτικῆς προτάθηκε ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στήν εὐχαριστιακὴ ἀναίμακτη θυσία. Εὐχαριστιακὴ ὅμως πράξις σήμαινε ἀντιστροφή τῶν ὄρων ὑπάρξεως. Ἐγκατάλειψη τῶν φυσικῶν (κοινωνικῶν ἐπίσης καί ἱστορικῶν) δεσμῶν καί ἔνταξη σέ μιά νέα πραγματικότητα, πού στή θεολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου ὀνομάζεται «σῶμα Χριστοῦ». Τό νά γίνεις –καί νά παραμείνεις– μέλος αὐτοῦ τοῦ σώματος, σημαίνει ὅτι ἐντάσσεσαι σ' ἓναν νέο τρόπο ὑπάρξεως, πού στήν ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα ὀνομάζεται «ἐν Χριστῷ ζωὴ». Γιατί ὅμως προβάλλεται μιά τέτοια ἀλλαγὴ στάσης ζωῆς καί τρόπου ὑπάρξεως ὡς μοναδικὴ πρόταση σωτηρίας –θεραπείας θά ἔλεγα– τῆς φύσεως; Γιατί, κατά τή διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων καί τῶν Πατέρων, τό κτιστόν μπορεῖ νά μετέχει τῶν ἐνεργειῶν (δυνάμεων) τοῦ ἀκτίστου, δηλαδή ἡ φύση μπορεῖ νά διαποτίζεται μέ ἐνέργειες (πού τίς ὀνο-

μάζουμε ἄκτιστες ἢ θεῖες), οἱ ὁποῖες τῆς ἐπιτρέπουν νά ὑπάρχει κατά τόν τρόπο τῆς θεότητας. Ἡ ὀλοκλήρωση αὐτῆς τῆς καταστάσεως ὀνομάζεται θέωση.

Στή θεία Εὐχαριστία καλοῦμαστε νά προσαγάγουμε τόν ἑαυτό μας καί τή δημιουργία (τήν κτίση) γιά νά «ἐγγιστωθῶν». Αὐτό σημαίνει ὅτι καλοῦμαστε στήν καιρία ὑπέρβαση: παύουμε νά ὑπάρχουμε ὡς αὐτόνομες μονάδες, ὡς ἐγώ, καί γινόμαστε πρόσωπα, πού σημαίνει ὅτι ὑπάρχουμε ἐν σχέσει. Αὐτό τόν νέο τρόπο ὑπάρξεως τόν ὀνομάζουμε «κοινωνία», λέξη μονοσήμαντη στήν ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα, ἀνεξαρτήτως τῆς πολυσημίας πού κουβαλάει στήν ἐξω-ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότητα. Μέ τόν ὄρο «κοινωνία» ἐννοοῦμε τήν ἔνταξή μας μέσα σέ συγκεκριμένη κοινότητα, τῆς ὁποίας ἀποτελοῦμε μέλη.

Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ἀναφερθοῦμε στήν ἐνυπόστατη δύναμη πού συνέχει αὐτὴν τήν κοινωνία προσώπων, καί πού εἶναι τό Ἅγιο Πνεῦμα, τό ὁποῖο ἐπεδήμησε στήν ἱστορία μετὰ τήν ἀνάληψη τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ καί ἔργο του εἶναι νά διατηρεῖ συγκροτημένο τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί νά κάνει τόν Χριστό παρόντα. Ὀνομάζουμε «χαρίσματα» τίς δυνάμεις-ἐνέργειες πού διανέμει τό Ἅγιο Πνεῦμα στά μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν κοινωνία προσώπων. Τά χαρίσματα αὐτά δέν ἀποβλέπουν σέ ἐνδυνάμωση ἀτομικότητων, δέν προσδιορίζονται καθ' ἑαυτά, ἀλλά ὡς ἀνάδειξη ἐλευθερίας καί ικάνωση γιά ἐπίτευξη καί οἰκοδομὴ σχέσης, ὡς ἀναφορικές πραγματικότητες. Τέτοια χαρίσματα ἀπαριθμεῖ

ὁ ἀπόστολος Παῦλος στό 12^ο κεφάλαιο τῆς Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς καί ἐπιδιώκει ἀκριβῶς νά ἐντάξει τή λειτουργία τους στήν προοπτική τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων. Κατά τοῦτο, τά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λέγονται καί «λειτουργικά χαρίσματα», ἐπειδή ἀκριβῶς λειτουργοῦν καί ἀναδεικνύονται μέσα στή θεία Λειτουργία, ἤ, γιά νά τό ποῦμε μέ ἄλλα λόγια, ἀποβλέπουν στό νά μᾶς ὀδηγήσουν σέ μιά ἀέναη θεία

Λειτουργία, κατά τό πρότυπο πού μᾶς προβάλλει ἡ Ἀποκάλυψις περιγράφοντας τή λεγόμενη «οὐράνια λειτουργία» (Ἀποκ 4,1 κ.έ.). Ἀκόμη περισσότερο, τά χαρίσματα αὐτά δέν ἀξιολογοῦνται ἱεραρχικά, ἀλλά κατά τό ποσοστό πού τό καθένα ὑπηρετεῖ τό σύνολο τῆς κοινότητος. Κάθε χάρισμα ἀποσκοπεῖ στήν οἰκοδομή τοῦ σώματος.

(συνεχίζεται)

Νο 16 (1950), Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, Η.Π.Α.

Κυριακή ΙΓ΄ Λουκά

Πρωτ. Γεωργίου Δορμπαράκη
Ἐφημ. Ἰ.Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Καλλιπόλεως, Ἰ.Μ. Πειραιῶς

«Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται» (Γαλ. 6:12)

Ο ἀπόστολος Παῦλος ἀποκαλύπτει μέ τά λεγόμενά του στους Γαλάτες τό «παιχνίδι» τῶν «ψευδαδέλφων» ἰουδαιοχριστιανῶν: ἐνδιαφέρονται ἀποκλειστικά γιά τή δική τους ἄνεση, τήν κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν τους μόνο συμφερόντων. «Ὅσοι θέλουν νά ἀποκτήσουν καλή φήμη στους ἀνθρώπους, αὐτοί σᾶς ὑποχρεώνουν νά περιτέμνεσθε, μέ μόνο στόχο νά μήν καταδιώκωνται ἀπό τούς Ἰουδαίους ἐξαιτίας τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ».

1. Ποιό τό ἔργο τῶν ἰουδαιοχριστιανῶν ψευδαδέλφων; Νά κάνουν ἱεραποστολή ὑπέρ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ἀσκώντας ἕνα εἶδος βίας. «Ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι». Ἀρνοῦνταν νά καταλάβουν ὅτι ὁ Χριστός δέν ἦλθε γιά νά προβάλλει τόν Μωυσῆ ὡς σωτήρα, ἀλλά νά δείξει ὅτι καί ὁ Μωυσῆς λειτουργοῦσε μέσα στό σχέδιο τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ γιά τόν ἐρχομό Ἐκείνου. «Ὅ,τι ἔγραψαν ὁ Μωυσῆς καί οἱ προφῆτες γιά Ἐμένα τό ἔγραψαν». Ἀλλά τί προσθέτει ὁ ἀπόστολος; Κι αὐτή ἀκόμη ἡ ἱεραποστολή τῶν ἰουδαιοχριστιανῶν –πού τούς ἀντιμετώπισε ὀριστικά ἡ Ἀποστολική Σύνοδος τό 48/49– ἦταν κίβδηλη, ἀφοῦ ἡ ἐπιδίωξή τους ἦταν ἡ ἄνεσή τους καί ἡ

ἀπολαβή τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου: «μή καταδιωχθοῦμε ἀπό τούς Ἰουδαίους γιά τό κήρυγμα τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ». Εἶχαν ἐπίγνωση ὅτι ὁ Σταυρός ἐγείρει διωγμούς ὡς τό «ἀγκάθι» στή σκέψη τῶν Ἰουδαίων. «Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστόν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἑλλήσι δὲ μωρίαν». Συνεπῶς ἀποκαλύπτονταν ὡς ἀρνησίχριστοι καί χριστομάχοι, διότι τελικῶς δέν πίστευαν στόν Ἐσταυρωμένο Κύριο, ἔστω κι ἂν θεωρητικῶς προσποιούνταν ὅτι Τόν ἀποδέχονται. «Ὁ μὴ ὦν μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἐστι».

Γι' αὐτό ὁ ἀπόστολος προβαίνει σέ ἀνατομία τῆς πίστεως τους: τούς ἐνδιαφέρει μόνον ἡ καλή φήμη καί τό ὄνομά τους στόν κόσμο, προκειμένου νά μήν ὑποστοῦν κανένα διωγμό, ἡ βολή τους ὑπερτερεῖ ὄλων. Δέν πιστεύουν οὔτε στόν Χριστό οὔτε κἂν στόν ἰουδαϊσμό. Θεός τους εἶναι ὁ ἑαυτός τους. «Νά τά ἔχουμε καλά μέ ὄλους γιά νά καλοπερνᾶμε» εἶναι τό σύνθημα τῆς ζωῆς τους.

2. Ὅ,τι λέει ὁ ἀπόστολος ἰσχύει γιά τούς ἰουδαιοχριστιανούς, ἀλλά καί γιά κάθε ἄνθρωπο κάθε ἐποχῆς, ἀκόμη καί γιά ἐμᾶς τούς χριστιανούς. Διότι ἀρκετές φορές ὅ,τι μετράει περισσότερο καί

σέ ἐμᾶς εἶναι ἡ γνώμη τῶν ἄλλων, ὁ κόσμος, ἡ εἰκόνα δηλαδή τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὥστε νά μήν ὑποστοῦμε ὄχι ἴσως ἕναν διωγμό φανερό, ἀλλά τόν «διωγμό» τῆς εἰρωνείας καί τῆς ἀπόρριψης. Ὅποτε, τόν Χριστό Τόν διαγράφουμε ἔμπρακτα ἀπό τή ζωή μας φανερώνοντας ὅτι Θεός μας εἶναι ὁ ἑαυτός μας – ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἐχθροί τῆς πίστεως μας.

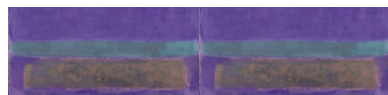
Ἡ «ταύτισή» μας αὐτή μέ τούς Ἰουδαιοχριστιανούς ἀποκορυφώνεται, ὅταν δέν διστάζουμε μπροστά στή «φήμη» μας νά γινόμαστε σκληροί πρὸς τούς ἄλλους, παίζοντας τό παιχνίδι ὅσων ἐπιζητοῦμε τόν ἔπαινο. Γιά παράδειγμα, οἱ γονεῖς συχνά καταπιέζουμε τά παιδιά μας νά πηγαίνουν στήν Ἐκκλησία, ὄχι τόσο γιατί πράγματι πιστεύουμε στόν Χριστό, ἀλλά γιά τό καλό ὄνομά μας στό χριστιανικό περιβάλλον μας. Κι ἀκόμη: μπορεί ὡς κοινωνικοί ἐργάτες καί κληρικοί νά ἀσκοῦμε ἱεραποστολικό καί κοινωνικό ἔργο, ὄχι γιά νά ἀρέσουμε πρῶτιστα στόν Κύριο, ἀλλά στόν ἐπίσκοπο ἢ στούς ἐνορίτες γιά τό «μπράβο» τους. Ἡ καλή εἰκόνα μας ἀποτελεῖ τήν προτεραιότητά μας καί ὄχι ἡ διακράτηση τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Πιθανόν, σκληρόν εἶπειν, ὅσο θορυβωδέστερο εἶναι τό ἔργο μας, ὅσο περισσότερο διαφημίζουμε τήν ὀρθοδοξία καί τήν κοινωνική προσφορά μας, μέ ἐπιθέσεις πρὸς τούς «ἀντιπάλους» τῆς πίστεως μας, τόσο περισσότερο φανερώνουμε τήν παγίδευση στήν κενοδοξία μας.

3. Ὁ Χριστός ὁμως φωνάζει: «Οὐαὶ ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσιν πάντες οἱ ἄνθρωποι». Διότι σ' ἕναν κόσμο πεσμένο στήν ἁμαρτία καί στά δίχτυα τοῦ πο-

νηροῦ, ὁ χριστιανός θά συναντήσει τήν ἐχθρότητα τοῦ κόσμου, καθὼς ρυθμίζεται ἀπό τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, πού ματιωδῶς ἀντιμάχεται ὁ διάβολος καί τά ὄργανά του. Ἔτσι φιλία μέ τόν Θεό καί μέ τόν ἁμαρτωλό κόσμο δέν μπορεί νά ὑπάρξει. «Οὐδεὶς δύναται δυσὶν κυρίοις δουλεύειν». Τό πνευματικό ἀλλοιθώρισμα ὡς ταυτόχρονη σύζευξη καί τῶν δύο συνιστᾶ γνώρισμα ἀνθρώπου μέ ἀσταθὴ πίστη καί ἀκαταστασία «ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ».

Λοιπὸν ὁ χριστιανός κινεῖται πάντοτε μέ βάση τό «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις». Τόν Θεό ἐν Χριστῷ ζητοῦμε νά εὐαρεστοῦμε καί νά εὐχαριστοῦμε, διότι Αὐτός εἶναι ὁ δημιουργός καί ὁ συντηρητής τῆς ζωῆς μας, ἡ τελικὴ ἀναφορά καί ὁ κριτὴς μας, αὐτονοήτως δέ ἡ εὐχαριστία Του αὐτὴ προϋποθέτει τὴ συμμετοχὴ στό κατεξοχὴν γεγονός μέ τό ὁποῖο εὐχαριστεῖται, τὴ Θεῖα Εὐχαριστία, συνεπῶς τὴν ἔνταξη τοῦ ἀνθρώπου στήν Ἐκκλησία. «Γενηθήτω τὸ θέλημά Σου» ὁμολογεῖ ἔργῳ καί λόγῳ ὁ χριστιανός.

Ὁ Παύλειος λόγος μᾶς θέτει ἐνώπιον τῆς αὐτοσυνειδησίας μας ὡς χριστιανῶν. Ποιὸν τελικῶς ὑπηρετοῦμε; «Εὐπροσωπῆσαι» εἶναι ὁ ἀγώνας μας, ὄχι ὁμως «ἐν σαρκί», ἐν ἁμαρτίᾳ. «Εὐπροσωπῆσαι ἐν Χριστῷ»: αὐτὴ εἶναι ἡ καθημερινὴ προοπτικὴ. Νά ἀρέσουμε στόν Χριστό, «δοκιμάζοντες τί εὐάρεστον ἐστὶν Αὐτῷ».

Κυριακή ΙΓ΄ Λουκά

πρωτ. Βασιλείου Θερμοῦ
πρ. Καθηγητοῦ ΑΕΑΑ - Παιδοψυχιάτρου

Γνωρίζουμε, ἀδελφοί, ὅτι στήν ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Γαλατίας, περιοχῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος συχνά ἀντιμετωπίζει καί ἐπικρίνει τὴν τυπολατρικὴ στάση τους. Ἐπηρεασμένοι βαθιά ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ τους προέλευση, οἱ πιστοὶ αὐτοὶ σέ πολλά σημεῖα ξέφευγαν ἀπὸ τὴν ὀρθή στάση ἐν Χριστῷ καί ξαναγύριζαν σέ Ἑβραϊκὲς νοοτροπίες καί συνήθειες. Δέν θά ἦταν ὑπερβολή νά λέγαμε ὅτι ἀντιπροσώπευαν αὐτὸ πού σήμερα θά ὀνομάζαμε φανατισμό καί στενὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων.

Στὸ σημερινὸ ἀπόσπασμα ὁ μέγας Ἀπόστολος ἀναφέρεται στὸ ζήτημα τῆς περιτομῆς τὴν ὁποία εἶχε καθιερώσει ὁ Μωσαϊκὸς νόμος. Κάνοντας αὐτὴ τὴ μικρὴ ἀλλά αἱματηρὴ ἐπέμβαση στὸ σῶμα τοῦ νεογέννητου ἀγοριοῦ, ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων δὴλωνε ὅτι τὸ παιδί εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Θεὸ πλέον. Μετέφερε μόνιμα, δηλαδή, πάνω στὸ σῶμα του, ἓνα σημάδι ἀφιέρωσης. Κάποιοι ἀπὸ ἐκείνους πού εἶχαν πάρει πολὺ σοβαρὰ αὐτὸ τὸ Ἰουδαϊκὸ παρελθὸν τους, λοιπόν, ἐξέφραζαν τὴν ἀντίληψη ὅτι ἔπρεπε ὅλοι ὅσοι γίνονταν Χριστιανοὶ πλέον νά περιτέμνονται, ὅπως εἶχαν κάνει οἱ ἴδιοι. Δημιουργήθηκαν διχογνωμίες καί τὸ ζήτημα λύθηκε στήν Ἀποστολικὴ Σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων, σύμφωνα μέ τὴ

γνώμη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ γνώμη του ἐκφράζει στὸ ἀπόσπασμα πού ἀκούσαμε.

Ἀδελφοί, ἴσως κάποιος νά ἀναρωτηθῆ γιὰ ποιὸ λόγο χρειάζεται νά μᾶς ἐνδιαφέρει σήμερα αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια. Ὅντως, τέτοιες διαφωνίες μᾶς φαίνονται τόσο μακρινές, καί δικαιολογημένα! Ὅμως ὑπάρχει σοβαρὴ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσει τὸ θέμα. Οὐσιαστικά δέν πρόκειται γιὰ τὴν περιτομὴ ἀλλὰ γιὰ τὸ τί μᾶς σώζει.

Ἀρχικά ὁ Παῦλος προβαίνει σέ μιὰ ψυχολογικὴ διάγνωση. Ὅσοι πιέζουν γιὰ περιτομὴ τῶν νεοφωτίστων, λέει, τὸ κάνουν ἐπειδὴ τοὺς φθονοῦν. Ζηλεύουν καί θέλουν νά ὑποστῆ καί ὁ ἄλλος τὰ ἴδια «δεσμά» μέ τὰ ὁποία σημαδεύτηκαν καί ἐκεῖνοι.

Στὴ συνέχεια, προχωρεῖ σέ θεολογικὴ ἐρμηνεία. Δηλώνει ξεκάθαρα ὅτι καμμὶ ἀνθρώπινη πράξη ἢ τελετουργία δέν ἔχει τὴ δύναμη νά μᾶς καταστήσει εὐπρόσωπους μπροστὰ στὸν Θεό, νά μᾶς δώσει παρρησία, νά συμβάλει στὴ σωτηρία. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο μᾶς σώζει εἶναι μονάχα ὁ Ἐσταυρωμένος. Αὐτός, δηλώνει ὁ Παῦλος, εἶναι ὁ μόνος πάνω στὸν Ὅποιο μποροῦμε νά ἀκουμπήσουμε, νά «καυχηθοῦμε», νά ἐλπίσουμε.

Οὐσιαστικά, δηλαδή, τὸ νά στηρίζεται κάποιος σέ ὁποιαδήποτε ἀνθρώπινη

πράξη υποδηλώνει ότι στηρίζεται στίς δικές του δυνάμεις. Υπονοεί έτσι πώς ή ανθρώπινη φύση έχει την δυνατότητα να σωθῆ «ἂν κάνει τὰ σωστά πράγματα». Ὁ Ἀπόστολος τό καταρρίπτει αὐτό, διότι σωτηρία σημαίνει μεταμόρφωση, *ὄντολογική μεταποίηση*. Ὅποιος ζῆ ἐν Χριστῶ, λέει, ἀναπνέει ἤδη τήν «καινή κτίση», δηλαδή τή νέα πραγματικότητα ή ὁποία ὑπάρχει ἐξ αἰτίας τοῦ Σταυροῦ καί τῆς Ἀναστάσεως.

Ὅσοι τό καταλάβουν αὐτό καί ζήσουν ἔτσι, συμπληρώνει, θά ἔχουν *εἰρήνη καί εὐλογία Θεοῦ ἐπάνω τους*. Μάλιστα, προσθέτει ὅτι θά ἀποκτήσουν ἐμπειρία ἐλέους, ὁπότε ἔτσι θά δείχνουν ἔλεος καί στούς ἄλλους! Λογικό: ὅταν βασιζέσαι στίς δικές σου δυνάμεις, ὅταν εἶσαι ἰκανοποιημένος ἐπειδῆ ἔφερες εἰς πέρας τή «σωστή» τελετουργία, εἶναι ἀδύνατο νά εἰρηνεύσεις, οὔτε νά αισθανθῆς τό ἔλεος. Σέ κυνηγᾷ διαρκῶς ἡ *αὐταρέσκεια*, ἡ ἔγνοια νά «εὐπροσωπήσεις», δηλαδή νά κάνεις καλή ἐντύπωση.

Ὁ Παῦλος προχωρεῖ περισσότερο: θυμίζει ὅτι μεταφέρει ἐπάνω του τὰ *στίγματα τοῦ Χριστοῦ*. Ὁ Ἀπόστολός μας δέν περιορίσθηκε στό νά ἀναγνωρίσει τόν Ἐσταυρωμένο Χριστό ὡς Σωτήρα του, ἀλλά προσφέρθηκε ὁλόψυχα νά ζήσει ὅπως Αὐτός. Ἔτσι ὑπέστη πλῆθος κακουχιῶν καί αὐτά εἶναι τὰ στίγματά του – μεταφορικά μιᾶ, ἀφοῦ ἄλλοτε τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ φαίνονται μέ τὰ σωματικά μάτια καί ἄλλοτε ὄχι. Ὁ στόχος δέν εἶναι νά διακρίνεται κάτι πάνω μας μέ τὰ σωματικά μάτια, ἀλλά νά ἀφήσουμε νά μᾶς *σημαδέψει ὁ Χρι-*

στός! Νά σημαδέψει τίς πράξεις μας καί τήν καρδιά μας.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, δηλαδή, κάνει μιᾶ σύγκριση καί ἀντίθεση μέ τήν περιτομή. Τί μᾶς λέει; Στίγματα χρειάζονται ὅπωςδῆποτε, ἀλλά δέν θά εἶναι τελετουργικά. Θά εἶναι τὰ σημάδια πού ή ἐν Χριστῶ ζωῆ ἀποτυπώνει στό σῶμα μας καί στήν ψυχή μας! Φανερόνεται ὅτι ἀνήκουμε στόν Χριστό καί ἀφιερωθήκαμε σέ Αὐτόν, ὅχι μέσα ἀπό μιᾶ πράξη ή ὁποία ἐνδέχεται νά ἀφήσει ἀνέγγιχτη τήν καρδιά μας (ὅ,τι ἀκριβῶς κάνει ή τυπολατρία δηλαδή), ἀλλά μέσα ἀπό τήν ζωή ὁλόκληρη ή ὁποία παραδίδει στόν Χριστό *διάνοια, καρδιά, καί βούληση* γιά νά τὰ σφραγίσει.

Ἡ *Πρὸς Γαλάτας* ἐπιστολή κλείνει μέ αὐτό τό ἀπόσπασμα. Κυριολεκτικά ὁ προτελευταῖος στίχος της εἶναι ή αὐστηρή προειδοποίηση: «*Λοιπόν, ἀπό ἐδῶ καί πέρα μή μέ ξαναενοχλήσετε μέ τέτοια πράγματα! Δέν θά μοῦ ξαναμιλήσετε γιά τυπολατρίες σέ ἐμένα ὁ ὁποῖος σταυρώθηκα γιά τόν Χριστό καί μαζί μέ τόν Χριστό!*». Ἴσως ἔχει κάποια σημασία πού ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν (καί τῆς χώρας μας) γίνεται τόσο *αὐστηρός* μέ *τούς τυπολάτρεις*...

Ἀδελφοί, καί στήν ἐποχή μας πάσχουμε σοβαρά ἀπό τήν τυπολατρία, καθώς καί ἀπό τήν ἀπολυτοποίηση τῶν τελετουργιῶν. Εἶναι πάντα ὁ εὐκολος δρόμος. *Τό ὁρατό καί μετρήσιμο μᾶς ἀνακουφίζει, ἐνῶ τό οὐσιαστικό μᾶς ἀφήνει ἀβέβαιους*. Ἔτσι πρέπει, ὅμως. Γιά νά μπορέσουμε νά ἀφθεοῦμε κατόπιν στό ἔλεος τῆς ἀγκαλιᾶς τοῦ Ἐσταυρωμένου.

Μοναστικά τάγματα μετά τον 12^ο αἰ.

Δημητρίου Ν. Μόσχου
Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Ε.Κ.Π.Α.

Στό προηγούμενο ἀφιέρωμά μας παρουσίασαμε τή γενεσιουργό διαδικασία τῶν μοναστικῶν ταγμάτων κατά τόν πρῶμο Μεσαίωνα ἀπό τόν σταδιακό ἐπιανεχριστιανισμό τῆς Γερμανικῆς Εὐρώπης καί τή φεουδαρχία. Εἰδικά ἡ φεουδαρχία καί ὁ πολιτικός κατακερματισμός ἔκαναν τόν ἀρχαῖο μοναχισμό, τόν στηριγμένο στό ἐργόχειρο καί τήν προσευχή μέ τόν Κανόνα τοῦ Βενεδίκτου τῆς Νουρσίας, πού γι' αὐτό ὀνομάσθηκε Βενεδικτινικός, νά ὀργανωθεῖ σέ αὐτοδιοικούμενες ἐνότητες πάνω καί πέρα ἀπό τίς τοπικές ἐκκλησιαστικές δικαιοδοσίες. Αὐτές οἱ συγκροτημένες ὁμάδες μονῶν μέ κοινό κανόνα, ὀνομάσθηκαν «τάγματα», φαινόμενο πού δέν ἀπαντᾶ μέ τόν ἴδιο τρόπο στήν Ἀνατολή, γιά λόγους πού ἐξηγήσαμε.

Ὁ Κανόνας τοῦ Βενεδίκτου εἶχε τόσο μεγάλο κῦρος, πού ὅσοι θέλησαν νά ἀναμορφώσουν τήν ἐκκλησιαστική ζωή τόν 9^ο καί τόν 10^ο ἀλλά καί τίς ἀρχές τοῦ 11^{οῦ} αἰ. (Κλουνιακό, Κιστερσιανοί) ὑπόσχονταν τήν «μέχρι κεραίας» ἐφαρμογή του. Ὅμως, μεγάλες ἐξελίξεις ἐμφανίζονται στή Δυτική Εὐρώπη μετά τά μέσα τοῦ 11^{οῦ} αἰ. Καθώς οἱ τελευταῖοι ἐπιδρομεῖς, Νορμανδοί καί Οὐγγροὶ ἐνσωματώνονται (καί διά τῆς βίας) στό εὐρωπαϊκό πολιτικό οἰκοδόμημα (ὅσο ἐτοιμόροπο κι ἄν εἶναι), ἡ Εὐρώπη ἀνακάμπτει οἰκονομικά καί δημογραφικά. Ὁ παπικός θρόνος

συγκρούεται μέ τή Γερμανική αὐτοκρατορία γιά τήν ἐξουσία νά ἐγκαθιστᾶ ἐκκλησιαστικές ἀρχές – καί ὁ πάπας νικάει. Τήν ἴδια ἐποχή εἰσακούοντας τήν πρόκληση τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα γιά μισθοφόρους ἐναντίον τῶν Σελτζούκων, ὁ πάπας Οὐρβανός Β' ἐκφωνεῖ τήν ἐκκληση γιά Σταυροφορία (1095). Τό ἀποτέλεσμα ἦταν μιᾶ ἀπρόβλεπτη στροφή στήν εὐρωπαϊκή ἱστορία: οἱ κατώτεροι (ἀλλά πολεμικά ἐκπαιδευμένοι) εὐγενεῖς πού εἶχαν αὐξηθεῖ καί «περίσσευσαν» στήν ἀπόκτηση γῆς, στράφηκαν μαζικά στήν Ἀνατολή. Οἱ Σταυροφορίες ἐπέφεραν τά γνωστά ἀποτελέσματα στή Μέση Ἀνατολή καί ἡ 4^η κατέλαβε καί τήν Κωνσταντινούπολη τό 1204. Τί σχέση ἔχουν αὐτά μέ μιᾶ νέα γενιά μοναστικῶν ταγμάτων;

Ὁ παπικός θρόνος φαίνεται νά κυριαρχεῖ πολιτικά, ἰδεολογικά καί ἀκόμα καί οἰκονομικά στήν Εὐρώπη. Ταυτόχρονα, ὅμως, μέ τήν ἀνάπτυξη ἐμπορικῶν δρόμων στήν Ἀνατολή, ἔγινε καί ἡ εὐρωπαϊκή κοινωνία πλουσιότερη καί οἱ βασιλιάδες ἰσχυρότεροι. Ἔτσι, σύντομα ὁ παπικός θρόνος βρέθηκε στό ἐπίκεντρο μιᾶς ἐκτεταμένης κριτικῆς πού θα διαρκέσει γιά πολλούς αἰῶνες. Ἀρχικά ἐμφανίσθηκαν στήν Ἰταλία καί τή Νότια Γαλλία κινήσεις πού κατηγοροῦνται γιά αἰρετικές διδασκαλίες, ἀλλά στήν πραγματικότητα κινητοποιοῦσαν ἀκριβῶς ἐκείνους πού δι-

αμαρτύρονταν για τήν ἐξουσιομανία καί τόν πλοῦτο τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ. Ἦταν οἱ Καθαροί καί οἱ Βάλδιοι. Μέσα σέ μέτρα σκληρῆς καταστολῆς δυό ἄνθρωποι ἀπό τήν Καστίλλη πού ἔδρασαν στή Ν. Γαλλία ἔκαναν στήν ἀρχή ἕναν ξενώνα για τίς μετανοημένες ἀπό τήν αἵρεση γυναῖκες, καί κατόπιν ὀργανώθηκαν σέ μιά μοναστική ἀδελφότητα πού μιμούμενη τήν ἀποστολική πτωχεία δέν ἐργαζόταν (ὅπως ἀπαιτοῦσε ὁ Βενεδικτινικός κανόνας), ζοῦσε ἀπό τήν ἐπαιτεία καί μελετοῦσε διαρκῶς τήν Ἁγ. Γραφή. Ἦταν ὁ Δομήνικος de Guzman (1170-1221) καί ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ὀσμα Ντιέγκο πού πέτυχαν νά ἀναγνωριστεῖ τό 1221 ὁ Κανόνας τους καί ἀπετέλεσαν τό Τάγμα τῶν Δομηρικανῶν ἢ Τάγμα Κηρύκων (*Ordo Predicatorum OP*) πού θά βρεῖ μεγάλη διάδοση σέ ὅλη τήν Εὐρώπη, ἀλλά σταδιακά θά καταστεῖ ἡ δεξαμενή τῶν θεολόγων πού θά ἀποτελέσουν τό «βαρῦ πυροβολικό» τῆς στρατευμένης καθολικῆς θεολογίας σέ ἐπιτροπές καί Πανεπιστήμια. Ἀπό τίς τάξεις τους θά βγεῖ ὁ Ἀλβέρτος Μάγνος καί ὁ πολὺς Θωμᾶς Ἀκινάτης λίγα χρόνια μετά. Τήν ἴδια περίπου ἐποχή ὁ λίγο νεότερος Φραγκίσκος τῆς Ἀσίζης τῆς Ἰταλίας (1182-1228) προσπάθησε νά δώσει ἀπαντήσεις σέ μιά κοινωνία πιό σύνθετη καί πλούσια (ἦταν γιός ἐμπόρου) μέ ἐργαλεῖα τό κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, τήν προσφορά σέ ἀναξιοπαθοῦντες καί ἐνδεεῖς καί τήν ἀπόλυτη προσωπική πτωχεία. Μετά ἀπό ἀπροθυμία ἐγκρίθηκε τελικά ἀπό τόν πάπα Ὀνώριο Γ' τό 1223 ὁ Κανόνας του, κι ἔτσι τό τάγμα γνώρισε μεγάλη διάδοση σέ Γαλλία, Γερμανία, Ἰσπανία, Συρία κ.ά. Μετά τήν κοίμηση

τοῦ Φραγκίσκου ὑπῆρξε διάσταση για τόν βαθμό τῆς πτωχείας πού ἔπρεπε νά τηρεῖται. Τελικά ἐπικράτησαν οἱ μετριοπαθεῖς, ἀλλά τό 1517 ἀναγνωρίστηκαν καί οἱ δύο τάσεις (*fratres minores, fratres conventuales*) ἐνῶ τό 1519 προέκυψαν καί ἀπό τούς ζηλωτές οἱ Καπουτσῖνοι. Σ' ὅλο τόν Μεσαίωνα οἱ Φραγκισκανοί ἐξελίχθηκαν σέ παράγοντα ἱεραποστολῆς (ἀρκετά, ὅμως, ἐπιθετικῆς, εἰδικά καί ἐναντίον τῶν γηγενῶν Χριστιανῶν, Ὁρθοδόξων καί Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν στήν Ἀνατολή ὅπου πήγαιναν) καθῶς καί σέ χῶρο στέγασης ἐνθουσιαστικῶν στοιχείων, πού ἀσκοῦσαν ἔμμεση κριτική στόν τρόπο διοίκησης τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Φυσικά, ὑπῆρξαν κι ἄλλα τάγματα, πού ξεκινῶντας ἀπό ὑποστηρικτικά σώματα τῶν προσκυνητῶν στό εὐρύτερο πλαίσιο τῶν Σταυροφοριῶν ἐξελίχθηκαν σέ πραγματικές στρατιωτικές μονάδες, ὅπως οἱ Ναΐτες καί κυρίως οἱ Ἰωαννίτες πού ἐπέζησαν ἕως τούς νεότερους χρόνους. Συμπερασματικά, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι τά «νέα» μοναστικά τάγματα στή Δύση προσπάθησαν νά ἀντιμετωπίσουν τά προβλήματα καί τίς ἐσωτερικές κρίσεις τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ μετά τόν 11^ο αἰ. χωρίς ὅμως νά ἀποφύγουν τελείως καί τή δική τους ἀλλοίωση καί θυμίζοντάς μας ὅτι τό πραγματικό ἔργο τοῦ μοναχοῦ εἶναι ἡ συνεχῆς κατάδειξη τῆς πορείας τοῦ κάθε Χριστιανοῦ πρός τήν μέλλουσα Βασιλεία καί ἡ κατά πρόληψιν ἐμπειρία τῆς ὡς «ἀγγελικοῦ βίου» μακριά ἀπό ἐκκλησιαστικοπολιτικές σκοπιμότητες. Αὐτό πρέπει νά ἰσχύει ὄχι μόνο για τόν δυτικό ἀλλά καί για τόν χριστιανικό μοναχισμό γενικά.

Ἰγνηλατώντας τήν συνοδικότητα (XII) Ἡ σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων, θεμέλιο τῆς συνοδικότητας

Ἀρχιμ. Ἀμφιλοχίου Μήλτου
Δρος Θεολογίας

Ἡ παροῦσα στήλη ἔχει μέχρι τώρα παρουσιάσει τήν θεωρία τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου περί συλλόγου τῶν ἐπισκόπων, καθὼς καί τήν κριτική θεώρησή της ἀπό ὀρθόδοξους θεολόγους. Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτή προσφέρει τό ἔναυσμα γιά μία ὀρθόδοξη σπουδή στήν συνοδικότητα καί στίς δύο ἐκδοχές της: στήν γενική ἢ ἐκκλησιακή συνοδικότητα (πού ἀφορᾶ σέ ὅλους τούς πιστούς) καί σέ αὐτήν πού ἀφορᾶ τούς ἐπισκόπους. Ἔτσι, στά ἐπόμενα ἄρθρα θά ἐξετάσουμε πολύ ἀκροθιγῶς τά βιβλικά, πατερικά καί δογματικά θεμέλια, στά ὁποῖα θά μπορούσε νά βασιστεῖ μία θεολογία τῆς συνοδικότητας, ἀρχίζοντας ἀπό τήν προσέγγιση τῶν καινοδιαθηκικῶν δεδομένων πού θά ἀπασχολήσουν τό παρόν καί τό ἐπόμενο σημείωμα.

Ἄν ἀναζητήσουμε στήν *Καينὴ Διαθήκη* κάποιο στοιχεῖο πού νά σχετίζεται μέ τήν συνοδικότητα, δέν μπορούμε παρά νά σταθοῦμε στήν συνάθροιση πού περιγράφεται στό κεφ. 15 τῶν *Πράξεων* τῶν ἀποστόλων (καί στό κεφ. 2 τῆς *Πρὸς Γαλάτας*, στχ. 1-10) καί τήν ὁποῖα ἀποκαλοῦμε ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ περιγραφή αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι σημαντικὴ ὄχι μόνο γιά

τήν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καί γιά τό θέμα τῆς συλλογικότητας ἢ συνοδικότητας στήν Ἐκκλησία.

Πρὶν δοῦμε τή σημασία τῆς δομῆς καί συγκρότησης αὐτῆς τῆς συνόδου, εἶναι χρήσιμο νά θέσουμε ἓνα ἐρώτημα πού ἔχει ἀπασχολήσει βιβλικούς θεολόγους καί μελετητές: εἶναι αὐτὴ ἡ συνάθροιση ἡ πρώτη σύνοδος τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας; Ἀρχικά ἡ ὀνομασία *Σύνοδος*, ὅπως παρατηρεῖ ἓνας εἰδικός, ὁ D. Marguerat, μοιάζει κάπως ἀναχρονιστικὴ ἢ καταχρηστικὴ, ἀφοῦ προβάλλει στό ἔτος 48 ἢ 49 τό φαινόμενο τῶν συγκεντρώσεων ὑπευθύνων-ἐκπροσώπων τμημάτων τῆς χριστιανοσύνης πού θά ἀκολουθήσει τούς ἐπόμενους αἰῶνες. Ἐδῶ ἂν καί «οἱ ἀπόστολοι καί οἱ πρεσβύτεροι» μαζί μέ τούς ἀπεσταλμένους τῆς Ἀντιόχειας συνιστοῦν ἓνα κλειστό κύκλο τῆς συζήτησης, οἱ σνιγημένοι πιστοὶ πού ἀποκαλοῦνται στίς *Πράξεις ἐκκλησία* ἢ *πλῆθος* συμμετέχουν ἐνεργά στό γεγονός (15, 3.4.12.22.30). Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν, ὅμως, ὅτι πρόκειται γιά ἓνα πρόβλημα πού ἀφορᾶ ὅλη τήν Ἐκκλησία καί διαφοροποιεῖ τά δύο τότε χριστιανικά κέντρα, τά Ἱεροσόλυμα καί τήν Ἀντιόχεια, ὁ τίτλος *σύνοδος* εἶναι δικαιολογημένος. Εἶναι, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ

«ἀποστολική Σύνοδος» ή ἀφετηρία τοῦ θεσμοῦ τῶν συνόδων;

Ἡ ἐμφάνιση τῶν συνόδων, ὡς συνελεύσεων κυρίως ἐπισκόπων, πού τοποθετεῖται πρὸς τὰ τέλη τοῦ δευτέρου αἰώνα, στήν Μικρά Ἀσία ἢ στήν Ρώμη καί κατόπιν καί ἄλλοῦ ὅπως στήν βόρεια Ἀφρική, ἀποτελεῖ χωρίς ἀμφιβολία ἕνα ζήτημα πιά περίπλοκο ἀπό ἱστορική καί ἐκκλησιολογική ἀποψης καί δέν μπορεῖ ἀπλῶς νά θεωρηθεῖ ὡς συνέχεια τῆς σύναξης τῶν Ἱεροσολύμων. Παρότι δέν πρόκειται γιά μία σύνοδο ὅπως τήν ἐννοοῦμε στή συνέχεια μέχρι σήμερα, ἐν τούτοις, ἡ σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων θεωρεῖται ὡς τό ἀρχέτυπο τῶν συνόδων. Μποροῦμε νά ἐξηγήσουμε αὐτήν τήν ἀντίφραση, ἐάν κατανοήσουμε τήν ἀποστολική σύνοδο ὡς ἔκφραση τῆς συνοδικότητας πού χαρακτηρίζει τό πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας. Σύμφωνα μέ πολλούς θεολόγους, ἡ ἀνάδυση τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ δέν μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ μόνο μέ βάση ἱστορικούς παράγοντες, ὡσάν οἱ σύνοδοι νά εἶναι μόνο ἀντιγραφή τοῦ μοντέλου τῶν ρωμαϊκῶν συλλόγων (*collegia*) ἢ τῆς συγκλήτου πού υἱοθέτησε ὁ χριστιανισμός γιά τήν ὀργάνωσή του καί τήν διαφύλαξη τῆς ἐνότητάς του. Ἄν πρέπει νά ὑπάρχουν θεολογικοί λόγοι πού διέπουν τήν σύγκληση συνόδων, αὐτοί δέν μποροῦν παρά νά πηγάζουν ἀπό αὐτό πού ὀνομάζουμε συνοδική ἢ συλλογική φύση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποστολική σύνοδος παραμένει ἡ κατ' ἐξοχήν βιβλική μαρτυρία αὐτῆς τῆς ἐγγενοῦς ἐκκλησιακῆς συνοδικότητας.

Ἡ θεώρηση αὐτή τῆς ἀποστολικῆς Συνόδου ὡς φανέρωσης τῆς συνοδικότητας

τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζεται στή δομή ἢ συγκρότηση τῆς ἀποστολικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τό πλῆθος τῶν χριστιανῶν, τήν κοινότητα καί τοὺς ἀποστόλους καί πρεσβύτερους· αὐτοί οἱ τελευταῖοι φαίνεται ὅτι συσκέπτονται κατ' ἰδίαν. Ἡ σύνθεση αὐτή δείχνει ὅτι ἡ τοπική Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τήν βάση τῆς συνόδου καί ὅτι οἱ ἀπόστολοι καί πρεσβύτεροι διακρίνονται ἀπό τό πλῆθος, τόσο στήν λήψη τῶν ἀποφάσεων, ὅσο καί στήν κοινοποίησή τους στίς ἄλλες Ἐκκλησίες. Τό ποιός προεδρεῖ στήν σύνοδο δέν εἶναι σαφές. Στήν διήγηση τῶν *Πράξεων* φαίνεται ὅτι ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος κατέχει τήν πρώτη θέση (προτείνει τήν λύση καί κλείνει τήν συζήτηση), ἐνῶ στήν *Πρὸς Γαλάτας* ὁ Παῦλος ἀπευθύνεται στοὺς τρεῖς ἀποστόλους «στύλους», καί κυρίως στόν Πέτρο. Σέ κάθε περίπτωση, εἶναι ξεκάθαρο μέσα ἀπό τό βιβλίον τῶν *Πράξεων* ὅτι ὁ Πέτρος ἐξαφανίζεται ἀρκετά σύντομα ἀπό τήν ζωή τῆς κοινότητας τῶν Ἱεροσολύμων. Μετά τήν ἀποφυλάκιση (*Πραξ* 1-23) καί τήν ἀναχώρησή του (*Πραξ* 12, 17) ἐμφανίζεται μόνο στήν σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων, μέ τόν Ἰάκωβο νά παρουσιάζεται πλέον ὡς ἐπικεφαλῆς. Ἀπό τό κεφ. 21 τῶν *Πράξεων*, μάλιστα, καί ἐξῆς, ἡ ἔκφραση «οἱ ἀπόστολοι καί οἱ πρεσβύτεροι» ἀντικαθίσταται ἀπό τήν φράση «ὁ Ἰάκωβος καί οἱ πρεσβύτεροι».

Στή μεταβολή αὐτή, σύμφωνα μέ τοὺς Ἰ. Μέγιεντορφ καί Ἰ. Ζηζιούλα, ἀποκαλύπτεται μία ριζική ἀλλαγή (πού φαίνεται ἤδη καί στήν ἀποστολική Σύνοδο) πού σηματοδοτεῖ τό πέρασμα ἀπό τήν ἀποστολική ἐποχή καί τόν ἡγεμονικό

ρόλο τῶν Δώδεκα στήν μετα-αποστολική ἐποχή. Στήν προοπτική αὐτή ὁ Ἀδελφός Ἰάκωβος, ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων σύμφωνα μέ τόν Εὐσέβιο Καισαρείας, ἐνσαρκώνει μία χριστολογική μορφή. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στήν ὑμνογραφία χαρακτηρίζεται ὡς διάδοχος τοῦ Χριστοῦ («Τοῦ ἀρχιποίμενος Χριστοῦ, ἀδελφός χρηματίσας καί διάδοχος», *Μηναῖον*, 23 Ὀκτωβρίου). Τό σχῆμα «Ἰάκωβος καί πρεσβύτεροι» θά ἐξελιχθεῖ ἀργότερα στό σχῆμα «ἐπίσκοπος καί πρεσβύτεροι» τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου. Οἱ πρεσβύτεροι, σύμφωνα μέ τόν θεοφόρο Πατέρα, ἀποτελοῦν τό συνέδριον τοῦ ἐπισκόπου τό ὁποῖο ἐπέχει τήν θέση τοῦ συνεδρίου τῶν Ἀποστόλων. Μέ βάση τήν σύγκληση αὐτή, θεωρήθηκε ὅτι οἱ σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων ἀποτελοῦν περισσότερο μία συνέχεια τοῦ μοντέλου τοῦ Ἁγ. Ἰγνατίου παρά τῆς ἴδιας τῆς ἀποστολικῆς Συνόδου. Αὐτή ἡ θεώρηση εἶναι σημαντική διότι συνδέει τήν Σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων μέ τίς συνόδους τῆς Ἐκκλησίας διαμέσου τοῦ συνεδρίου τοῦ Ἰγνατίου, δηλαδή τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας.

Ὅπως ἔχουμε δεῖ γιά τό διάταγμα *Lumen gentium* τῆς Β΄ Βατικανῆς, ἡ συλλογικότητα τῶν ἐπισκόπων βασιζέται

στόν σύλλογο τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. Ὅμως, ὅπως εἶναι σαφές ἀπό τίς *Πράξεις*, οἱ Δώδεκα δέν ἀποτελοῦν ἕνα κλειστό καί σταθερό κύκλο πού διοικοῦσε τήν πρώτη Ἐκκλησία. Οὐσιαστικά ὁ «σύλλογος» αὐτός δέν ὑφίσταται μετά τήν Πεντηκοστή. Ἄρα πῶς θά μπορούσαμε νά συνδέσουμε τήν λεγόμενη ἀποστολική Σύνοδο μέ τήν συνοδικότητα τῶν ἐπισκόπων; Ἡ ἀπάντηση εἶναι μέσω τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τήν ἔμμεση διασύνδεση τῆς συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων μέ τήν δομή τῆς ἐπισκοπῆς στόν Ἁγ. Ἰγνατίο Ἀντιοχείας. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Δώδεκα συμμετεῖχαν στήν ἀποστολική Σύνοδο, ὁ «σύλλογος» αὐτός δέν εἶναι ἀπομονωμένος ἀλλά βρίσκεται ἐν μέσῳ τοῦ πλήθους, δηλαδή τῆς κοινότητας, τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Ἄν θά μπορούσαμε νά ἐξαγάγουμε ἕνα ἐκκλησιολογικό συμπέρασμα ἀπό αὐτό, θά λέγαμε ὅτι ἡ συνοδικότητα τῶν ἐπισκόπων δέν θεμελιώνεται στήν «ἀποστολική συλλογικότητα» τῶν Δώδεκα (ὅπως τήν ἐφηῦρε καί κατανόησε μονομερῶς ἡ ρωμαιοκαθολική θεωρία) ἀλλά στήν τοπική Ἐκκλησία, ὡς φανέρωση τῆς συνοδικότητας ἢ καί συλλογικότητας ὅλων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. Daniel Marguerat, *Les Actes des Apôtres*, 2 v. (1-12 & 13-28), Genève, Labor et Fides, 2007 et 2015, coll. "Commentaire du Nouveau Testament" Va et Vb. John Meyendorff, "What is an Ecumenical Council?", *St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary* 17 (1973) 259-273. Giuseppe Alberigo, "Sinodo come liturgia?", *Cristianesimo nella storia* 28 (2007) 1-40. Hermann-Josef Sieben, *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1979. Μητρ. Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, «Ὁ Συνοδικός Θεσμός», *Θεολογία* 80 (2009) 5-41, τοῦ ἰδ. "Conciliarity and Primacy", *Θεολογία* 86 (2015) 19-33. Jean-Marie Van Cangh, "Le premier Concile de Jérusalem", *Θεολογία* 86 (2015) 11-18.

Ἀναβαθμοί - Ἀναλόγιο

π. Χρυσοβαλάντη Θεοδώρου
προϊστ. Ἱ.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἁγ. Στεφάνου Ἀττικής, Δρος Λειτουργικῆς

Ἀναβαθμοί. Ἔτσι ὀνομάζονται, κατ' ἀρχήν, δεκαπέντε Ψαλμοί (ριθ'-ριλγ') τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, πού ἔχουν τήν ἐπιγραφή «Ὡδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν». Ἀποτελοῦν τό ΙΗ' κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου. Ἡ σειρά αὐτῆ τῶν Ψαλμῶν ὀνομάζεται καί «Πρὸς Κύριον», ἀπό τήν ἀρχή τοῦ πρώτου Ψαλμοῦ (τοῦ ριθ') «Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκραξα». Ὁ Ναός τῆς Ἱερουσαλήμ εἶχε δεκαπέντε ἀναβαθμούς (σκαλοπάτια), ὅσες καί οἱ «Ὡδές τῶν ἀναβαθμῶν» τοῦ Ψαλτηρίου. Ἀνεβαίνοντας οἱ ψάλτες, ἔλεγαν στόν καθένα ἀπό μία ὠδή.

Ἐπιπλέον, ὁ χαρακτηρισμός ἀναβαθμοί συνδέεται μέ τό γεγονός ὅτι οἱ ψαλμοί αὐτοί προφητεύουν τήν ἀνάβαση τῶν αἰχμαλωτισθέντων Ἰουδαίων ἀπό τή Βαβυλώνα στήν Ἱερουσαλήμ.

Ἀναβαθμοί, ἐπίσης, ὀνομάζονται καί τροπάρια πού ἐπαναλαμβάνουν ἢ «ὑπομνηματίζουν» τοὺς πιό πάνω Ψαλμούς. Πρόκειται γιά μία ἀπό τίς τέσσερις βασικές δομές τοῦ Ὁρθρου (ἀρχαία παννυχίδα). Συντάκτης τους φέρεται ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Διαιροῦνται σέ ὀκτώ μέρη, ὅσοι δηλαδή καί οἱ ἤχοι, μέ τρία ἀντίφωνα γιά τόν καθένα ἀπό αὐτούς, ἐκτός τοῦ πλαγίου δ' πού ἔχει τέσσερα, καί ψάλλονται στοὺς Ὁρθρους τῶν Κυριακῶν.

Ἀνάγνωση. Ἡ ἀπόδοση γραπτῶν κειμένων μέ προφορικό λόγο. Στήν Ἐκκλησία, μέ τήν ἀνάγνωση προσφέρεται, σέ κοινή ἀκοή, τό κείμενο κάποιας εὐχῆς, ἀκολουθίας ἢ τῆς Ἁγίας Γραφῆς (παλαιδιαθηκικό ἀνάγνωσμα).

Μέ τόν ἴδιο ὄρο ὀνομάζεται ἐπίσης καί τό πατερικό ἀνάγνωσμα ἢ Συναξάρι πού διαβάζεται στόν Ναό καί μάλιστα πρὸς δυσμάς (βλ. χφ. Paris. gr. 1154 τυπικό ιβ' αἰ.), καθὼς καί στή μοναστηριακή Τράπεζα (βλ. βιβλίο Τριωδίου, στό ὁποῖο ἔχουν διασωθεῖ οἱ σχετικές σημειώσεις).

Δέν εἶναι δευτερεύουσας ἀξίας σέ σχέση μέ τά λοιπά στοιχεῖα τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξάλλου τά Τυπικά, κρατώντας τή σχετική ἰσορροπία, γράφουν ἐπί παραδείγματι: ««Δεῖ δὲ τὸν ἐκκλησιάρχην ἔχειν ἀκριβειαν εἰς τε τὴν ψαλμωδίαν καί τὴν ἀνάγνωσιν, ὅπως ἡλίου ἀνίσχοντος γίνηται ἢ ἀπόλυσις» τῆς ἀγρυπνίας» (Τυπικό Ἁγίου Σάββα).

Κατά τίς ἀναγνώσεις ὁ λαός ἀναπαύεται (κάθεται).

Ἀναγνώσματα. Ἔτσι λέμε κυρίως τό «Εὐαγγέλιο» καί τόν «Ἀπόστολο» πού δέν διαβάζονται χύμα, ἀλλά ψάλλονται ἐμμελῶς, σέ κλιτὸν ὕφος, ἄνευ κορῶν καί ἐπιτηδευμένων μελῶν, γιά νά

έπιτυγχάνεται ιεροπρεπής, σύντομη και εύκρινης έκφορά του λόγου (βλ. εισήγηση Μητροπολίτου Καλλιουπόλεως Στεφάνου περί του Τυπικού στή σύναξη της Ίεραρχίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Σεπτέμβριος 2024).

Τό βιβλίο του Άποστόλου, ὅπως ἔχει σημειώσει ὁ μακαριστός καθηγητής Ίω. Φουντούλης, δέν παραδίδεται ἀπό τόν ἐπίσκοπο ἢ τόν ἱερέα στόν ἀναγνώστη, ἀλλά ἀνήκει στόν χορό. Ὁ Ἀπόστολος ἀναγινώσκεται ἀπό ἀσκεπῆ ἀναγνώστη πρὸς τόν λαό. Μετά τόν κάθε Ἀπόστολο, ὁ ἱερεύς λέγει στόν ἀναγνώστη τό «Εἰρήνη σοι».

Στήν ἀπαγγελία τοῦ Ἀποστόλου καί τοῦ Εὐαγγελίου ὁ λαός «ἴσταται», δηλαδή στέκεται ὀρθίως.

Ἀναγνώστης. Λαϊκός πού ἀνήκει στόν κατώτερο κλῆρο. Καθιερώνεται στό ἀξίωμα του μέ χειροθεσία. Ἔργο του εἶναι νά διαβάξει τά ἀναγνώσματα τῆς λατρείας. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀναγνώστου φαίνεται ἀπό τήν εὐχή πού ἀναγινώσκει ὁ ἐπίσκοπος κατά τή χειροθεσία του. Κατά τή σημερινή ἐποχή στή χειροθεσία τοῦ Ἀναγνώστου ὁ Ἐπίσκοπος σφραγίζει μέ τό χέρι του τόν χειροθετούμενο καί κόβει (κείρει) τίς τρίχες τῆς κεφαλῆς του σέ σχῆμα σταυροῦ στό ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ὁ σφραγισθεὶς ἀναγινώσκει μία Ἀποστολική περικοπή. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νυμφευθεῖ μετά τή χειροθεσία του (26^{ος} Ἀποστολικός Κανόνας), ἂν ὅμως τελέσει καί δεύτερο γάμο, ἀποκλείεται ἀπό τήν ἱερωσύνη. Ἐπίσης, ἀπαγορεύεται νά τελέσει γάμο μέ ἀλλόθρησκη ἢ

ἐτερόδοξη (14^{ος} Καν. Δ΄ Οἰκ. Συνόδου) καί εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀκολουθεῖ αὐστηρῶς ἠθική ζωή (69^{ος} Καν. Μ. Βασιλείου), ἀλλιῶς καθαιρεῖται ἀπό τό ἀξίωμά του.

Ἀνάδοχος. Ἡ λέξη σημαίνει, κατ' ἀρχήν, αὐτόν πού ἀναδέχεται κάτι, αὐτόν πού ἀναλαμβάνει ὑποχρέωση γιά κάτι τόν ἐγγυητή. Στόν χώρο τῆς Ἐκκλησίας, ἀνάδοχος εἶναι αὐτός πού δέχεται στήν ἀγκαλιά του ἀπό τά χέρια τοῦ ἱερέα τόν νεοφώτιστο, ὁ ὁποῖος ἀναδύεται ἀπό τήν κολυμβήθρα τοῦ Βαπτίσματος. Στή λαϊκή γλώσσα λέγεται «νο(υ)νός».

Ἡ παρουσία τοῦ ἀναδόχου εἶναι ἐμφανής ἤδη ἀπό τον σαραντισμό τοῦ βρέφους, ὅπου «παρόντος καί τοῦ μέλλοντος ἀναδέχσθαι τοῦτο κατὰ τό Βάπτισμα» (Εὐχαί εἰς τό ἐκκλησιάσαι παιδίον, μεθ' ἡμέρας τεσσαράκοντα), ὁ ἱερεύς εὐλογεῖ «τὸ παιδίον τοῦτο, ἅμα τοῖς γονεῦσι καί ἀναδόχοις αὐτοῦ».

Ὁ θεσμός τοῦ ἀναδόχου εἶναι ἀρχαιότατος, πρὶν ἀκόμη ἐπικρατήσῃ ὁ νηπιοβαπτισμός, τότε δηλαδή πού ὑπῆρχε ἡ τάξη τῶν Κατηγουμένων καί Φωτιζομένων καί οἱ πιστοὶ δέχονταν τό βάπτισμα σέ μεγάλη ἡλικία.

Πρὶν ἀπό τό βάπτισμα, ὁ ἀνάδοχος μαρτυροῦσε γιά τήν ἀγαθὴ διάθεση καί εὐλικρίνεια τοῦ νεοφώτιστου καί ἀναλάμβανε, μπροστά στήν Ἐκκλησία, τήν εὐθύνη γιά τήν πνευματικὴ του πρόοδο.

Φυσικά, τά ἴδια ἐξακολούθησαν νά ἰσχύουν καί μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ. Καί σήμερα, κατὰ τό Βάπτισμα ὁ ἀνάδοχος ὁμολογεῖ πίστη ἀντί τοῦ νηπίου καί ὁ βαπτιζόμενος

διά στόματος τοῦ ἀναδόχου ἀποτάσσεται τόν σατανά καί συντάσσεται μέ τόν Χριστό.

Ἀνάθημα. Ἡ λέξη προέρχεται ἀπό τό ρῆμα «ἀνατίθημι» καί σημαίνει κάθε τι τό «ἀνατιθέμενον» ἢ ἀφιερωμένο στόν Θεό ἢ στήν Θεοτόκο καί τούς Ἁγίους. Δηλώνει, δηλαδή τό ἀφιέρωμα. Τα ἀναθήματα ἢ ἀφιερώματα ἢ ταξίματα συνήθως συνοδεύονται ἀπό ἕνα αἴτημα, ὅπως π.χ. ἡ σωτηρία ἀπό ἕναν κίνδυνο ἢ ἡ θεραπεία ἀπό ἀρρώστεια κ.λπ. Ἡ ἐκπλήρωση τοῦ Τάματος γίνεται συνήθως μετά τήν πραγματοποίηση τοῦ αἰτήματος.

Ὡστόσο, ἡ ἀρχαία αὐτή συνήθεια δέν πρέπει νά βασιζέται σέ ἕνα εἶδος "συναλλαγῆς" μέ τόν Θεό. Ὁ Κύριος θεμελίωσε τή σχέση Του μέ τόν ἄνθρωπο στήν πίστη καί τήν ἀγάπη. δίδαξε τήν ἐλεύθερη καί ἀβίαστη ὑποβολή τῶν ἀνθρώπινων αἰτημάτων πρός Ἐκεῖνον (βλ. Ματθ 7, 7-11) καί διακήρυξε ὅτι «ἔλεον (=ἀγάπης) θέλω καί οὐ θυσίαν» (Ματθ 9, 13). Παρ' ὅλα αὐτά, τά ἀναθήματα ἢ ταξίματα ἐπέζησαν καί μεταξύ τῶν πιστῶν μέ τήν μορφή τῶν ἱερῶν ἀποδημιῶν, τῶν προσκυνημάτων, τῶν προ-

σφορῶν σκευῶν, κειμηλίων, ἀνοικοδομήσεως ναῶν, προσκυνηταρίων κ.λπ.

Χρειαζέται ἐξάλλου νά θυμόμαστε τή συμβουλή τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου: «Ἄς μή φροντίζουμε λοιπόν, τό πῶς θά προσφέρουμε στήν ἐκκλησία μόνο χρυσά σκεύη, ἀλλά καί νά φροντίζουμε, ὥστε ἡ προσφορά μας νά εἶναι προϊόν δικαίων κόπων. Διότι μόνον αὐτά τά δῶρα εἶναι πολυτιμότερα καί ἀπό τό χρυσάφι, αὐτά πού δέν εἶναι προϊόντα πλεονεξίας. Διότι ἡ ἐκκλησία δέν εἶναι χρυσοχοεῖο ἢ ἀργυροκοπεῖο, ἀλλά πανήγυρις Ἀγγέλων. Γι' αὐτό καί χρειαζόμαστε ψυχές. Καθότι καί ὁ Θεός ὅλα αὐτά τά προσφέρει γιά τίς ψυχές» (ΕΠΕ 11, 63).

Ἀναλόγιο (ἢ Ἀναλογεῖον). Ὁ χώρος, ἀλλά καί τό ἐπιπλο τοῦ Ναοῦ, ὅπου στέκονται οἱ ψάλτες (δεξιά κι ἀριστερά) κοντά στό τέμπλο καί πάνω στόν Σολέα. Παλαιότερα οἱ ψάλτες ἔψαλλαν πάνω στόν Ἄμβωνα «ἀπό διφθέρας». Το Ἀναλόγιο ὡς ἐπιπλο, στό ὅποιο στηρίζονται ἢ καί φυλάσσονται τά λειτουργικά βιβλία, συνυπῆρχε μέ τόν Ἄμβωνα (ἐκ τοῦ ἀναβαίνω. Λέγεται καί «βῆμα τοῦ ἄμβωνος» καί ὀκρίβας).

Νο 10 (1950), Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης Νέας Υόρκης, Η.Π.Α.

Λευκό Κέντρο (1950), ιδιωτική συλλογή

«Ἄνεωχθῆναι τὸν Οὐρανόν...» (Λκ 3.21-22):
Ἡ Πόλη τῆς «Ὁδοῦ» τῆς Ἐρήμου (Λκ 3.1-6)
ἐγκαινιάζεται;

Σταύρου Γουλούλη
Δρος Βυζαντινῆς Τέχνης

Τό πεπρωμένο τοῦ Ἰσραήλ ἦταν οἱ ὀδικές πορεῖες, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ (Ἐβρ 11.8. Γεν 12.1-4). Τό ἴδιο ἔγινε στή 40χρονη πορεία τοῦ Ἰσραήλ στήν Ἐρημο Σινᾶ. Ὁ Ἰησοῦς θά αὐτο-συσταθεῖ «Ἡ Ὁδός» (Ἰω 14.6). «Ὁδός» λέγεται ἡ πρώτη Ἐκκλησία (Πρ 9.2, 18.25, 24.22. ΑΒΘ, 719). Ἀλλά ἡ ἰδρυσή της ἔγινε στήν Ἐρημο τοῦ Ἰορδάνη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Πρόδρομο.

Προσέρχονται Ἐβραῖοι μετανοοῦντες καί βαπτίζομενοι. [Μθ 3.1: ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας. Μκ 1.4: ἐν τῇ ἐρήμῳ.... Λκ 3.3: ...ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περιχώρον τοῦ Ἰορδάνου. Ἰω 1.6-7, 23: ἐν τῇ ἐρήμῳ, 28: ἐν Βηθανία ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου]. Εἶχε ἤδη ἐμφανιστεῖ (Μθ 3.1. Μκ 3.4. Λκ 3.3) ὡς «ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ» (Ἰω 1.6) στὸν λαό [Μθ 3.5: ἐξεπορεύοντο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία καὶ πᾶσα ἡ περιχώρος τοῦ Ἰορδάνου. Μκ 1.5: πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται. Λκ 3.7: ἐκπορευομένοις ὄχλοις, 15, 21 (λαός)]. Ἐνημερώνει ἱερατεία περὶ ἐλεύσεως τοῦ Μεσσία [Μθ 3.7: Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων. Ἰω 1.19 κ.έ.: ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευῖτας, 24: ἐκ τῶν Φαρισαί-

ων]: Αὐτός [Μθ 3.11: ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος] βαπτίζομενος, θά ἠγεῖτο πορείας πεζῆ, φέροντας «ὑποδήματα» (ιεραποστολῆς!) πού ο Βαπτιστῆς ἀδυνατοῦσε νά «βαστάσει» ἢ νά «λύσει» [Μκ 1.7-8. Λκ 3.15-18. Ἰω 1.25-28].

Κάτοικοι τῶν πόλεων-οἰκισμῶν ἀποκτοῦν ὡς βαπτισθέντες σημεῖον ἀναφοράς τὴν κατὰ Ἡσαΐα (40.3-5) Μεγάλῃ ὁδό: Μθ 3.3: «ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους....». Μκ 1.2-3. Ἰω 1.23 (ὅπου παραθέτει κήρυγμα περὶ τῆς «Ὁδοῦ» κατὰ μαρτυρία δύο μαθητῶν τοῦ Προδρόμου, μετέπειτα τοῦ Χριστοῦ). Συγκροτοῦν στό ἐπίπεδο τοῦ λόγου μιά νέα «Πόλη». Εἰδικά ὁ Λουκάς 3.1-6 ὑπαινίσσεται ἰδρυσή της, καταθέτοντας χρονολογία ἰδρύσεως (Ἐφημέριος, 5/2024, σ. 34-35). Νέα χωροταξική διαίρεση τοῦ Ἰσραήλ προκύπτει: «χαράσσεται» (κατὰ πανάρχαια ἀντίληψη, ἐφαρμοσμένη μέ τό ἐπικρατοῦν ρωμαϊκό τυπικό) κεντρική ὁδός, Ἀγορά, στήν Ἐρημο, μέ πολεοδομικές νησίδες ἐπιλεγμένους Περιοίκους.

Ὁ προσανατολισμός τῆς «Ὁδοῦ» νοεῖται στὸν ἄξονα Β-Ν <cardo>, βλέπουσα τὸν πολικό ἀστέρα, διαχρονικῶς καὶ παγκοσμίως, βασικό πολεοδομικό δε-

δομένο, σύνδεση μέ τόν ἄξονα τοῦ κόσμου, τό Θεῖον. (Ὁ μεσημβρινός ὀδικός ἄξονας A-Δ <decumanus> προσδιορίζει τήν ἀνθρώπινη δράση). Εἶναι γνωστός στόν Ἰσραήλ, στόν ἐν Ἱερουσαλήμ Ναό, κατά Ἰεζεκιήλ (8.3-5): «τῆς πύλης... τῆς βλεπούσης πρὸς Βορρᾶν», ὅπου διέρχεται ἡ «δόξα Κυρίου... κατά τήν ὄρασιν ἦν εἶδον ἐν τῷ πεδίῳ». (Ἡ ἀνατολική πύλη [ἄξονας A-Δ] ἀποκαλύπτει ἡλιακή εἰδωλολατρία. Στή λατρεία τοῦ Θεοῦ ἡ «Ἀνατολή» εἶναι ὁ δρόμος τοῦ Λυτρωτῆ: Λκ 1.78. Ζαχ 3.8. Ἦσ 60.1 κ.έ.). Ἡ «ὄρασις ἐν τῷ πεδίῳ» εἶχε προηγηθεῖ στόν ποταμό Χοβάρ μέ τό ἄρμα-θρόνο τῶν Τεσσάρων Ζώων (Ἰεζ 1.1-4): «ἤνοιχθησαν οἱ οὐρανοί... Πνεῦμα ἐξαίρον ἦρχετο ἀπὸ Βορρᾶ ... νεφέλη, ... φέγγος ... πῦρ», μεταφέρον μῆνυμα στόν προφήτη. Ἀνάλογη εἰκόνα ἀποδίδεται στή Βάπτιση τοῦ Χριστοῦ. [Μθ 3.16-17: ἠνεώχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί. Μκ 1.10: σχιζομένους. Λκ 3.21-22: ἀνεωχθῆναι]. Τό Πνεῦμα «καταβαῖνον» [Μθ 3.16. Μκ 1.10. Ἰω 1.32. Λκ 3.21] μέσω ἄξονα Κόσμου, ὅποτε συλλαμβάνεται ὡς φωνή ἢ Βουλή τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεῖα μεταξύ Βαπτίσεως καί Ὁράματος Ἰεζεκιήλ («ἠνοιχθησαν οἱ οὐρανοί», θεοφάνεια, μῆνυμα, κ.ο.κ.), ὅποτε, τά δύο κείμενα σχετίζονται. (Πρβλ. Κ.Δ.: ἔκδ. Nestle-Aland (Βάπτιση), διαφορετικό χαρακτήρα ἔχουν συναφή χωρία [Ψαλμ 77.23. Ἦσ 24.17 (ἀπειλή). Γ' Μακ 6.18 (ἀπειλή)]. Ἐπομένως, ὁ ἄξονας B-N, κατ' ἀναλογίαν, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ αὐτονόητος (γι' αὐτό καί παραλειπόμενος) στή Βάπτιση, ἄρα καί στήν πόλη τῆς «Ὁδοῦ» τῆς Ἐρήμου.

Ἐφόσον ἡ Πολιτεία τῆς Ἐρήμου ἐξ ἀρχῆς συντονίζεται μέ τό Σύμπαν-κόσμο, μπορεῖ νά λανθάνει ἕνα τυπικό ἰδρύσεως; Ἀπαιτοῦντο, ἰδίως στό ρωμαϊκό τυπικό, δύο πράξεις: ἡ καθιέρωση (consecratio) τοῦ τόπου μέ θυσία-προσφορά στόν λάκκο <μοῦνδος, κόσμος> τῶν προγόνων, καί ἡ “ἀπάντησις” τοῦ Οὐρανοῦ (inauguratio), νά εὑρεθεῖ τό οὐράνιο στίγμα (templum), τό πεπρωμένο. Ἀπό ὅσα συνέβησαν ἐπιλέγονται:

A. Ὁ Πρόδρομος καθιερώνει νέα γενεά Πιστῶν, ὀρίζοντας κριτή τόν Ἀβραάμ. (Μθ 3.9. Λκ 3.8). Ὅπως στή Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας εἶχε εἰσέλθει νέα Γενιά [Ἀριθ 14.22-23 (...τὰ τέκνα ... ὅσοι οὐκ οἶδασιν ἀγαθόν οὐδὲ κακόν), 26-38. Ἐβρ 3.16-19], ὁμοίως πολιτογραφοῦνται οἱ μετανοοῦντες ἀκροατές τοῦ Προδρόμου, τά “γεννήματα ἐχιδνῶν” (Μθ 3.7-8. Λκ 3.7-9). Ὁ εὐαγγ. Ἰωάννης (1.12-13) θεολογεῖ τή μυητική (ἀνα)γέννηση ὡς ἀπάλειψη τοῦ «θελήματος σαρκός». Ἦταν ἀναγκαῖα πνευματική θυσία καταργοῦσα τό “ὀφιῶδες” τῶν γεννητόρων, τήν παλιά κληρονομικότητα.

B. Ἀνοίγει ὁ Οὐρανός, ἀποκαλύπτοντας ἐπίσημα τόν ἰδιοκτήτη-βασιλέα, τῆς “πόλεως” στή Βάπτιση-Ἀναγόρευσις ἀπό τόν Πατέρα: «αὐτοῦ ἀκούετε». Αὐτός θά ἐκπληρώσει τό «εὐδόκησα», ἐξαγγέλλοντας Λύτρωση σέ ὅλους τούς δρόμους τῆς Γῆς.

Ἡ ἐβραϊκή παράδοση τοῦ Προδρόμου περί Θείας Παρουσίας καί συστάσεως Πολιτείας στήν Ἐρημο ἐντάσσεται, εὐσχήμως, ἀπό τόν Λουκᾶ σέ πλαίσια λογικῆς πού θά καταλάβαινε ὁ ἀποδέκτης του κράτιστος Θεόφιλος (1.3).

Εισαγωγικά Ι. 4. Ὁ μοναχισμός στήν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης

Ἀρχιμ. Παντελεήμονος Τσορμπατζόγλου
Δρος Θεολογίας - Ἱερ. Προϊστ. Ἱ.Ν. Ἁγίων Ἀναργύρων Ψυρρή

Ἡ τόσο μεγάλη κινητικότητα πού παρατηρεῖται στήν Θεσσαλονίκη τήν ἐποχή αὐτή, ἂν μή τί ἄλλο μαρτυρεῖ τήν δεσπόζουσα θέση τῆς πόλεως στήν σύγχρονη σκηνή. Πολλές προσωπικότητες ἐκτιμῶν τήν Θεσσαλονίκη ὡς ἐνδιαμέσο σταθμό γιά νά φθάσουν στήν Κωνσταντινούπολη, καί ἄλλοι πάλι ὡς προϋπόθεση γιά νά εἰσαχθοῦν στήν κοινωνία τῆς Βασιλεύουσας· ἂν καί πολλές φορές τούς γοητεύει τόσο πολύ ἡ πόλη, ὥστε νά τούς αἰχμαλωτίζει γιά πάντα.

Εὐγλωττο παράδειγμα συνιστᾷ ὁ ἀκμάζον μοναχισμός τῆς πόλεως¹, ὁ ὁποῖος εἶναι ἱκανός νά ἐλκύει τόσο ὀνομαστούς ἀσκητές ὥστε νά προκρίνουν τῇ Θεσσαλονικέων φιλοχρίστῳ καί φιλομονάχῳ πόλει², ἀπό τά φημισμένα μοναστήρια τῆς Βασιλεύουσας καί τῆς Μ. Ἀσίας. Δέν εἶναι τυχαῖο, ἄλλωστε, πού ὁ γειτονικός τῆς Θεσσαλονίκης Ἄθως ἀναδεικνύεται καί μονοπωλεῖ πλέον τόν ὄρο, ὡς τό κατ' ἐξοχήν Ἅγιο Ὅρος³.

Ὁ Ἀθωνικός μοναχισμός ἀποτελεῖ ἱστορική κατάληξη τοῦ διάχυτου ἀσκητικοῦ καί κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως φαίνεται ἀπό τόν Βίο Ὁσίου Δαυίδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη (450-535/541)⁴,

ἐκεῖ μάλιστα ἀναφέρεται καί ἡ μονή τῶν Κουκουλλεῶτων, ἢ Ἀπροΐτων⁵, γιά νά περάσουμε στήν μονή Λατόμου (7^{ος} αἰ.)⁶ γιά νά φθάσουμε στήν ἐποχή πού μελετοῦμε, ὅπου πλέον οἱ μαρτυρίες εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό πλούσιες· τόσο πλούσιες, ὥστε μόνο μέ τήν χρήση ἀφαιρετικοῦ λόγου νά καθίσταται δυνατή ἡ περιγραφή ὅπως κάνει ὁ σύγχρονος Ἰωάννης Καμενιάτης (ἀρχές 10^{ου} αἰ.) μαρτυρώντας ὅτι: *μοναί δέ μοναχῶν πολλαί καί συχναί τό τε ὑπτιάζον τοῦ ὄρους καί τό τῆς λοιπῆς γῆς ὑποκείμενον κατοικῆσαι, καί τισι τερπνοτάτοις χωρίοις ἐγκαθεζόμενοι, καινόν τι χρῆμα τοῖς ὀδίταις καί αὐτοῖς τοῖς πολίταις πεφύκασι*⁷, γιά νά προσθέσει λίγο παρακάτω, *ἀμπέλοις καί δένδρεσι κατακόμοις τε καί τισι πλείστοις σεβασμίοις σηκοῖς κεκοσμημένον, ὧν τοὺς πλείονας μοναχῶν ἀγέλαι διείλοντο, πᾶν εἶδος ἀρετῆς ἀσκούντες καί Θεῷ μόνῳ ζῶντες*⁸.

Σ' ἓνα ἄλλο κείμενο, ἐν πολλοῖς ἀγνοημένο, παρουσιάζεται μία ἄλλη ὄψη τοῦ μοναχισμοῦ στήν Μακεδονία, μᾶλλον ἄγνωστη. Πρόκειται γιά τόν Βίο τῶν Θεσσαλονικέων Ὁσίων Συμεῶνος καί Θεοδώρου⁹, ὁ ὁποῖος παρ' ὄλο πού δι-

ασώζεται σέ μία παράφραση τοῦ 17^{ου} αἰ., ἀποτυπώνει γεγονότα τοῦ 8-9^{ου} αἰ.: πιθανόν νά σχετίζεται μέ τόν Βίο Ὁσίου Εὐθυμίου τοῦ Νέου. Στό κείμενο μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξη ἀκμάζοντος ἀσκητικοῦ μοναχισμοῦ στόν Ἄθωνα, πολύ πρίν ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη μνεία¹⁰ καί συνδέεται μάλιστα μέ τόν ἀντίστοιχο τοῦ Θεσσαλικοῦ Ὅρους τῶν Κελλίων.

Οἱ Ὅσιοι Συμεών καί Θεόδωρος, γόννοι τῆς Θεσσαλονίκης, πολύ ἐνωρίς ἐγκαταστάθηκαν στόν Ἄθωνα καί σύντομα ἀναδείχθηκαν σέ πρότυπα βίου καί ἀρετῆς ἀνάμεσα στούς ἀσκητές τοῦ Ὅρους, οἱ ὁποῖοι, σημειωτέον, ἐμφανίζονται εὐάριθμοι καί ὀργανωμένοι τήν ἐποχή αὐτή¹¹. Ἀπό τό Ἅγιο Ὅρος, σέ κάποια φάση τῆς ζωῆς τους, οἱ δύο ἀδελφοί ἀπεφάσισαν νά ἐπισκεφθοῦν τούς Ἁγίους Τόπους· ἐκεῖ, μετά τίς ἀπαραίτητες ἐπισκέψεις στόν Πανάγιο Τάφο καί στό Ὅρος Σινᾶ, δέχθηκαν μία ἀποκάλυψη, σέ ἐνύπνιο, τῶν ἀποστόλων Παύλου καί Ἀνδρέα, οἱ ὁποῖοι προφήτευσαν ὅσα ἐμελλαν νά τούς συνέβουν *τριγύρω εἰς ταῖς αἰρέσεις τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἀνάμεσα εἰς τούς εἰκονομάχους*¹². Οἱ Ὅσιοι ἀνέφεραν τό ἐνύπνιον, ἡ μᾶλλον εἶπεῖν τήν προφητικήν ὄρασιν στόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων, ὁ ὁποῖος τούς συμβούλευσε σχετικά καί τούς ἐφοδίασε μέ συστατικές ἐπιστολές γιά τόν πάπα τῆς Ρώμης¹³. Στήν ἐπιστροφή πέρασαν πάλι ἀπό τό Ἅγιο Ὅρος, ὅπου ἔγιναν δεκτοί μέ πολλή χαρά ἀπό τούς μοναχοῦς, καί στήν συνέχεια πρὸς τὰ μέρη τῆς Θεσσαλονίκης ἐλθόντες ὠμιλοῦσαν εἰς ὄλους τούς κατοικοῦντας εἰς τούς τόπους ἐκείνους τὰ σωτήρια δόγματα¹⁴.

Ἀπό τήν Θεσσαλονίκη ἐξαπέστειλαν μοναχοῦς μέ νουθετικές ἐπιστολές στά Ἰλλυρικά μέρη, ἤγουν τῆς Σκλαβονίας, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Παρθένιος ἕνας ἀπό τούς διασκευστῆς¹⁵, καί οἱ ἴδιοι προχώρησαν διδάσκοντας στίς πόλεις καί στίς χώρες τῆς Θεσσαλίας ὥσπου ἔφθασαν στό ὄρος τὸ Θετταλικὸν τὸ ὀνομαζόμενον τῶν Κελλίων, γιά νά νουθετήσουν καί νά παρακινήσουν τούς μοναχοῦς καί ἐρημίτες πού ζοῦσαν ἐκεῖ¹⁶. Στήν συνέχεια προχώρησαν εἰς τὰς Νέας Πάτρας (Ἰπάτη), ὅπου παρέμειναν ἀρκετό καιρό γιά νά καταλήξουν στό Ὅρος τῶν Θερμοπυλῶν, δηλ. τό Καλλίδρομο. Πρὸς ὦραν θέλησαν νά ἐγκατασταθοῦν στήν περιοχὴ αὐτῆ, ἀλλά ἄγγελος Κυρίου τοῦς προέτρεψε νά συνεχίσουν τό ἔργο τους στήν Πελοπόννησο. Τοῦς ἀποκάλυψε, μάλιστα, ὅτι θά συναντήσουν στό χωριό τῶν Γαλατῶν, κοντά στά Καλάβρυτα, μία εὐσεβῆ Κόρη, ἡ ὁποία εἶχε ἀνακαλύψει μίαν εἰκόνα καί τούς ἀνέμενε¹⁷. Ἀφοῦ, λοιπόν, ἔστειλαν μέ κάποιο συνοδό τους τίς ἐπιστολές τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων στόν πάπα Ρώμης, οἱ ἴδιοι συνέχισαν τίς περιοδεῖες στήν Κόρινθο, τό Ἄργος, τὰ Ἐπίδαυρα, τό Ναύπλιο, τούς Ἀμυκλαίους, Λάκωνες, Δωριεῖς, Πατρεῖς, Ἡλείους, Ἀρκάδες. Ἡ ἱεραποστολική δράση τους ἐπεκτάθηκε καί ἐκτός Πελοποννήσου· μέ ἐπιστολές φρόντισαν γιά τήν πνευματικὴ ὠφέλεια τῶν κατοίκων τῶν νήσων καί ἰδιαίτερος τῆς Κρήτης¹⁸.

Τό ὁδοιπορικὸ τῶν δύο ἀδελφῶν ἐπιβεβαιώνει τίς πληροφορίες τῶν ἄλλων Βίων πού ἀναλύσαμε παραπάνω, ἐπιπροσθέτως τονίζει τήν πνευματικὴ

ένότητα της Θεσσαλονίκης μέ τήν λοιπή αὐτοκρατορία. Ἡ μνεία μάλιστα τοῦ μοναχισμοῦ στό Θεσσαλικό Ὅρος τῶν Κελλίων, Ὅσσα, εἶναι μαρτυρία μεγάλης ἀξίας ἀφοῦ, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δέν διαθέτουμε ἄλλη πρωιμότερη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Βλ. Τσορμπατζόγλου, *Εἰκονομαχία καί κοινωνία στά χρόνια τοῦ Λέοντος Γ' Ἰσαύρου*, σ. 217-227. 2. *Βίος Εὐθυμίου*, σ. 32. 3. Βλ. Π. Χρήστου, στό *Ἀθωνική Πολιτεία, ἐπί τῆ χιλιετηρίδι τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Θεσσαλονίκη 1963· Δ. Παπαχρυσάνθου, *Ὁ Ἀθωνικός μοναχισμός*, Ἀθήνα 1992· Γ. Χαριζάνης, *Ἡ ἰδρυση καί οἱ ἀπαρχές λειτουργίας τῆς Ἀθωνικῆς Πολιτείας*, Θεσσαλονίκη 2007. 4. Πρώτη μνεία ἀπό τόν Ἰωάννη Μόσχο (6^{ος} αἰ.), *Λεμιών*, PG 87,3, 2920-2994. 5. Βλ. Ε.-Ε. Δεληδήμος, *Ὁ Ὅσιος Δαυίδ ὁ ἐν Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1979. Πρβλ. Γ. Τσορμπατζόγλου, «Δαυίδ ὁ Δενδρίτης, ὄσιος», *Τό Ἁγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης*, σ. 189-198· Ἀ. Βακαλόπουλος, «Προσδιορισμός τοῦ βυζαντινοῦ τοπωνυμίου Κῆπος τοῦ Προβατᾶ», *Ἀθηνᾶ* 53 (1949) 22-27. 6. Βλ. Σ. Πασχαλίδης, «Θεοδώρα, θυγάτηρ Μαξιμιανοῦ, μάρτυς», *Τό Ἁγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης*, σ. 291-294· Ἐ. Τσιγαρίδας, *Οἱ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς Λατόμου Θεσσαλονίκης καί ἡ Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ τοῦ 12ου αἰ.*, Θεσσαλονίκη 1986· Γ. Χαριζάνης, «Οἱ ἀπαρχές τοῦ μοναχισμοῦ στή Θεσσαλονίκη. Θεσσαλονικεῖς μάρτυρες καί μοναστικά καθιδρύματα πού ἐμφανίσθηκαν στήν πόλη, ὡς τήν ἐναρξή τῆς Εἰκονομαχίας (726)», *Μακεδονικά* 34 (2003-2004) 35-64. 7. Böhlig (ἐκδ.), 5,43-46. 8. Böhlig (ἐκδ.), 6,69-72. 9. Ὁ Βίος, Ἡ. Ἀναγνωστάκης, ἱερομ. Ἰουστίνος, *Οἱ Θεσσαλονικεῖς Ὅσιοι Συμεών καί Θεόδωρος, πρῶτοι κατοικήτορες τοῦ Ἄθω καί τῆς "Πανελλάδος πολιοῦχοι"*, Καρυές Ἁγίου Ὁρους 1985. 10. Πρώτη μαρτυρία Ἀθωνιτῶν ἀσκητῶν στήν Σύνοδο τοῦ 843, Ἰωσήφ Γενέσιος, *Χρονογραφία*, (ἐκδ. Βόννης), σ. 82. 11. Βλ. Παπαχρυσάνθου, *Ἀθωνικός μοναχισμός*, σ. 288-316. 12. *Βίος*, ὁ.π., σ. 81²⁰⁵⁻²⁰⁸. 13. *Βίος*, ὁ.π., σ. 81²¹¹⁻²¹⁵. 14. *Βίος*, ὁ.π., σ. 82²³⁴⁻²³⁷. 15. *Βίος*, ὁ.π., σ. 83²⁴³. 16. *Βίος*, ὁ.π., σ. 83²⁴⁸⁻²⁴⁹. 17. *Βίος*, ὁ.π., σ. 84²⁶⁸⁻²⁷⁷. 18. *Βίος*, ὁ.π., σ. 102⁷⁶⁰-104⁸¹⁰.

Ἄτιτλο (1959), Ἐθνική Πινακοθήκη, Οὐάσιγκτον, Η.Π.Α.

Ἡ ἄρνηση τοῦ μυστηρίου τοῦ Σταυροῦ ἀπό ἀρχαίους καί σύγχρονους αἰρετικούς

Ἄρχιμ. Θεοφίλου Λεμοντζῆ
Δρος Θεολογίας

Γιά τούς ἀρχαίους Γνωστικούς, αἰρετικούς τῶν πρώτων αἰώνων, ἡ σωτηρία πού προσέφερε ὁ Ἰησοῦς Χριστός δέν ἦταν ἡ κατάργηση τοῦ θανάτου καί τοῦ Διαβόλου διά τοῦ σταυρικοῦ Του θανάτου (Εβρ 2,14-15) ἀλλά ἡ μετάδοση μιᾶς ἀπόκρυφης γνώσης, γιά τήν ὁποία μάλιστα κόμπαζαν ὅτι εἶναι οἱ μοναδικοί κάτοχοι.

Αὐτοί οἱ αἰρετικοί, ἐπειδή θεωροῦσαν τό ὑλικό σῶμα ἐκ φύσεως κακό, ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Ἰησοῦς δέν εἶχε ὑλικό σῶμα ἀλλά πνευματικό καί ὡς ἐκ τούτου ἦταν ἀδύνατον νά σταυρωθεῖ. Μάλιστα, γιά νά μήν ἔρχονται σέ ἀντιπαράθεση μέ τίς διηγήσεις τῶν Εὐαγγελίων ὑποστήριζαν ὅτι δέν σταυρώθηκε πραγματικά ὁ Ἰησοῦς, ἀλλά στή θέση του σταυρώθηκε ὁ Σίμων ὁ Κυρηναῖος!

Ἡ ἄρνηση τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ δέν συναντᾶται μόνο σέ αὐτούς τούς ἀρχαίους αἰρετικούς ἀλλά καί σέ σύγχρονους ὅπως οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβᾶ. Ἄν καί ὁ ἰδρυτής τῆς αἵρεσης Κάρολος Ράσελ ἀποδεχόταν τό σύμβολο τοῦ Σταυροῦ, τό ὁποῖο μάλιστα ἐμφανιζόταν καί στό ἐξώφυλλο τῆς *Σκοπιᾶς*, ὅμως ὁ διάδοχός του Ἰωσήφ Ρόδερφορντ, τό 1931, τό ἀπέριψε καί μαζί μέ αὐτό καί ὅτιδήποτε τό χριστιανικό εἶχε ἀπομεί-

νει σέ αὐτήν τήν αἵρεση ὑποστηρίζοντας ὅτι «ὁ Χριστός πέθανε πάνω σέ ἓνα ξύλινο δοκάρι, ὄχι σέ σταυρό ἀποτελούμενο ἀπό δύο δοκάρια» (βλ. τό βιβλίον *Διαγγελεῖς*, 1993, σ. 200), δηλαδή ὁ Σταυρός ἦταν ἓνας κάθετος πάσσαλος, χωρίς τό ὀριζόντιο σκέλος. Τά δέ χέρια τοῦ Ἰησοῦ, ὑποστηρίζουν, ἦταν καρφωμένα ἐπάνω ἀπό τό κεφάλι Του. Ἀντικατέστησαν μάλιστα αὐθαίρετα τή λέξη «Σταυρός» τοῦ κειμένου τῆς *Καινῆς Διαθήκης* μέ τή φράση «ξύλο τοῦ βασανισμού» καί τή λέξη «σταυρώθηκε» μέ τή φράση «κρεμασμένος ἐπάνω στό ξύλο τοῦ βασανισμού» μέ σκοπό νά διαγραφούν ἐντελῶς τήν λέξη «Σταυρός» καί νά ἐξαλείψουν ὅποιοδήποτε σωτηριολογικό νόημα αὐτή φέρει.

Δέν θά προσκομίσουμε ἐναντίον τῆς αἰρετικῆς ἄποψης ἐπιχειρήματα λεξιλογικά, καθῶς ὅταν ἀναφερόμαστε στή λέξη «Σταυρός» ἐννοοῦμε δύο σκέλη, κάθετο καί ὀριζόντιο, καί ὄχι μόνον ἓναν κάθετο πάσσαλο, οὔτε ἐπιχειρήματα ἱστορικά-ἀρχαιολογικά, καθῶς ὅταν οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐφάρμοζαν αὐτήν τή θανατική καταδίκη προσήλωναν τόν κατάδικο ἐπάνω στόν σταυρό μέ τά χέρια ἀπλωμένα σέ ὀριζόντια στάση, ἀλλά θά ἐπιχειρηματολογήσουμε θεολογικά,

καθώς τό μυστήριο τοῦ Σταυροῦ, ὅπως σκιαγραφεῖται μέσα στήν Ὁρθόδοξη πίστη, ἐνεργεῖται ἀπό καταβολῆς κόσμου καί τό σχῆμα του προτυπώνεται ἀκόμη καί πρὶν τήν Σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ μυστικῶς καί συμβολικῶς.

Ἔτσι ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος Λουγδούνου ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεός δημιούργησε τόν ἄνθρωπο κατὰ τόν τύπον τοῦ Σταυροῦ, καθὼς ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐκτείνει τά χέρια του σχηματίζει μέ τό σῶμα του ἕναν Σταυρό. Κατά τούς χρόνους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πολλά θαυμαστά γεγονότα ἐνεργήθηκαν διὰ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ. Ὁ Μωυσῆς, ἀφοῦ χάραξε μέ τή ράβδο του καθέτως τήν Ἐρυθρά θάλασσα, αὐτή ἄνοιξε στά δύο γιά νά περάσει ὁ Ἰσραήλ. Ἐπειτα, τή χάραξε ὀριζοντίως, σχηματίζοντας ἔτσι τό σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, καί ἡ θάλασσα ἔκλεισε καί πάλι διασώζοντας τόν λαό ἀπό τούς Αἰγυπτίους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κοσμάς ὁ μελωδός στόν ὑπέροχο κανόνα «Σταυρόν χαράξας Μωσῆς».

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ λαός τοῦ Ἰσραήλ σώθηκε ἀπό τήν ἐπίθεση τῶν Ἀμαληκитῶν διὰ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ, καθὼς ὁ Μωυσῆς ἀφοῦ ἔστησε ὄρθια τή ράβδο του, ἄπλωσε πάνω σέ αὐτήν τά χέρια του σχηματίζοντας ἔτσι ἕναν σταυρό (Ἐξ 17, 8). Ὁ προφήτης Δαυνιήλ, ὁ ὁποῖος ρίχτηκε μέσα στόν λάκκο

τῶν λεόντων, σώθηκε «σταυροειδῶς ἐκπετάσας» τά χέρια του, σχηματίζοντας τό σημεῖο τοῦ Σταυροῦ καί ὁ προφήτης Ἰωνᾶς, μέσα στήν κοιλιά τοῦ κήτους, «σταυροειδῶς διεκπετάσας» τίς παλάμες του, ἄπλωσε σταυροειδῶς τά χέρια του καί προτύπωσε τή Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ψάλλουμε στόν κανόνα τῆς Κυριακῆς τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.

Δέν εἶναι ἀπλῶς τό σημεῖο τοῦ Σταυροῦ πού οἱ αἰρετικοί ἀπορρίπτουν, ἀλλά ἀπορρίπτουν καί τή θαυματουργική δύναμή του καί ταυτόχρονα καί τή δυνατότητα τῆς σωτηρίας. Διότι ἐάν ὁ Σταυρός δέν εἶχε αὐτό τό σχῆμα πού γνωρίζουμε ἀλλά ἦταν ἕνα κάθετο δοκάρι, ὅπως αὐθαίρετα ὑποστηρίζουν, τότε πῶς οἱ Ἀπόστολοι, οἱ Μάρτυρες, οἱ Ὅσιοι, νίκησαν διὰ αὐτοῦ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ τόν Διάβολο καί τίς πλάνες του καί ἐνήργησαν θαύματα καί ἰάσεις;

Ὅταν ὁ ἅγιος Νεκτᾶριος ταξίδευε μέ πλοῖο στους Ἁγίους Τόπους ἔπιασε μεγάλη τρικυμία καί τότε ὁ ἅγιος ἔριξε στό φουρτουνιασμένο πέλαγος τό σταυρουδάκι πού τοῦ εἶχε δώσει ἡ γιαγιά του καί ἡ τρικυμία κόπασε. Ἀλλά ὁ Ἅγιος ἦταν θλιμμένος ἐπειδή τό φυλακτό του χάθηκε. Ὅταν τό πλοῖο ἀγκυροβόλησε, ὁ καπετάνιος προσπάθησε νά δεῖ ἀπό πού προέρχονταν τά χτυπήματα πού ἀκούγονταν στά ὕφαλα τοῦ πλοίου. Μέ ἐκπληξή τότε διαπίστωσε ὅτι ἦταν κολημένο, σ' ἐκεῖνο τό σημεῖο, τό σταυρουδάκι τοῦ ἁγίου Νεκταρίου τό ὁποῖο καί τοῦ τό παρέδωσε. Αὐτή εἶναι ἡ δύναμη τῆς ἀγιότητος, αὐτή εἶναι ἡ δύναμη τοῦ Τιμίου καί Ζωοποιοῦ Σταυροῦ.

Ἄτιτλο (1952).
Ἐθνική Πινακοθήκη.
Οὐάσινγκτον, Η.Π.Α.

Τελετουργικά θέματα 3. Ἡ ὑπό τῶν ἐπισκόπων κανονική μνημόνευση τοῦ «Πρώτου»

Μακαριστοῦ Μητροπ. Ζιχνῶν καί Νευροκοπίου Νικοδήμου

Στήν προηγούμενη ἐνότητα (Ἐφημέριος, τχ. 5) ἐξετάσαμε τό ζήτημα τῆς μνημονεύσεως τοῦ προεξάρχοντος ἢ καί τῶν συλλειτουργούντων ἀρχιερέων ἀπό τοὺς πρεσβυτέρους καί διακόνους. Τώρα πρέπει νά ἐξετάσουμε ἰδιαίτερος ποιόν μνημονεύουν κάθε φορά οἱ ἀρχιερεῖς κατά τίς ἐπιμέρους περιπτώσεις.

Αὐτό τό ζήτημα παρουσιάζεται πολὺ-πλευρο καί πολὺπλοκο. Δέν εἶναι τόσο ἀπλό, ὅσο στήν περίπτωση τῶν πρεσβυτέρων καί διακόνων, οἱ ὅποιοι ἀναντίρρητα ὀφείλουν νά μνημονεύουν πάντα κατά τόπον ἀρχιερέα, ἐνῶ ὅταν χοροστατεῖ ἢ λειτουργεῖ ἄλλος ἀρχιερέας, τόν μνημονεύουν καί αὐτόν.

Ἀλλά αὐτός πού χοροστατεῖ ἢ λειτουργεῖ (μόνος ἢ μέ ἄλλους ἀρχιερεῖς) ποιόν μνημονεύει; Ἡ ἀπάντηση ποικίλλει ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση.

Γιά τήν κατανόηση καί τήν ἐπίλυση τοῦ ζητήματος, πρέπει νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὡς πρὸς τήν κανονική μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου στίς ἱεροτελεστίες ἰσχύουν δύο βασικές ἀρχές, τίς ὁποῖες μᾶς δίδαξε, σέ ἰδιαίτερη συνέντευξη, ὁ εἰδικός περί τὰ κανονικά θέματα Λαρίσης Δωρόθεος (μετέπειτα Ἀθηνῶν, 1957):

α) Ἡ ἀρχή τοῦ τόπου. Σέ κάθε τόπο μνημονεύεται ἡ κανονική ἐκκλησιαστική ἀρχή τοῦ τόπου, ἀδιάφορο ἂν ὁ ἱερούργων ἐξαρτᾶται προσωπικῶς ἀπό ἄλλη ἐκκλησιαστική ἀρχή.

β) Ἡ ἀρχή τοῦ προσώπου. Κάθε πρόσωπο μνημονεύει τήν ἐκκλησιαστική ἀρχή, ἀπό τήν ὁποία προσωπικῶς ἐξαρτᾶται, ἀσχέτως τοῦ τόπου στόν ὁποῖο κάθε φορά ἱεουργεῖ.

Πότε ὅμως ἔχει ἐφαρμογή ἡ πρώτη ἀρχή καί πότε ἡ δεύτερη; Ἴδού τό ζήτημα. Σέ γενικές γραμμές μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι στήν πρώτη ἀρχή ὑπόκειται κάθε κληρικός κατά βαθμό ἢ τίτλο κατώτερος ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ἀρχή τοῦ τόπου· στή δεύτερη, κάθε κληρικός ἴσος ἢ ἀνώτερος κατά βαθμό ἢ τίτλο ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ἀρχή τοῦ τόπου ὅπου τελεῖται ἡ ἱεουργία. Στή γενική αὐτή διάκριση στήν ἐφαρμογή τῆς πρώτης ἢ τῆς δεύτερης ἀρχῆς, χωρεῖ μία ἐξαίρεση: ὅταν στή θέση τῆς κατά τόπον ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ὑποκαθίσταται ὡς προεξάρχων ἄλλος ἀρχιερέας, τότε οἱ συλλειτουργοί, οἱ μὲν κατώτεροι κατά βαθμό ἢ τίτλο, τόν μνημονεύουν, οἱ δὲ ἴσοι ἢ ἀνώτεροι μνημονεύουν ὅπως κι ἐκεῖνος (ἀνάλογα μέ τή θέση καί αὐτῶν

καί ἐκεῖνου ἔναντι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τοῦ τόπου, ὅπως προαναφέρθηκε).

1. Σέ ὅλα τά Πατριαρχικά κλίματα: Κάθε ἀρχιερέας (μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος) ὁποιοδήποτε κλίματος μνημονεύει τόν Πατριάρχη στό κλίμα τοῦ ὁποίου παρεπιδημεῖ (διότι εἶναι κατώτερός του κατά τήν ἱεραρχική τάξη). Ἔτσι, π.χ., οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἢ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅταν λειτουργοῦν στή Ἱεροσόλυμα, μνημονεύουν τόν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων καί μόνον αὐτόν.

Ἄν ὅμως στή Ἱεροσόλυμα λειτουργήσει ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας, αὐτός, ὡς ἰσόβαθμος τοῦ Ἱεροσολύμων θά μνημονεύσει, κατά τήν προσωπική του τάξη, «πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων», ἐνῶ ὅσοι ἀρχιερεῖς συλλειτουργοῦν μαζί του, ἀπό ὁποιοδήποτε κλίμα, θά μνημονεύσουν τόν Πατριάρχη Ἀντιοχείας, ὡς κατώτεροί του κατά τήν τάξη τῆς ἱεραρχίας.

Σημειωτέον, ὅτι οἱ «πρώην» (σχολάζοντες) Πατριάρχες διατηροῦν αὐτό τό προνόμιό τους. (Π.χ., ὁ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Μάξιμος, ὅταν λειτουργεῖ στήν Κωνσταντινούπολη, θά μνημονεύσει «πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων», καί ὅσοι ἀρχιερεῖς θά συλλειτουργήσουν μαζί του θά μνημονεύσουν «τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν Μαξίμου» καί ὄχι τόν ἐν ἐνεργείᾳ Οἰκουμενικό Πατριάρχη).

2. Στό κλίμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος: Κατά τή γνωστή διάταξη τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου περί ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1850) οἱ ἱεράρχες τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος μνημονεύουν «τῆς Ἱερᾶς

ἡμῶν Συνόδου», ὁ δέ Προκαθήμενος (ὁ Ἀθηνῶν) μνημονεύει «πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων». Σύμφωνα μέ ἄλλη διάταξη τοῦ Πατριαρχικοῦ Τόμου περί διοικητικῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν (1928), οἱ μητροπολίτες τους μνημονεύουν τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη καί τήν Ἱερά Σύνοδο.

Οἱ διατάξεις ὅμως αὐτές ἔχουν κάτι ἀντικανονικό. Ἡ μνημόνευση «τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου» ἀντί τοῦ Πρώτου εἶναι ἄγνωστη στους ἱερούς κανόνες. Παρά ταῦτα ἰσχύει μέχρι καί σήμερα, διότι ὁ Πρῶτος (ὁ Ἀθηνῶν), μέ τόν Συνοδικό Τόμο τοῦ 1850 δέν περιεβλήθη μέ ὅλα τά προνόμια τοῦ «Πρώτου» ἀλλά μόνο μέ ὀρισμένα (προεδρία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κ.λπ.). Ὅταν στό μέλλον ἀποκατασταθεῖ ἡ κανονική τάξη, ὁ Προκαθήμενος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρέπει νά μνημονεύεται ἀπό τούς μητροπολίτες (ὅπως στήν Κύπρο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος μνημονεύεται ἀπό τούς ἐκεῖ μητροπολίτες) καί τότε ἡ μνημόνευση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου θά μπορεῖ νά ἔχει θέση μόνο ἐπί χρείας τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου. Ἐπειδή πάντως σήμερα δέν ἰσχύει ἡ κανονική τάξη, συμβαίνει καί αὐτό τό ἀλλοπρόσαλλο: σέ συλλειτουργία μητροπολιτῶν τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος καί τῶν Νέων Χωρῶν, οἱ μὲν μνημονεύουν τήν Ἱερά Σύνοδο, οἱ δέ τόν Πατριάρχη καί τήν Ἱερά Σύνοδο· ἔτσι, ἡ ἀνομοιογένεια γίνεται ἐκδηλῆ καί ἔντονη καί δέν συνάδει μέ τήν ἐνότητα τῆς ἱεραρχίας καί τῆς ἱεραρχίας.

Ὅμως, σύμφωνα μέ τίς προεκτεθεισες βασικές ἀρχές τῆς μνημονεύσεως ἀπό

τούς επισκόπους, θά ἔπρεπε, μέχρις ὅτου θεσπιστεῖ ἡ μνημόνευση τοῦ Ἀθηνῶν ὡς «Πρώτου», γιά χάρη τῆς ἐνότη-
τας τῆς ἱερουργίας ἀλλά καί τῆς κατά
τό δυνατόν ἀκριβείας, οἱ μητροπολίτες
Παλαιᾶς καί Νέας Ἑλλάδος ἀδιακρίτως,
ὅταν λειτουργοῦν στήν Παλαιά Ἑλλάδα
νά μνημονεύουν τήν Ἱερά Σύνοδο καί
ὅταν λειτουργοῦν στίς Νέες Χῶρες νά
μνημονεύουν τόν Οἰκουμενικό Πατριάρ-
χη καί τήν Ἱερά Σύνοδο. Αὐτά σημειώ-
νονται ἐδῶ σέ ἐφαρμογή τῶν βασικῶν
ἀρχῶν πού προαναφέραμε. Ὅστοςο κα-
νεῖς δέν μπορεῖ αὐτοβούλως νά παρεκ-
κλίνει ἀπό τίς διατάξεις τῶν κειμένων
Πατριαρχικῶν καί Συνοδικῶν Τόμων.

3. Μητροπολίτες ἄλλου κλίματος πού
λειτουργοῦν στήν Ἑλλάδα (ἐφ' ὅσον ὁ
Ἀθηνῶν δέν θεωρεῖται κατά πάντα ὡς
«Πρώτος» οὔτε ἀνώτερος ἀπό αὐτούς
κατά τήν ἱεραρχική τάξη) μνημονεύουν
τόν δικό τους Πατριάρχη, δηλ. κατά τήν
προσωπική τους ἀναφορά καί ἐξάρτη-
ση, ὡς ἰσοβάθμιοι μέ τήν ἐκκλησιαστική
ἀρχή τοῦ τόπου, καί μέ τόν Ἀρχιεπίσκο-
πο καί μέ τούς κατά τόπον μητροπο-
λίτες. Ἐνδεικτικῶς σημειώνουμε ἐδῶ
ὅτι οἱ μητροπολίτες τῆς Κύπρου, ὅταν
λειτουργοῦν στήν Ἀθήνα, μνημονεύουν
κανονικά τῶν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν,
συνηθισμένοι στή μνημόνευση τοῦ δικοῦ
τους Ἀρχιεπισκόπου στήν Κύπρο.

Νο 13 (1958), Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, Η.Π.Α.

Ἱερεύς Μᾶρκος Τσακτάνης

Πρωτ. Ἡλία Δροσινού

Ἱερ. Προϊστ. Ἰ.Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀκαδημίας

Ἐπ' εὐκαιρία τῆς συμπληρώσεως ἑκατονταετίας ἀπό τῆς πρὸς Κύριον ἐκδημίας τοῦ ἀειμνήστου πατρός Μάρκου Τσακτάνη ἀφιερώνεται τό παρὸν ἄρθρο, φρονοῦντες ταπεινῶς ὅτι τό παράδειγμά του δύναται νά χρησιμεύσει ὡς ὁδηγός καί στό παρὸν καί στό μέλλον, γιά ὅλους ὅσοι αἰσθάνονται τή φλόγα τοῦ ζήλου πρὸς ἐξυπηρέτηση τοῦ ἔργου τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν ψυχῶν. Καί ἡ ἀναπόλησή του μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἔναυσμα στίς ψυχές ὄλων ὅσοι ἔχουμε κληθεῖ ἀπό τόν Κύριο στό ὑψηλό καί ἄξιό τουτο ἔργο.

Ὁ π. Μᾶρκος Τσακτάνης γεννήθηκε τό 1884 στή Λαμία, καταγόμενος ἀπό τή Ρεντίνη τῶν Ἀγράφων. Τό 1897, συνεπεία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ὀρφανός ἀπό πατέρα φυγαδεύθηκε καί ἤλθε στήν Ἀθήνα μέ τή μητέρα του. Ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Πλάκας καί συγκεκριμένα στή περίφημη Σχολή τοῦ «Σωτήρος», ἡ ὁποία ἀνῆκε στόν φημισμένο ἐκπαιδευτικό Κ. Διαλησιμᾶ. Στόν χώρο τῆς Σχολῆς ἐργαζόταν ἡ μητέρα του.

Ἀπό μικρός εἶχε ἔμφυτο πόθο νά ἀξιωθεῖ νά γίνε κληρικός. Ἔτσι, μέ τήν καθοδήγηση τοῦ πνευματικοῦ του π. Ἰγνατίου τῆς μικρῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Ψυρρῆ ὁδηγήθηκε στή Ριζάρειο Ἱερατική Σχολή, ἐπί διευθύνσεως

τοῦ Μητροπολίτου πρ. Πενταπόλεως Νεκταρίου Κεφαλᾶ, τοῦ σημερινοῦ Ἀγίου τῆς Ἐκκλησίας μας.

Κατά τή φοίτησή του ἐπέτυχε, παρ' ὅλο πού ἦταν καί ἐργαζόμενος, νά εἶναι πρῶτος, ἡ ἐπίδοσή του στά μαθήματα ὑπῆρξε θαυμαστή, ἐνῶ γινόταν φανερό σέ ὅλους ὅτι ἦταν ἓνα ξεχωριστό «σκεῦος ἐκλογῆς» τοῦ Θεοῦ.

Ἀποφοιτώντας ἀπό τή Ριζάρειο, ἐνεγράφη στή Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν. Μετά τή λήψη τοῦ πτυχίου, νυμφεύθηκε καί χειροτονήθηκε διάκονος. Τοποθετήθηκε στόν Ἱ.Ν. Ἁγ. Σοφίας Πειραιῶς καί μετά ἀπό λίγο μετατέθηκε στόν ἱστορικό ναό τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης Πλάκας, ὅπου τό 1913 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καί προϊστάμενος τοῦ ναοῦ, θέση τήν ὁποία κατεῖχε μέχρι τῆς κοιμήσεώς του.

Τό δημιουργικό του ἄλγαντο εἶχε ἤδη φανερωθεῖ ἀπό τά φοιτητικά του χρόνια, ὅταν μέ δική του πρωτοβουλία ἱδρυσε τόν «Σύλλογο τῶν Φθιωτῶν». Ὡς ἐφημέριος τοῦ Ἱ.Ν. τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης ἀνέδειξε τό μεγάλο του ἄλγαντο, τήν ἰδιαίτερη προσοχή του πρὸς τή νεότητα. Ξεκινώντας μέ τό πρῶτο Κατηχητικό γιά τά παιδιά, προχώρησε στή στελέχωση τοῦ ἔργου τῆς Κατηχήσεως, ὥστε οἱ συνεργάτες του, μέ τήν εὐλογία τοῦ τότε Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεο-

κλήτου Μηνόπουλου, νά ἐπεκτείνονται ὄχι μόνο στήν ἴδρυση κατηχητικοῦ στήν πρωτεύουσα, ἀλλά καί στα πέριξ τῆς Ἀττικῆς, τοῦ Πειραιᾶ καί τῆς Αἴγινας. Παράλληλα πρός τά Κατηχητικά, ἴδρυσε καί τμήματα πνευματικῶν συναντήσεων κυριῶν, νεανίδων καί νέων.

Σέ ὅλην αὐτήν τήν πνευματική δράση προΐστατο ὁ π. Μᾶρκος, χωρίς νά ἀφήσει καί τά λατρευτικά του καθήκοντα, διακονώντας τα μέ πλήρη συναίσθηση τοῦ καθήκοντος. Σέ ὅλους ἦταν διάχυτη ἡ ἀπορία πῶς ἦταν δυνατόν νά φέρνει εἰς πέρας τό μεγάλο του ἔργο, χωρίς νά ἀφήνει τά ἐφημεριακά του, φιλανθρωπικά του καί οἰκογενειακά του καθήκοντα. Πίσω, ὅμως, ἀπό τήν εἰκόνα αὐτή, πού δημιουργοῦσε τή δικαιολογημένη κατάπληξη, ἦταν ξεκάθαρη ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία τόν ἐνίσχυε καί τόν καθοδηγοῦσε.

Σέ ἡλικία 40 ἐτῶν, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1924 ἀφῆκε, συνεπεία αἰφνιδίου θανάτου, τόν παρόντα φθαρτό κόσμο. Χάριτι θεία, συνεχιστής στό ἔργο του ἦταν ὁ ἀείμνηστος π. Ἄγγελος Νησιώτης, στενός φίλος καί συμφοιτητής του, σύγγαμβρός του, ἀλλά καί συνιδρυτής τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανικῶν Ἐνώσεων, οἱ ὁποῖες ἐπί τῆς ἐποχῆς του εἶδαν ἡμέρες λαμπρές καί ἀξιομνημόνευτες.

Ἡ κηδεῖα του ὑπῆρξε μεγάλο γεγονός στόν τότε ἡμερήσιο τύπο, μιά πού εἶχαν προσέλθει γιά νά τόν ἀποχαιρετήσουν πάνω ἀπό 2.000 ἄτομα: «Τήν ἡμέραν τῆς πρωτοφανοῦς κηδεῖας ἐκινήθη ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Χιλιάδες ἀνδρῶν, γυναικῶν, νέων, κορασίων, ἔκλαιον καί ὠδύροντο γοερῶς

διά τήν ἀπώλειαν τοῦ πνευματικοῦ των πατρός...»

Στά 50 ἔτη ἀπό τήν κοίμησή του, τοποθετήθηκε μαρμάρινη προτομή στό προαύλιο τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης, γιά νά ὑπενθυμίζει, ὅπως ἔγραψε καί ὁ καθηγητής καί ἀκαδημαϊκός Π. Μπρατσιώτης, ὅτι ὁ π. Μᾶρκος ἦταν μορφή «ἀσυνήθης, προνομιοῦχος, ἐξαιρετική, ἡ ὁποία ἀπό τήν Ἀγ. Αἰκατερίνη ὡς λαμπάς καιομένη καί καταναλισκομένη ἀπέδειξε ἐξαιρετικήν λάμπιν, καταυγάζουσα εἰς ἀπωτάτην ἀκτίνα τήν Ἑλλάδα».

Κλείνουμε τό παρόν ἀφιέρωμα μέ μιά δική του εὐχή, ὅπως αὐτός τήν ἔγραψε σέ δημοσίευσμά του ἀναφορικά μέ τό κατηχητικό ἔργο: «Διά τοῦτο εὐχομαι ὡς ἐλάχιστος ἐργάτης τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐκκλησιαστικῆς διακονίας, ἡ Ἐκκλησία μας νά ὀργανωθῆ. Εἶναι ἀπαραίτητον ἀλλά καί τό δυνάμενον νά προσδώσῃ τήν ἐμπρέπουσαν θέσιν της ἐν τῇ μεγάλῃ πεπολιτισμένη κοινωνίᾳ τῶν ἰδεῶν καί τῶν νέων κοινωνικῶν ρευμάτων».

Ἄτιτλο (1949)
Ἐθνική Πινακοθήκη, Οὐάσιγκτον, Η.Π.Α.

Ἡ Sri Mataji Nirmala Devi καὶ οἱ «θεραπεῖες» τῆς

Πρωτ. Βασιλείου Ἀ. Γεωργόπουλου
Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ηεραπεία ὄλων τῶν ἀσθενειῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ καρκίνου, αὐτοπραγμάτωση, καὶ ἐσωτερικὴ γαλήνη μὲ τὴ βοήθεια τοῦ διαλογισμοῦ ὑποσχόταν, μεταξύ ἄλλων, ἡ Sri Mataji Nirmala Devi (1923-2011), μία Ἰνδὴ γκουρού ἰδρύτρια τῆς κίνησης Σαχάτζα Γιόγκα. Ὅπως καὶ ἄλλοι Ἰνδοὶ γκουρού πρὶν ἀπὸ αὐτὴν, παρουσίαζε τὸν ἑαυτό της ὡς κομιστὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς καὶ μιᾶς ἔνωσης ὄλων τῶν θρησκειῶν. Ὁ ὅλος «θεραπευτικὸς» σχεδιασμός της συσχετίζει τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴ λεγόμενη Κουνταλίνη Γιόγκα. Πρόκειται γιὰ μία πολὺ γνωστὴ ἰνδουιστικὴ μορφὴ χειραγώγησης τῶν λεγομένων «ἐνεργειῶν κέντρων» στό σῶμα (τσάκρας). Μὲ τὴ Sri Mataji Nirmala Devi (τὴ «θεϊκὴ Nirmala»), μὲ ὑπόβαθρο τὴν Κουνταλίνη, ἡ μέθοδος Σαχάτζα Γιόγκα προβάλλεται ὡς ἀπάντηση γιὰ ὅλες τὶς ἀσθένειες. Περισσότερο ἀπὸ ἄλλους Ἰνδοὺς γκουρού, ἡ Sri Mataji Nirmala Devi χρησιμοποιοῦσε καὶ χριστιανικὴ ὁρολογία ἀπευθυνόμενη σὲ δυτικὰ, χριστιανικά, μὴ ἰνδουιστικά περιβάλλοντα. Ἡ Κουνταλίνη, ἡ ὁποία στὸν ἰνδουισμό θεωρεῖται θεϊκὴ δύναμη ἢ θηλυκὴ θεότητα ("Shakti"), ὀνομαζόταν ἐπίσης «Ἅγιο Πνεῦμα» ἀπὸ τὴν Sri Mataji Nirmala Devi, ἐνῶ ἡ ἀφύπνιση αὐτῆς τῆς δυνάμεως χαρακτηριζόταν ὡς «βάπτισμα» ἢ «ἀναγέννηση».

Ἡ τεχνικὴ διαλογισμοῦ στὴ Σαχάτζα Γιόγκα συνίσταται κυρίως στὴν ἀφοσίωση στὴ Sri Mataji Nirmala Devi, κατὰ προτίμηση μὲ τὴ συντροφιά πολλῶν ὀπαδῶν τῆς γκουρουνιστικῆς κίνησης. Οἱ συγκεντρωμένοι κλείνουν τὰ μάτια τους καὶ ἀπλώνουν τὰ χέρια τους πρὸς τὰ ἔμπροσ ἀκούγοντας ἠχογραφημένες ὁμιλίες τῆς ἢ προτροπές της νὰ παραδοθοῦν καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν σ' αὐτὴν. Τὰ μάντρα (μαγικὲς συλλαβές) χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης γιὰ διαλογισμό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σ' ἓνα σανσκριτικὸ μάντρα ἢ Sri Mataji Nirmala Devi ἀντικαθιστᾶ τὸ συνηθισμένο ὄνομα τῆς θεότητας μὲ τὸ δικό της ὄνομα: "OM TMAMEVA SAKSHAT SH RI MATAJI NIRMALA MA NAMOH NA-MAH".

Ἡ Sri Mataji Nirmala Devi ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ Σαχάτζα Γιόγκα εἶναι μία ὀλοκληρωμένη θεραπεία πού καθιστᾶ ὅλα τὰ νοσοκομεῖα περιττά, ἐπειδὴ ὅλες οἱ ἀσθένειες προέρχονται ἀπὸ «βλάβη στὰ τσάκρας». Ὑποστηρίζεται σὲ ἔντυπο τῆς κίνησης: «Τώρα μπορούμε νὰ καταλάβουμε γιατί ἀναπτύσσεται ὁ καρκίνος καὶ γιατί ὁ καρκίνος μπορεῖ νὰ θεραπευτεῖ μόνο μὲ τὴ Σαχάτζα Γιόγκα. Μόνο μὲ τὴν ἀφύπνιση τῆς θεότητας πού ἐλέγχει τὸ κατεστραμμένο τσάκρας καὶ μὲ τὴ "θεραπευτικὴ" δύναμη τῆς Κουνταλίνη μπορεῖ τὸ τσάκρας νὰ θεραπευτεῖ ξανά».

Άλλες ασθένειες αποδίδονται στη διαταραχή της ισορροπίας μεταξύ της άριστερης και της δεξιάς πλευράς του σώματος. Η άριστερή πλευρά με το κανάλι *ida* είναι η περιοχή των συναισθημάτων, τό «συλλογικό άσυνείδητο» και τό «ύπερεγώ» και έπομένως ή πύλη για τούς δαίμονες και τήν κατοχή του νοῦ. Στη δεξιά πλευρά με τό κανάλι *pingala* είναι ή σκέψη και ή δράση, έπομένως και τό έγώ και τό «συλλογικό ύπερσυνείδητο». Η Sri Mataji Nirmala Devi περιγράφει αυτή τή μυστικιστική προσέγγιση με σύγχρονους όρους, όπως «συμπαθητικό» ή «παρα-συμπαθητικό νευρικό σύστημα». Όλα έξαρτώνται από μία άδιατάρακτη ροή «ένεργειών» στό σώμα και από τίς «δονήσεις» πού προέρχονται από τά τσάκρας.

Στό σύστημα τής Σαχάτζα Γιόγκα, οί Ινδουιστικές θεότητες έχουν τή δική τους θέση. Κάθε ένεργειακό κέντρο συνδέεται με όρισμένες θεότητες και αυτές με τή σειρά τούς έχουν όρισμένα μάντρα μέσω τών όποίων μπορούν νά άφυπνιστοῦν. Τό ανθρώπινο σώμα με τά τσάκρας του θεωρείται επίσης εικόνα του σύμπαντος. Ο μικρόκοσμος αντιστοιχεί στόν κοσμικό μακρόκοσμο, ενώ τά ένεργειακά κέντρα αντιστοιχούν σέ ούράνιες σφαίρες τίς όποιες κυβερνοῦν οί ίδιες θεότητες όπως στά τσάκρας.

Σέ έντυπο τής κίνησης αναφέρεται: «Μέσω τής Σαχάτζα Γιόγκα μπορούμε νά άφυπνίσουμε αυτές τίς θεότητες μέσα μας. Η Σαχάτζα Γιόγκα μάς δι-

δάσκει πώς νά σχετιζόμαστε με αυτές τίς πτυχές του Θεού μέσω τών μάντρας. Οί όπαδοί τής Σαχάτζα Γιόγκα έχουν τή δύναμη νά άφυπνίσουν τήν Κουνταλίνη έπειδή αναγνωρίζουμε τίς θεότητες τους μέσα μας και τή σχέση τους με τόν Δημιουργό τους, τό Άγιο Πνεῦμα».

Η θεραπεία τών ασθeneιών, όπως προβάλλεται και κατανοείται από τό σύστημα Σαχάτζα Γιόγκα τής Sri Mataji Nirmala Devi, είναι άποκλειστικά ένα θρησκευτικό γεγονός, στό όποίο ή «θεραπευτική δύναμη τής Κουνταλίνη» και ή «άφύπνιση τών θεοτήτων» σχηματίζουν μία ένότητα, άπαραβάτη προϋπόθεση, κατά τίς δοξασίες τους, για τή θεραπεία από τίς ασθένειες.

Πώς αξιολογοῦνται όλοι οί παραπάνω ισχυρισμοί περί «θεραπειάς» τών ασθeneιών από τήν Sri Mataji Nirmala Devi; Τήν άπάντηση τήν δίνει ό ειδικός λουθηρανός έρευνητής για θέματα Σεκτών και θρησκειών: «ή έλπίδα ότι μπορεί νά αντικαταστήσει τά νοσοκομεία είναι άπατηλή και δυνητικά επικίνδυνα παραπλανητική. Η έρασιτεχνική "διαγνωστική τεχνική" και ή "έξήγηση" είναι επίσης παραπλανητικές. [...] Η χρήση βιβλικών όρων είναι επίσης παραπλανητική. Δέν μπορεί νά κρύψει τό γεγονός ότι ή διδασκαλία και ή πρακτική τής Σαχάτζα Γιόγκα είναι Ινδουιστικές. Επιπλέον, ως ειδικότητα τής Σαχάτζα Γιόγκα, ύπάρχει ή θεία λατρεία τής Nirmala Devi και ή κεντρική θέση πού τής αποδίδεται στό κοσμικό δράμα τής σωτηρίας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. Για τή σύνταξη του παρόντος λάβαμε ύπ όψιν τά: Sudhir Kakar, *Schamanen, Heilige und Ärzte. Psychotherapie und traditionelle indische Heilkunst*, München 1984. R. Hummel, "Nirmala Devi und ihr Sahaja Yoga", *MD-EZW* 10 (1991).

Αγίου Επιφανίου Κύπρου, Λόγος στην ταφή και στην εις Άδου κάθοδο του Κυρίου, μτφ. Γιώργος Γιακουμής, πρόλογος-επίμετρο Μητρ. Αργολίδος Νεκτάριος, Ναύπλιο: Επιστροφή 2024. Απόδοση, στη νεοελληνική, τοῦ Λόγου στήν ταφή τοῦ Κυρίου τοῦ Ἐπιφανίου, ἀρχιεπισκόπου Κύπρου. Τό πρωτότυπο κείμενο, κατά τήν ἔκδοση τοῦ 2001 ἀπό τήν Ἱερά Μονή Παρακλήτου, παρατίθεται ἀριστερά. Στό «Ἐπίμετρο», ὁ Σεβ. Μητρ. Αργολίδος περιγράφει καί ἀναλύει τήν εἰκονογραφία τῆς Ἀναστάσεως, ἐξηγεῖ τή σημασία τῆς τελευταίας φράσης τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως («Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν...») καί παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα βιβλίο τοῦ Ρουμάνου ἱερέα π. Βιργίλ Γεωργίου, σχετικά μέ τό Μεσονυχτικό.

Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, Θεολογία καί Διδαχή, Ἀθήνα: Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 2024. Καίρια θέματα τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας (ὅπως ἡ Σάρκωση, ἡ Σωτηρία, ἡ Ἀνάσταση, ὁ ἐσχατολογικός προσανατολισμός τῆς ὀρθόδοξης βιοτῆς, κ.ἄ.), ἀλλά καί τό πρόβλημα τῆς σύγχρονης περιβαλλοντικῆς καί οἰκολογικῆς κρίσης, ἀναδεικνύονται καί προσεγγίζονται μέσα ἀπό τίς Πατριαρχικές Ἀποδείξεις καί Μηνύματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου σέ μεγάλες ἑορτές τῆς Ἐκκλησίας μας.

Καθολικοῦ Ἀράμ Α΄, Ἡ Ἀρμενική Ἐκκλησία, μτφ. Μητρ. Ν. Ἰωνίας καί Φιλαδελφείας Γαβριήλ, Ἀθήνα: Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 2024. Ἡ ἱστορική πορεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἀρμενίας ἀπό τῆς ἰδρύσεως της μέχρι σήμερα, μέ περιγραφή τῆς ὀργάνωσης καί τῆς δομῆς της, καθώς καί διευκρινίσεις τῶν δογματικῶν καί τελετουργικῶν διαφορῶν της ἀπό τά καθ' ἡμᾶς.

Μητρ. Φαναρίου Ἀγαθάγγελος, Ἡ πολιτεία τῆς Ἐρήμου. Μοναξιά – Σιωπή – Προσευχή, Ἀθήνα: Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 2024. Ἐκκινώντας ἀπό τήν πνευματικότητα τῶν Πατέρων καί τῶν Μητέρων, πού ἔζησαν στήν ἔρημο τῆς Αἰγύπτου καί τόν 4^ο καί 5^ο αἰ. μ.Χ., ὁ Μητρ. Φαναρίου περιγράφει τί σημαίνει ἡ «φυγή στήν ἔρημο» σέ ἀναφορά μέ τούς τρεῖς βασικούς ἄξονες τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τή σιωπή, τήν προσευχή καί τή μοναξιά.

Παναγιώτης Αντ. Ανδριόπουλος, Νιγηρίας Ἀλεξάνδρου Παρακαταθήκες, Ἀθήνα: Ενορία Ἱεροῦ Ναοῦ Αγ. Γεωργίου Νέου Ψυχικοῦ 2024. Τέσσερις συνεντεύξεις τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Νιγηρίας, πού ἀναφέρονται κυρίως στά προβλήματα τά ὅποια ἀντιμετωπίζουν οἱ Ὁρθόδοξες μητροπόλεις τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας στήν Ἀφρική (ιεραποστολή, εἰσβολή τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, κ.ἄ.), καθώς καί στήν Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδο τοῦ 2016 στήν Κρήτη.

Βιβλία καί περιοδικά πού λάβαμε - Νέες κυκλοφορίες

Τό Μέγα Απόδειπνο. Κείμενο καί απόδοση στή Νεοελληνική, έπιμ. Μάριος Ν. Δομουχτσής, Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 2024.

Ίερά Μητρόπολις Πριγκηποννήσων, Έπετειακός Τόμος Έκατονταετηρίδος 1924-2024, Αθήνα: Αποστολική Διακονία τής Έκκλησίας τής Ελλάδος 2024.

Άρχιμ. Ίωήλ Νικολάου, Τί γιορτάζουμε σήμερα; Θεομητορικές έορτές, Καλαμάτα: Χριστιανική Στέγη Καλαμάτας 2024.

Πρωτ. Κωνσταντίνος Ν. Καλλιανός, Ίερά Μονή του Αγίου Ρηγίνου στή Σκόπελο. Ίστορικό σημείωμα, Αθήνα: Αποστολική Διακονία τής Έκκλησίας τής Ελλάδος 2024.

Άρχιμ. Χρυσόστομος Χρυσόπουλος, «Μετὰ πάντων τῶν Αγίων...», Λάρισα 2023 (Ανάτυπο από τόν ένατο τόμο του περ. Άχιλλίου Πόλις τής Ι.Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου)

Άρχιμ. Φίλιππος Χαμαργιάς, Ίωάννης ό Χρυσόστομος, ό ήθικός ποιμένας καί διδάσκαλος, Λάρισα 2023 (Ανάτυπο από τόν δέκατο τόμο του περ. Άχιλλίου Πόλις τής Ι.Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου)

Σύνδεσμος. Μηνιαίο Περιοδικό Έλληνορθόδοξης Μαρτυρίας. Έκδ. τής Χριστιανικής Στέγης Καλαμάτας, έτος 58ο, 2024.

Άτιτλο (1953)
Έθνική Πινακοθήκη
Ουάσινγκτον, Η.Π.Α.

Καταβολή τοῦ ἐφάπαξ βοηθήματος

Πρωτ. Γεωργίου Βαμβακίδη
Γεν. Ἀρχιερ. Ἐπιτρ. Ἱ.Μ. Ζιχνῶν καί Νευροκοπίου
Ἀντιπροέδρου Ἱ.Σ.Κ.Ε.

Από τό παρόν τεῦχος τοῦ Ἐφημερίου ἐνημερώνουμε τούς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς μας ὅτι ἡ καταβολή τοῦ ἐφάπαξ στά 67 ἔτη ξεκίνησε καί ἤδη οἱ πρῶτες αἰτήσεις πού ὑποβλήθηκαν ἀπό τούς δικαιούχους τούς μῆνες Μάρτιο καί Ἀπρίλιο πιστώθηκαν καί ἔλαβαν τό χρηματικό ποσό πού τούς ἀναλογοῦσε. Ἡ καταβολή καί διαδικασία γιά τούς ἐπόμενους μῆνες συνεχίζεται κανονικότατα καί σέ σύντομα χρονικά διαστήματα θά λαμβάνουν ὅλοι οἱ δικαιούχοι τό ἐφάπαξ βοήθημα.

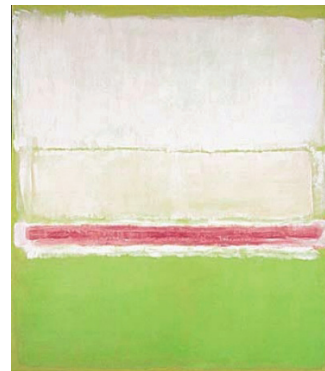
Πρέπει ὅμως νά τονίσουμε ἰδιαίτερα τόν ἐνεργό ρόλο καί τίς συντονισμένες ἐνέργειες τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱεροῦ Συνδέσμου Κληρικῶν Ἑλλάδος (Ἱ.Σ.Κ.Ε.), διά τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ὁποίου ψηφίστηκε ὁ συγκεκριμένος νόμος, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποδευτεῖ τό ἐφάπαξ βοήθημα ἀπό τή συνταξιοδότηση τῶν κληρικῶν καί νά παρέχεται ἡ δυνατότητα στούς ἀδελφούς μας νά λαμβάνουν τήν οἰκονομική ἀπολαβή του καί νά συνεχίζουν τήν ἐφημεριακή τους διακονία, δίχως νά δημιουργοῦνται πρόσθετα κενά στίς ὀργανικές ἐφημεριακές θέσεις.

Μακάρι οἱ ἀδελφοί μας νά κατανοήσουν ἐπιτέλους τόν σημαντικό καί οὐσιαστικό ρόλο τοῦ ἀρμοδίου ὀργάνου τους, τοῦ Ἱ.Σ.Κ.Ε., καί νά συσπειρωθοῦν ὅλοι γύρω ἀπό αὐτό, γιά νά μποροῦμε πιό ἀποτελεσματικά, μέ τή συνεργασία πάντοτε τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας μας, νά ἐπιλύουμε τά προβλήματα τῶν ἐφημερίων καί τῆς Ἐκκλησίας μας γενικότερα.

Ἄτιτλο (1969), Συλλογή Kate Rothko Prizel

No 2 (1951), Ἐθνική Πινακοθήκη, Οὐάσινγκτον, Η.Π.Α.

Ἐκπομπές πού προτείνουμε:

Καθημερινά:

22.00: ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ (Ε)

Προσεγγίσεις στους ὅρους τῆς πίστεως.

Μέ τόν Δημήτρη Μαυρόπουλο

12.00: ΤΟ ΑΛΑΤΙ ΤΗΣ ΓΗΣ

Παραδοσιακή μουσική.

Μέ τόν Λάμπρο Λιάβα.

20.00: ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ 89,5.

23.00: ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ 89,5.

00.00: ΜΕ ΛΟΓΙΑ ΑΚΡΙΒΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΦΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ.

Ἄποσπάσματα ἀπό κείμενα Πατέρων μέ μουσικές γέφυρες.

Μέ τήν Κυριακή Αἰλιανού.

Οἱ ἐκπομπές τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
89,5 ἀναμεταδίδονται ἀπό τούς δικτυωμένους σταθμούς
τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων.

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο Κ.Ε.Μ.Π. ΚΡ
Αριθμός Άδειας 10

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΛΤΑ 21 2355

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Ε.Μ.Υ.Ε.Ε.)
Άθηνās 30 10551 Άθηναι
Τηλ. 211-1825298 Fax: 211-1824317
ISSN 1105-7203